

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Навчальний посібник

Укладачі: О.О. Кравченко, А. І. Войтовська

Умань
2022

УДК 316.614:376(075.8)

Г34

Рецензенти:

Коляда Н. М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Волкова К. С., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківської гуманітарно-педагогічної академії» Харківської обласної ради;

Слозанська Г. І., доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка.

*Рекомендовано до друку вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол №4 від 25 жовтня 2022 року)*

Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми
Г34 **потребами: навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. О. Кравченко, А. І. Войтовська. – Умань : ЦП Компринт, 2022. – 153 с.**

Навчальний посібник з курсу «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» включає програму курсу та його структуру в межах планових годин з поділом на змістові модулі, а також матеріали для лекційних, практичних занять та методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти. В посібнику також подано термінологічний словник.

Для здобувачів вищої освіти, наукових працівників, учителів, викладачів. Також посібник буде корисний соціальним педагогам, соціальним працівникам, психологам, педагогам спецзакладів та батькам дітей з інвалідністю.

УДК 316.614:376(075.8)

© Кравченко О. О., Войтовська А. І., укладачі, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ»	6
1.1.Опис предмета навчальної дисципліни	6
1.2.Програма навчальної дисципліни	8
1.3.Структура навчальної дисципліни	12
1.4.Теми практичних занять	12
1.5.Навчальний проєкт (індивідуальне навчально-дослідне завдання)	14
1.6.Методичне забезпечення	15
1.7.Розподіл балів, що присвоюються студентам	16
1.8.Список рекомендованих джерел	20
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ	27
2.1. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ	27
2.1.1. Лекція № 1.1. Гендер як наука та навчальна дисципліна	27
2.1.2. Лекція № 1.2. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності	32
2.1.3. Лекція № 1.3. Гендерні ролі та стереотипи	43
2.1.4. Лекція № 1.4. Правові аспекти гендеру та інклюзії	55
2.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	76
2.2.1. Лекція № 2.1. Гендер, інклюзія та ЗМК	76
2.2.2. Лекція № 2.2. Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами	88
2. 2.3. Лекція № 2.3. Гендер і мова	104
РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	114
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	123
РОЗДІЛ 5. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	146

ПЕРЕДМОВА

Становлення української держави, утвердження цивілізованих норм життя, інтеграція в Європейське Співтовариство передбачають гармонізацію суспільних відносин. Розвиток нашого суспільства вимагає радикальних змін у забезпеченні рівних можливостей представників обох статей у різних сферах суспільного життя, а також законодавчого закріплення і правового втілення гендерних правозахисних механізмів, розробки стратегії гендерної політики та її реалізації в Україні, активної участі у цьому процесі молоді.

Актуальність гендерних трансформацій в Україні зумовлена як її внутрішніми потребами, так і міжнародними зобов'язаннями держави. Гендерного реформування потребує кожна сфера нашого життя: промисловість, сільське господарство, державне управління, охорона здоров'я, екологія, будівництво, транспорт, а особливих змін чекає освітня галузь. Освітня система повинна виконувати інформаційно-просвітницьку та виховну функції, сприяючи гендерним перетворенням і формуючи у молодого покоління нові підходи у цій сфері. Підвищеної уваги потребують діти та молодь з особливими освітніми потребами, що належать до соціально вразливих верств населення, і задля належного соціального захисту і щодо забезпечення відповідного соціально-психологічного супроводу.

Освіта, поєднуючи функції передачі та поширення ідеалів, норм, цінностей, умінь, знань від одного покоління до іншого, спроможна закласти теоретичні та практичні основи для гендерної соціалізації дітей та молоді з особливими освітніми потребами.

Гендерна соціалізація молоді стала міждисциплінарною проблемою, що вивчається активно упродовж двох останніх десятиліть. Зокрема, педагоги усвідомлюють, що відсутність повноцінного гендерного виховання і статевої просвіти не лише призводить до відхилень у формуванні особистості, але й до невротичних і поведінкових порушень, нещасливих шлюбних стосунків у майбутньому. Жорсткі стандарти традиційної культури щодо статевого

виховання, які пропагуються суспільством через заклади освіти, стають об'єктивною перешкодою для ефективної соціалізації молодого покоління.

Сьогодні особливо гостро стоїть питання соціалізації людей з особливими освітніми потребами, яке залишається «відкритим» в усіх сферах суспільного життя. Шлях до повноцінного існування молоді з особливими освітніми потребами насамперед ускладнюють усталені в суспільній свідомості упередження та стереотипи. А це призводить до певного зниження життєдіяльності молоді з особливими освітніми потребами, її труднощів у самообслуговуванні, дезадаптації у навчанні та спілкуванні зі своїми однолітками та навколишнім середовищем.

Для здобувачів вищої освіти, наукових працівників, учителів, викладачів. Також посібник буде корисний соціальним педагогам, соціальним працівникам, психологам, педагогам спецзакладів та батькам дітей з інвалідністю.

У першому розділі представлено структуру програми навчальної дисципліни «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами». Курс розраховано на 120 годин (4 кредити ECTS). З них лекції – 14 годин, практичні заняття – 18 годин, самостійна робота – 44 години, індивідуальна робота (ІНДЗ) – 44 години.

У другому розділі подано матеріали до лекційних занять.

У третьому розділі відповідно до 2-х змістових модулів подано матеріали для практичних занять.

У четвертому розділі подано методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

В посібнику також подано термінологічний словник.

РОЗДІЛ 1. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ»

1.1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання
	денна
Вид дисципліни (обов'язкова чи вибіркова)	вибіркова
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Загальний обсяг у кредитах ЄКТС / годинах	4/120
Курс	II
Семестр	3
Кількість змістових модулів із розподілом:	2
Обсяг кредитів	4
Обсяг годин, у тому числі:	120
Аудиторні:	32
Лекційні	14
Семінарські / Практичні	18
Лабораторні	-
Самостійна робота	44
Індивідуальні завдання	44
Форма семестрового контролю	залік

Мета та завдання навчальної дисципліни

Програма вивчення навчальної дисципліни «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» складена відповідно до освітньо-наукової програми «Соціальна робота» (2021) третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти. Галузь знань 23 Соціальна робота, спеціальність 231 Соціальна робота.

Мета: формування у майбутніх докторів філософії гендерного світогляду у майбутніх фахівців, згідно до чинних державних документів (наказу МОН України «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту» № 839 від 10.09.2009, Глобальних цілей сталого розвитку на 2016–

2030 роки, постанови Кабінету Міністрів України № 635 «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти») та вимог Болонського процесу (кредитно-модульна система).

Завдання: сформувати у студентів розуміння гендерних компетенцій як ключових життєвих компетентностей в контексті найкращих практик ЄС та Болонського процесу, вивчити розвиток гендерної чутливості та гендерної толерантності як демократичних стратегій мислення, здатності актуалізувати і вибудовувати альтернативні до патріархальної культури життєві стратегії і схеми поведінки, реагувати на дискримінацію за ознакою статі та за ознакою інвалідності, сформувати егалітарну свідомість шляхом реконструкції гендерних стереотипів як традиційних культурних обмежень.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен **знати:** сутність поняття гендеру як соціально-психологічного явища та предмет міждисциплінарного наукового пізнання; основні чинники соціалізації статі та соціально-психологічні механізми набуття гендерної ідентичності в онтогенезі людини, маскулінізації, фемінізації та андрогінізації її поведінки; прояви традиційних та егалітарних гендерних орієнтацій в різних сферах людської життєдіяльності; результати порівняльних експериментальних досліджень з диференціації соціальних властивостей статей, науковими розробками прикладних аспектів гендеру в рамках різних мікросоціумів та етнокультур, виховних та освітніх систем.

вміти: здійснювати аналіз гендерних проблем, застосовуючи різні теоретичні та методичні підходи; використовувати методики для виявлення диференціації особливостей статевої соціалізації дівчаток та хлопчиків з особливими освітніми потребами, їх орієнтацій на егалітарний чи домігаторний тип гендерних відносин; аналізувати чоловічу та жіночу поведінку, чинники, які зумовлюють диференціацію гендерних відносин; застосовувати гендерний підхід до оцінки паритетності-ієрархічності життєдіяльності статей у функціонуванні великих та малих груп та колективів; проводити наукові дослідження у сфері гендерного аналізу,

експертизи змісту навчально-виховного процесу, комерційної реклами, жіночих та чоловічих часописів тощо з точки зору розвінчування сексичних настановлень та гендерних стереотипів.

Оволодіти такими компетентностями:

Здатність генерувати нові ідеї (креативність). Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети; здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів); здатність проявляти толерантність та повагу до культурної різноманітності; здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

ДФК 3. Здатність до здійснення психолого-педагогічного супроводу дітей та молоді в умовах інклюзивної освіти; реалізації засобів гендерної соціалізації дітей та молоді з особливими освітніми потребами.

Результати навчання за дисципліною

Очікувані результати навчання:

Генерувати нові ідеї (креативність). Демонструвати авторитетність, педагогічну культуру, інноваційність, високий ступінь самостійності, академічну та професійну добросовісність, відданість розвитку нових ідей або процесів у передових контекстах професійної та наукової діяльності.

ДПРН 3. Здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей та молоді в умовах інклюзивної освіти; реалізувати засоби гендерної соціалізації дітей та молоді з особливими освітніми потребами

1.2. Програма навчальної дисципліни

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I
СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ**

Тема 1.1. Гендер як наука та навчальна дисципліна

Вступ до досліджень жіноцтва та гендеру як міждисциплінарного предмету, що вивчає ключові питання щодо значення гендеру у суспільстві. Історія виникнення поняття «гендер» та роль фемінізму в цьому. Гендерні

системи європейських та українського суспільств.

Зв'язок між дослідженнями гендеру та гендерною соціалізацією. Способи формування гендеру суспільством. Критичний аналіз соціологічних досліджень міжстатевих відмінностей. Відмінності та співвідношення понять «стать» і «гендер».

Тема 1.2. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності

Історія становлення гендерної соціалізації. Завдання гендерної соціалізації. Характеристика методів досліджень в гендерній соціалізації. Психологічні механізми гендерної соціалізації. Інверсійний тип гендерної соціалізації особистості. Характеристика головних інститутів та агентів гендерної соціалізації.

Поняття гендерної ідентичності, теорії та етапи її формування. Структура гендерної ідентичності, види гендерної ідентичності. Етапи формування гендерної ідентичності. Гендерні властивості особистості: маскулінність, фемінність, андрогінність. Відмінності між поняттями «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Кризи жіночої та чоловічої ідентичності. Інверсії статевих орієнтацій, їх види та теорії, що пояснюють їх виникнення. Гендерна дисфорія. Трансгендер.

Тема 1.3. Гендерні ролі та стереотипи

Феноменологія гендерних ролей: норми жіночої гендерної ролі і норми чоловічої гендерної ролі у контексті інклюзії. Гендерно-рольові дисгармонії. Гендерна нерівність та теорії її походження. Причини і наслідки гендерної асиметрії в суспільстві. Поняття гендерної просвіти.

Психологічні та соціальні функції гендерних стереотипів та їх вплив на розвиток особистості. Кроскультурні дослідження гендерних стереотипів. Гендерна дискримінація та сексизм.

Тема 1.4. Правові аспекти гендеру та інклюзії

Динаміка індикаторів гендерного розвитку в Україні відповідно до «Цілей розвитку тисячоліття». Порівняльний аналіз представництва жінок та чоловіків у громадських рухах, політичних партіях та об'єднаннях України. Статеві-вікові піраміди населення України. Жіночі організації в Україні: історія та сучасність. Міжнародні правові механізми та закордонний досвід правового забезпечення рівних можливостей. Основні системи захисту прав людини ООН та Європи. Національні системи захисту прав людини. Правове забезпечення рівних можливостей в Україні. Гендерна експертиза українського законодавства. Розробка законодавчих та інституційних забезпечень гендерної рівності.

Актуальність проблеми нормативно-правового забезпечення інклюзивної освіти визначається необхідністю формування нових підходів до надання освіти для осіб з особливими потребами. Аналіз основних правових документів та положень, спрямованих на впровадження інклюзивної освіти: Конвенції «Про права людини» (1948), Конвенції «Про права дитини» (1989), Концепції розвитку інклюзивного навчання в Україні (2010), Указу Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» (2011). Основні положення інноваційної освітньої концепції щодо навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я, що була представлена на Всесвітній Конференції з освіти осіб з особливими потребам.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Тема 2.1. Гендер, інклюзія та ЗМК

Роль гендерної соціалізації у життєдіяльності особистості з інвалідністю. Види гендерних стереотипів, їх прояви у мові, медіа та рекламі.

Свобода вираження думок і свобода ЗМІ: передумова для повного здійснення інших прав і свобод. Гендерні стереотипи присутні у всіх сферах життя (освіта, ЗМІ, мистецтво та культура і т.д.). Робота над ЗМІ, освітою та сексистськими висловлюваннями ненависті. Соціальні мережі: місце, де часто зустрічаються сексизм, насильство, інвалідність (анонімність в Інтернеті і відсутність контролю).

Тема 2.2. Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами

Закономірності диференціації відносин у сфері міжстатевої взаємодії. Гендерні відносини як реальні практики і моделі міжстатевої взаємодії. Їх детермінованість гендерними уявленнями, стереотипами, установками. Специфіка гендерних відносин у дитинстві молоді з інвалідністю, гендерні відносини у стосунках (любов, секс), гендерні відносини у сім'ї.

Тема 2.3. Гендер і мова

Аспекти мовного представлення гендеру. Специфіку обиравання чоловіками та жінками мовних засобів для висловлювання у типових ситуаціях. Мовний сексизм як один з аспектів дослідження принципу рівності в контексті тенденцій розвитку правової системи. Аспекти мовно-гендерних досліджень та, зокрема, форми прояву мовного сексизму: гендерній асиметрії мови, гендерних стереотипах, «невидимості» жінок у мові. Висвітлюються окремі як національні, так і міжнародні правові акти, предметом регулювання яких є відносини у сфері запобігання мовному сексизму. Оскільки мова не лише фіксує, але й формує суспільні норми, то завдяки гендерно чутливій та гендерно байдужій лексиці вбачається можливим подолання мовного сексизму.

1.3. Структура навчальної дисципліни

1	Денна форма					
	усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с. р.
2	3	4	5	6	7	
Модуль 1						
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ						
Тема 1.1. Гендер як наука та навчальна дисципліна	10	2	2			6
Тема 1.2. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності	8	2	2			4
Тема 1.3. Гендерні ролі та стереотипи	8		2			6
Тема 1.4. Правові аспекти гендеру та інклюзії	10	2	2			6
<i>Разом за змістовим модулем 1</i>	36	6	8			22
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ						
Тема 2.1. Гендер, інклюзія та ЗМК	12	2	2			8
Тема 2.2. Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами	10	2	2			6
Тема 2.3. Гендер і мова	18	4	6			8
<i>Разом за змістовим модулем 2</i>	40	8	10			22
Усього годин	76	14	18			44
Модуль 2						
ІНДЗ	44					44
Усього годин	120	14	18			44

1.4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Погляд на війну через гендерну лінзу	2
2	Гендерно-рольова соціалізація	2
3	Впізнаємо та долаємо гендерні стереотипи	2
4	Нормативне підґрунтя державної гендерної політики	2

5	Роль медій у гендерній соціалізації з інклюзивним компонентом	4
6	Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації	2
7	Гендерна асиметрія в інклюзивній освіті	4
	Усього годин	18

Самостійна робота

Організація самостійної роботи здобувачів здійснюється такими видами роботи: підготовка до лекційних та практичних занять (конспект), виконання індивідуальних завдань.

Зміст самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ОС доктора філософії:

1. Поглиблене вивчення питань тем за методичними вказівками викладача.

2. Систематичне опрацювання лекційного матеріалу, запропонованої базової та допоміжної літератури з питань курсу.

3. Систематична підготовка до практичних занять відповідно до запропонованих планів їх проведення (переліку питань).

4. Самостійна підготовка до модульного контролю.

У процесі підготовки за темами (питаннями) курсу, що віднесені для самостійного опрацювання, аспірантам слід звернути особливу увагу на засвоєння зазначених ключових понять та термінів. Обов'язковим вважається ведення здобувачем робочого конспекту, який повинен містити розгорнутий або тезисний огляд питань, що віднесені для самостійного опрацювання, а також визначення ключових понять і термінів.

У процесі вивчення курсу для поточного контролю самостійної роботи здобувачів денної форми навчання та якості засвоєння ними матеріалу викладач використовує:

- опитування здобувачів під час практичних занять, перевірку робочих конспектів;

- залучення здобувачів до дискусії з теми практичного заняття з наступною оцінкою ініціативи та здатності до аналізу дискусійних питань;

- проведення поточних контрольних робіт, тестування та модульного контролю.

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Становлення теорії гендеру	2
2	Проблематика статі	2
3	Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру	2
4	Інклюзивна освіта й педагогіка	4
5	Українська гендерна культурологія в призмі інклюзії	2
6	Міжнародний досвід забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків	2
7	Розвиток статистики в Україні щодо забезпечення гендерного паритету	4
8	«Механіка» гендерного конструювання	4
9	«Гендерні лекала» зовнішнього вигляду	2
10	Іграшки як репетиція дорослих гендерних ролей молоді з інвалідністю	2
11	Школа як «гендерна контузія»	2
12	Долання гендерних стереотипів	4
13	Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації	4
14	Гендерний аналіз українських народних казок	4
15	Волонтерство під час війни, як ресурс соціальної роботи з дітьми з інвалідністю та їх сім'ями в освітніх закладах	4
16	Гендерні особливості реалізації принципів управління інклюзивною освітою	2
	Усього годин	44

1.5. Індивідуальні завдання

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчального курсу «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» передбачає самостійну науково-пошукову, творчу роботу, спрямовану на розробку соціального інклюзивного проекту, гендер-квесту, написання есе, проведення долідження:

Теми проєктів:

- Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян внаслідок війни.
- Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації.

- Гендерні ролі та стереотипи.
- «Гендерні лекала» зовнішнього вигляду молоді з інвалідністю.
- Роль ЗМК у формуванні інклюзивного світогляду.

Робити інклюзивний гендер-квест «Шлях до гармонії».

Написання есе з позиції подолання таких стереотипів:

- Чоловіки розумніші за жінок.
- Справжньої дружби між чоловіками і жінками бути не може.
- Жінки є романтичними, а чоловіки – ні.
- Жінка за кермом – це катастрофа!
- Чоловіки – полігамні істоти, жінки – моногамні.

Проведення дослідження на факультеті із гендерної проблематики.

1.6. Методи навчання

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності (за джерелом інформації – словесні (лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція), пояснення, розповідь, бесіда); наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація); практичні (вправи)); за логікою передачі і сприймання навчальної інформації (індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні); за ступенем самостійності мислення (репродуктивні, пошукові, дослідницькі); за ступенем керування навчальною діяльністю (під керівництвом викладача; самостійна робота здобувачів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів); методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності – навчальні дискусії (групове обговорення); створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуації зацікавленості (метод цікавих аналогій тощо).

Тестування активності здобувачів під час лекційних та семінарських занять, завдання для самостійної роботи, індивідуальні завдання (реферати), тести для модульного і поточного контролю, комплексна контрольна робота.

Методи контролю

Індивідуальне та фронтальне опитування, співбесіда, модульне та

підсумкове письмове тестування, письмові роботи, оцінка результатів виконання завдань для самостійної роботи, індивідуальні навчально-дослідні завдання (розробка індивідуальних навчальних проектів, їх презентація групі, обговорення результатів роботи, розробка відеопрезентацій), самостійна оцінка здобувачів результатів власної роботи та роботи своїх колег.

1.7. Критерії оцінювання результатів навчання

Оцінювання виконання практичного завдання, самостійної роботи

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
9-10 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, розв'язує задачі стандартним або оригінальним способом, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
7-8 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу, розв'язує задачі стандартним способом, послуговується науковою термінологією. Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки.
5-6 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє елементарні знання окремих положень, записує основні формули, рівняння, закони. Не здатний до глибокого, всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, не користується необхідною літературою, допускає істотні неточності та помилки.
3-4 бали	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань.
1-2 бали	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не в змозі

	викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, допускає істотні помилки, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді
0 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його висвітлити, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

Оцінювання виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ)

№п /п	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів за кожним видом роботи
1.	<i>Теми проєктів:</i> <ul style="list-style-type: none"> – Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян внаслідок війни – Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації. – Гендерні ролі та стереотипи. – «Гендерні лекала» зовнішнього вигляду молоді з інвалідністю. – Роль ЗМК у формуванні інклюзивного світогляду. 	5 балів
2.	<i>Робити інклюзивний гендер-квест «Шлях до гармонії».</i>	5 балів
3.	<i>Написання есе з позиції подолання таких стереотипів:</i> <ul style="list-style-type: none"> – Чоловіки розумніші за жінок. – Справжньої дружби між чоловіками і жінками бути не може. – Жінки є романтичними, а чоловіки – ні. – Жінка за кермом – це катастрофа! – Чоловіки – полігамні істоти, жінки – моногамні. 	5 балів
4.	<i>Проведення дослідження на факультеті із гендерної проблематики.</i>	5 балів
Всього:		20 балів

**Критерії оцінювання результатів навчання
(знань, умінь, навичок та компетентностей)**

Рівень, шкала ECTS, бали	Теоретична підготовка	Практичні уміння і навички, набуті компетентності
Високий, А, 90 – 100, відмінно	Здобувач вищої освіти має глибокі, міцні і системні знання, сформовані навички щодо теоретичних засад та практики викладання у вищій школі, вміє синтезувати знання по окремих темах; використовує здобуті знання і вміння в нестандартних ситуаціях, здатний вирішувати проблемні питання. Відповідь здобувача вищої освіти відрізняється точністю формулювань, логікою, достатній рівень узагальненості знань.	Здобувач вищої освіти самостійно орієнтується в потоці інформації з дисципліни; здатний проаналізувати й узагальнити отриманий результат. Має навички викладання у вищій школі, складання конспекту занять аналізу першоджерел, написання фрагментів занять та документів з організації освітньої діяльності, а також навички науково-дослідної роботи. При підготовці до практичних занять здобувач вищої освіти дотримується усіх вимог, передбачених програмою курсу. Крім того, його дії відрізняються раціональністю, вмінням оцінювати помилки й аналізувати результати.
Вище середнього, середній В, С, 75 – 89; дуже добре, добре	Здобувач вищої освіти знає і може самостійно визначити зміст роботи, що пов'язана з викладанням у ЗВО, може синтезувати знання по окремих темах, давати точні формулювання. Здобувач вищої освіти може самостійно застосовувати знання в стандартних ситуаціях, його відповідь логічна, але розуміння не є узагальненим.	Здобувач вищої освіти самостійно виконує завдання, передбачені програмою дисципліни, володіє базовими навичками викладання та розроблення фрагментів занять, може самостійно скласти коментар, обґрунтувати творче застосування основних положень змісту дисципліни у майбутній професійній діяльності, але не завжди здатний провести аналіз і узагальнення результату. При виконанні завдань семінарських занять здобувач вищої освіти може самостійно виконати роботу в повному обсязі й зробити правильні висновки.
Достатній, Д, Е, 60– 74,	Здобувач вищої освіти відтворює основні поняття і визначення, але досить поверхово, не виділяючи	Здобувач вищої освіти може виконувати найпростіші завдання, але не спроможний самостійно

задовільно, достатньо	взаємозв'язок між ними, може сформулювати з допомогою викладача основні положення; допускає неточні і не повні відповіді, не чітко їх формулює, робить окремі помилки у відповіді, але може їх усунути під керівництвом викладача, недостатньо володіє термінологією.	висвітлити теоретичні та практичні засади викладання у вищій школі; робить висновки, але не розуміє матеріал достатньою мірою.
Початковий, FX, F 1 – 60, незадовільно	Відповідь здобувача вищої освіти при відтворенні навчального матеріалу елементарна, фрагментарна, зумовлена нечіткими уявленнями про методику викладання у вищій школі. У відповіді цілком відсутня самостійність. Здобувач вищої освіти знайомий лише з деякими основними поняттями та визначеннями курсу, з допомогою викладача може сформулювати лише деякі основні положення.	Здобувач вищої освіти знає основні положення, однак допускає істотні помилки, невпевнено, з великими утрудненнями виконує практичні завдання.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Денна форма навчання

Поточне оцінювання і самостійна робота								Підсумкова контрольна робота	Сума
ЗМ 1				ЗМ 2					
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	ІНДЗ		
10	10	10	10	10	10	10	20	10	100

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка в ЄКТС	Оцінка за національною шкалою
		для заліку
90–100	A	зараховано
82–89	B	
75–81	C	
69–74	D	
60–68	E	
35–59	FX	не зараховано з можливістю повторного складання

1–34	F	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни
------	---	---

1.8. Рекомендована література

Основна

1. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з інвалідністю в умовах ВНЗ у контексті створення гендерно-чутливого освітнього середовища. *Rocznik Polsko-Ukraiński. Częstochowa – Lwów – Kijów: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 2017. Т. XIX. С. 271–284.

2. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами (із досвіду Центру соціальної та освітньої інтеграції «Без бар'єрів» УДПУ імені Павла Тичини). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 142. С. 26–31.

3. Войтовська А. І., Кравченко О. О., Коляда Н. М. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». *Неформальна освіта: кращі практики і проекти*. 2019. Вип. 2. С. 117–120.

4. Кравченко Оксана, Войтовська Алла, Лисенко Анна, Сарнацька Аліна. Формування гендерно недискримінаційного середовища в умовах закладу вищої освіти. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. № 1 (8). С. 160–170.

5. Методичні рекомендації до самостійної роботи здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» (ОНП «Соціальна робота», спеціальність 231 соціальна робота): навч.-метод. посібн. / уклад.: Войтовська А. І.; Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, ф-т соц. та псих. освіти, каф. соц. педагогіки та соц. роботи. Умань : УДПУ, 2022. 31 с.

Допоміжна

1. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ : дис. ... д-ра філ. : 231. Умань, 2020. 278 с.

2. Войтовська А. І. Погляд на війну через гендерну лінзу. Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни : колективна монографія . [О. Д. Сафін, Н. М. Коляда та ін.] ; за заг. ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. ФОП Ямчинський О.В., 2022. С. 127–135.

3. Гендерний паспорт Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини . МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. О. Кравченко, А. І. Войтовська. Умань: 2022. 32 с.

4. Гендерний паспорт факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. О. Кравченко, А. І. Войтовська. Умань: 2022. 32 с.

5. Карагодіна О. Г., Семигіна Т. В. Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2020. С. 25–37.

6. Ляковська О. Про попередження насильства в сім'ї. URL: <http://familytimes.com.ua/content/view/211/9/>

7. Підготовка та захист дисертації доктора філософії зі спеціальності 231 Соціальна робота (методичні рекомендації) / Уклад. Н. М. Коляда, О. О. Кравченко, Н.В. Левченко. Київ, 2022. 112 с.

8. Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 р. № 1241-V «Про рекомендації парламентських слухань на тему: “Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи”». Відомості Верховної Ради України : Постанова Верховної Ради України «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «рівні права та рівні можливості в Україні:

реалії та перспективи». 2007.№ 45. С. 522. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1132.927.0>.

9. Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту : Наказ Міністерства освіти і науки України від 10.09.2009 № 839.

10. Про громадські об'єднання : Закон України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=24602&p=122060081125747>

11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2866-15>.

12. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України (1997) .URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280>“2F97-“E2“F0.

13. Про місцеві державні адміністрації : Закон України (1999). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg58614&p=122060081125747>.

14. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України (1999). URL: http://planeta.univ.kiev.ua/files/Doc/lawukr_mgo.htm.

15. Про освіту : Закон України. *Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство*. К. :Нічлава, 2003. 239 с.

16. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 10. 70 с.

17. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України (1993). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=299812&p=12206008112574>.

18. Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, м. Умань, 31 трав. 2022 р. / М-во освіти і науки України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини; редкол.: О. О. Кравченко, А. І. Войтовська. – Умань, 2022. – 235 с.

19. Семигіна Т. В. Лена Домінеллі. *Жінки в історії професійної соціальної роботи* / Т. В. Семигіна, Н. М. Коляда, О.О. Кравченко,

Т. Д. Кочубей та ін. Умань : Візаві, 2020. С. 122–135.

20. Семигіна Т. В., Ярошенко А. А. Гендерна компетентність соціальних працівників: науковий дискурс. Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz, Stuttgart, 5 Juni 2020. Stuttgart: Europäische Wissenschaftsplattform, 2020. В. 2. S. 32–33.

21. Семигіна Т. В., Ярошенко А. А. Гендерні аспекти сучасної соціальної роботи: практика й освіта. Paradigms of the modern educational process: opportunities and challenges for society: collective scientific monograph / ed. by B. Shneider. 1st ed. Dallas: Primedia eLaunch LLC. 2019. P. 78–86.

22. Семигіна Т., Ярошенко А. Феміністична соціальна робота як професійне інвестування в жіночу солідарність. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. №1. С. 13–29.

23. Семигіна Т. В. Ярошенко А. А. Розпізнати нерівність: гендерний аналіз навчальних матеріалів у соціальній роботі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2019. № 32. С. 183–198.

24. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі. URL: http://party.civicua.org/women/zhruh.htm#_ftn1.

25. Цокур О. Гендерна педагогіка – нова освітня технологія. URL: <http://osvita.ua/school/upbring/1657>.

26. Kravchenko, Oksana; Voitovska, Alla (2022). Analysis of the social policy of germany and Ukraine. Social and Human Sciences. Polish-Ukrainian scientific journal (<https://issn2391-4165.webnode.com.ua/>), 01 (33). - Available at: <https://issn2391-4164.blogspot.com/p/202216.html> (accessed 29 January 2022).

Періодичні видання (спеціальність 231 Соціальна робота)

1. Social Work and Education. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ГО «Центр соціального розвитку та інновацій». URL:

<http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naukzap/2201-social-work-and-education>

2. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. URL: http://science.uipa.edu.ua/journal-in-category-b_ua/

3. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота». URL:

<https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal>

4. Наука і освіта. ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». URL:

<https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/>

5. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>

6. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/>

7. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Серія 5., Педагогічні науки: реалії та перспективи. URL:

<http://nc-s5.npu.edu.ua/>

8. Проблеми сучасного підручника. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org.ua/products/2018_1/

9. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». URL: <https://education-journal.org/index.php/journal>

10. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <http://srsou.edu.ua>

11. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді Інститут проблем виховання НАПН України. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/>

12. Ввічливість. Humanitas. Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/4>

13. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Педагогічна. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/research/visnyk-lvivskoho-universytetu>

14. Інформаційні ресурси

1. Електронна бібліотека Української асоціації жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>

2. Музей історії жіноцтва, жіночого і гендерного руху. URL: <http://gender.at.ua>

3. Бібліотека Гендерного центру «Крона». URL: <http://www.krona.org.ua/nash.html>

4. Видання Фонду Г. Бьойля. URL: <http://www.ua.boell.org/web/35.html>

5. Жінки у політиці: вибори 2012. URL: <http://vybory2012.wcu-network.org.ua/>

6. Гендерна мапа України. URL: <http://gendermap.org.ua>

7. Повага: сайт кампанії проти сексизму у політиці та ЗМІ. URL: <http://povaha.org.ua/>

8. Проект «Рівні можливості для здобуття професії молодими матерями-студентками у вищих навчальних закладах». URL: <http://www.leleka.sumdu.edu.ua/uk/>

9. Центр інформації про права людини. URL: <http://humanrights.com.ua/>

10. Правозахисні організації України: перелік. URL: <http://humanrights.com.ua/useful/pravozakhysni-orhanizatsii>

11. Коаліція з протидії дискримінації в Україні. URL: <http://antidi.org.ua/ua/coalition>
12. Онлайн бібліотека Харківської правозахисної групи. URL: <http://library.khpg.org/>
13. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. URL: <http://www.khpg.org.ua/>
14. Публікації Ініціативи розмаїття в Україні. URL: <http://diversipedia.org.ua/ukr/yourrights/publications.html>
15. Мережа активістів правозахисного руху. URL: <http://hr-activists.net/>
16. Всеукраїнська освітня програма «Розуміємо права людини». URL: <http://www.edu.helsinki.org.ua/>
17. Всеукраїнська мережа осередків гендерної освіти. URL: <http://gendercenter.sumdu.edu.ua/>
18. «Ініціатива розмаїття». URL: <http://www.diversipedia.org.ua/>
19. Amnesty International. URL: <http://www.amnesty.org/>
20. Amnesty International в Україні. URL: <http://www.amnesty.org.ua>
21. Мережі центрів європейської інформації у рамках Всеукраїнської акції з толерантності. URL: <http://tolerant.org.ua>
22. The International Association Of Schools Of Social Work (Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи). URL: <https://bit.ly/2ZYWK0N>

Викладання дисципліни підкріплено курсом, розміщеним у Інформаційно-освітньому середовищі для студентів очної та заочної (дистанційної) форм навчання УДПУ за посиланням

<https://moodle.dls.udpu.edu.ua/course/view.php?id=11868>

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

2.1. ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ

Лекція 1.1. Гендер як наука та навчальна дисципліна

Зміст

1. Що таке гендер?
2. Міфи про гендер.
3. Гендер і стать.

1. Що таке гендер?

Світова наукова думка характеризується появою нових напрямків наукових досліджень, переосмисленням, здавалося б, усталених теорій і переоцінок звичних соціальних, політичних, повсякденних практик. Від століття до століття прогресує спеціалізація наукового знання. Нові проблеми, суперечності, альтернативи, типи інтелектуальної діяльності потребують культури порушення питань, спираючись на попередні наукові традиції і вміння зосередити думку на проблемах нової епохи, часу, країни. Перед гуманітарною наукою постали історичні завдання по-новому осмислити соціальні реалії переломних епох, погляди на світ і справедливість його організації, віднайти людські ресурси, потенційні можливості й межі перебудови усталених суспільних відносин, переозначити їх перспективу. Ці завдання зумовлені необхідністю оновити й реформувати національні суспільства та світову спільноту, дотримання гуманістичних і демократичних принципів соціального життя; зосередити увагу на особистості, її становищі і статусі, а також на її значенні в забезпеченні подальшого поступу людства та його стійкого розвитку; усвідомити, що керування сучасними соціальними

процесами потребує не розрізнених ідей, а нової комплексної системи знань, що містить і соціо-статевий складник. Для позначення нових стратегій світового регулювання соціо-статевих відносин у суспільних науках виник термін «генде» та започаткувалися гендені дослідження. Вони мали на меті аналізувати відносини між жінкою та чоловіком, визначати їхні характеристики через спільне й відмінне, розкривати ролі статей, конструктів фемінності та маскулінності тощо. Трансформація національного життя в умовах глобалізації, всеосяжні світові масштаби діяльності, зв'язків, стосунків, долання кордонів зумовили потребу запровадити поняття гендеу в практичних перетвореннях.

У багатьох найперше справедливо виникає запитання – якщо в українськомовних текстах можна натрапити на обидва варіанти написання - то як же правильно?

Цікаво, що пошуковик Google на запити «гендер» і «генде» уже пропонує приблизно однакову кількість посилань, подаючи в результатах обидва варіанти написання.

Можна обрати будь-який варіант написання, головне, щоб в одному тексті він використовувався послідовно.

Перш ніж розбиратися із сучасним визначенням терміна «гендер», важливо знати, що його формування відбувалося кількома етапами, які послідовно змінили один одного.

(I) Спочатку (XVIII-XIX століття) термін «гендер» використовувався виключно в галузі лінгвістики, позначаючи категорію роду іменника.

(II) Потім, вийшовши за межі лінгвістики, почав використовуватися як синонім іменника «стать». Наприклад, можна було натрапити на формулювання «я маю жіночий/чоловічий гендер» у розумінні «я чоловічої/жіночої статі». На жаль, і нині можемо натрапити на використання терміна «гендер» у, м'яко кажучи, застарілому, невластивому сьогодні значенні: «Гендерний аналіз аудиторії засвідчив, що в ньому 129 чоловіків і 143 жінки». В останньому твердженні аж ніяк не йдеться про «гендерний

аналіз», а засвідчено лише кількісні обрахунки людей за ознакою статі. Тож варто уникати такого спрощеного, вже неактуального використання терміна «гендер» та похідних від нього.

(III) У ХХ столітті, із активним використанням терміна «гендер» у соціології та інших гуманітарних науках, набуває поширення визначення гендера як соціальної статі. Сьогоднішня гендерна теорія не вважає таке визначення надто вдалим, адже воно «намертво зв'язує» поняття «гендер» і «стать», що не відповідає дійсності, а лиш спричиняє труднощі у розумінні цих характеристик людини.

Наприклад, можна натрапити на такі смішні (чи сумні?) випадки, коли навіть автоматично російське слово «пол» перекладається українською як «підлога».

Тому перш ніж сприймати за «чисту монету» написане в котромусь тексті про гендер, варто уважно проаналізувати, в якому саме значенні використано термін «гендер», адже залежно від цього текст може бути псевдогендерним - послуговуючись словами із складником «гендер» описувати речі, дуже далекі від сучасної гендерної теорії (а то й узагалі від здорового глузду..).

Розбираючись із поняттям «гендер», важливо наголосити:

1. У сучасному суспільстві немає жодної проблеми, яка б не мала гендерного коріння та жодної людини, кого б обходила дана проблематика. Справа лише в тому, наскільки ми це розуміємо.

2. Стать і гендер – зовсім не синоніми, як це може здаватися на перший погляд.

2. Міфи про гендер

У нашому суспільстві виникло кілька міфів про гендер, які, наприклад, у європейському контексті викликають подив чи посмішку. На жаль, в усіх дискурсах – інтернет, письмовому, усному – їх часто продовжують тиражувати, не те що не читаючи жодної адекватної публікації з гендерної проблематики, а навіть не намагаючись застосувати логіку.

Тож пропонуємо розвінчати ці міфи.

Міф 1. Гендер / гендерна теорія хоче в усьому зрівняти чоловіків і жінок: щоб мали однаковий вигляд, виконували однакову роботу, мали однакові звички й уподобання».

Це не так. Гендерна теорія і гендерні рухи виступають за те, щоб усі люди – зберігаючи свою індивідуальність, обираючи свій вигляд / роботу / вподобання на власний розсуд, мали рівні права та рівні можливості ці права реалізувати.

Міф 2. Гендер / гендерна теорія хоче поміняти жінок і чоловіків місцями: щоб усі жінки, наприклад, працювали в шахтах чи укладали шпали, а чоловіки сиділи в салонах краси та робили манікюр».

Це не так. Гендерна теорія і гендерні рухи виступають за те, щоб усі люди – зберігаючи свою індивідуальність, мали рівні права та рівні можливості ці права реалізувати.

По-перше, особистість людини не зводиться до її зовнішнього вигляду чи роботи.

По-друге, ми всі настільки індивідуальні, різні й різноманітні, що жінка від іншої жінки чи чоловік від іншого чоловіка можуть іноді відрізнитися більше, ніж котрась із жінок від когось із чоловіків.

По-третє, навіть якщо припустити неможливе – що жінки й чоловіки «помінялися місцями» у чому смисл?! Усе одно залишиться дві групи з нерівними правами.

Міф 3. «Гендер / гендерна теорія хоче знищити поняття статі, розмити взагалі відмінності між жінками й чоловіками, виводячи «щось середнє».

Часто цей міф спирається на аргументи про «кілька гендерів» чи поняття «андрогінність» (від якого, до речі, відмовилася сама його авторка Сандра Бем, визнавши, що її твердження були помилковими).

Нагадуємо – гендерна теорія і гендерні рухи виступають за те, щоб усі люди – зберігаючи свою індивідуальність, мали рівні права та рівні можливості ці права реалізувати.

На жаль, у сучасному суспільстві наявні нерівність, дискримінація, що ґрунтуються на штучно створюваних відмінностях.

3. Гендер і стать

Як визначити стать конкретної людини?

Начебто, це дуже просто – за наявними статевими ознаками.

Саме за цими вродженими біологічними характеристиками людство історично розмежовувало жінок та чоловіків.

Більше того, тривалий час вважалось, що й риси характеру, емоційний склад, особливості поведінки, навіть схильність до певної діяльності (скажімо, виконання тих чи інших домашніх обов'язків) теж даються людині від народження в залежності від її статі.

Наприклад, народилася дівчинкою – маєш бути чутливою, турботливою, покірною, кокетливою, гратимешся у ляльки, а як виростеш – займатимешся «домашнім вогнищем» і вихованням дітей.

Народився хлопчиком – з тобою сила, мужність, «здорова агресія», раціональний склад, гратимешся машинками і зброєю, а як виростеш – маєш «годувати» сім'ю та захищати вітчизну.

Однак сучасна наука аргументовано довела, що усі ці характеристики не є вродженими. Численні антропологічні дослідження, проведені протягом останнього століття по всій земній кулі, винайшли багато прикладів, коли поведінка, особистісні риси, ролі, які в одних культурах притаманні чоловікам, в інших «фіксувалися» за жінками, і навпаки.

Класичний приклад – гвінейська культура чамбулі, де розподіл соціальних ролей між жінками та чоловіками докорінно відрізняється не тільки від аналогічного в європейській цивілізації, а й навіть від інших географічно сусідніх культур.

Цей та інші подібні факти наштовхнули вчених на очевидний висновок: не природа визначає те, якою є особистість і чим вона займається у житті – це робить суспільство, виходячи із своїх потреб.

Іншими словами, риси, схильності людини, її емоційний склад, ролі,

що нею виконуються, та багато інших подібних речей не є вродженими. Вони – продукти суспільства, а точніше тієї культури, яка є домінуючою.

Ось тому й виникла потреба розмежувати два поняття: стать і гендер.

Стать – це вроджені біологічні ознаки людини.

Гендер – це «соціальна надбудова», це ті соціальні характеристики, які суспільство формує у людини в залежності від її біологічної статі.

Лекція 1.2. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності

Зміст

1. Соціальна ідентичність.
2. Статева ідентичність.
3. Маскулінність та фемінність.

1. Соціальна ідентичність

Поняття гендеру як соціально-психологічної статі людини визначається принаймні двома сферами детермінант: соціальними (сукупністю соціальних очікувань щодо гендерних ролей, норм і стереотипів) та особистісними (уявленням людини про те, ким вона є). Друга дуже тісно пов'язана з поняттям ідентичності. Ці дві сфери є нероздільними, адже в процесі самоусвідомлення, говорячи про себе «я є тим-то» або «я є такий-то», тобто використовуючи для самоопису певні поняття, людина відносить себе до тієї чи іншої спільноти, групи, категорії. Кожне поняття є узагальненням якоїсь групи речей. Це властивість людської мови, яка лежить в основі свідомості та самосвідомості. Наприклад, слова «жінка», «чоловік», «батько», «робітник», «подруга», «гарний», «розумний» тощо характеризують не одну людину в світі, а стосуються всіх людей, що відповідають змістові цього поняття. Отже, ідентичність обов'язково має соціальну природу і водночас визначає уявлення людини про себе як про неповторну індивідуальність, в якій певні

якості й атрибути унікально поєднані. Розвиток ідентичності, зокрема гендерної, – це історія становлення психологічних основ тих суперечностей, конфліктів і деформацій, які пронизують наше суспільство протягом всієї історії людства. Ідентичність – одна з найсуттєвіших характеристик людини, без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість. За визначенням Е. Еріксона ідентичність базується на відчутті тотожності самому собі і неперервності свого існування в часі й просторі, а також на усвідомленні факту, що цю тотожність і неперервність визнає оточення.

Ідентичність пов'язана з образом «Я», з усвідомленням власної індивідуальності та неповторності індивідуальних фізичних і психологічних рис. Водночас ідентичність – досить складна й різноманітна. Залежно від обставин вона виступає в різних якостях. Можна говорити про цілу множину, або про систему ідентичностей, які актуалізуються в різних ситуаціях, що відповідають різним соціальним ролям. Як соціальна істота, людина характеризується не лише індивідуальною, а й груповою ідентичністю, яка, на думку Е. Еріксона, пов'язана з груповими, насамперед географічними й історичними уявленнями (колективний «его»-простір-час), а також з економічними завданнями (колективні життєві цілі). Групова ідентичність пов'язана з ототожненням себе з певною групою чи спільнотою. В соціології та соціальній психології використовують поняття «соціальна ідентичність» та «рольова ідентичність».

Згідно з теорією соціальної ідентичності Г. Таджфела і Дж. Тернера, в основі соціальної ідентичності лежать процеси соціальної категоризації, тобто розділення соціальних об'єктів на такі, з якими особистість себе ототожнює (in-group), і такі, що складають групи інших (out-group), а також процеси само-категоризації, тобто віднесення особистістю самої себе до певної соціальної категорії чи групи. Соціальна ідентичність лежить в основі більшості групових процесів, таких як групова поляризація чи стереотипізація. Рольова ідентичність, яку можна розглядати як окрему форму соціальної ідентичності, – це ідентичність, зумовлена соціальними

ролями, тобто культурно прийнятними соціальними очікуваннями до відповідних видів поведінки, характерних для певних соціальних позицій. Рольова ідентичність, в основі якої лежить усвідомлення себе суб'єктом психологічних ролей, тісніше пов'язана з поняттям самості, ніж соціальна ідентичність. Американський соціолог Ч. Гордон, який розглядає рольову ідентичність як важливий складник Я-концепції особистості, виділяє п'ять її видів: 1) статеву ідентичність, ґрунтованій на гендерній ідентифікації людини як чоловіка або жінки; 2) етнічну ідентичність, тобто ідентифікацію людини як члена расової, релігійної, національної спільнот або мовної групи, субкультури чи іншої соціальної структури; 3) ідентичності членства, базованої на зв'язку людини з організаційним життям суспільства завдяки всім формам групового членства (формального чи неофіційного); 4) політичну ідентичність, що походить від типових патернів відношення людини до конкуренції, влади і прийняття рішення; 5) професійну ідентичність, тобто систему рольових ідентичностей щодо роботи, як у домашньому господарстві, так і поза ним.

2. Статева ідентичність

Статева ідентичність, яку можна вважати однією з найістотніших із усіх рольових ідентичностей, пов'язана з розділенням людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі. Вона полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями (що стосується насамперед сексуальної поведінки та сексуальних почуттів, народження дітей тощо).

Статева ідентичність є не лише однією з найістотніших ідентичностей, а й чи не найпершою, що формується онтогенетично. Коли ми говоримо, що народилася дитина, ми обов'язково наголошуємо, що народився хлопчик чи дівчинка. Ці слова є першою інформацією про себе, яку дитина отримує від народження і протягом усього свого життя. Девід Гоулінг, співавтор розділу "Психотерапія та генде" одного із зарубіжних підручників з психотерапії, так

описує перше ознайомлення дитини з власною ідентичністю: “Коли народилася моя третя дитина, акушерка сказала: «Це – прекрасний хлопчик. О ні!». Вона подивилася знову: «Я мала на увазі дівчинку». У ті лічені секунди мій уявний образ моєї дитини мав швидко змінитися. Акушерка дивилася на наявність або ні малих статевих губів і піхви чи пеніса, але навіть у ті короткі моменти я почав думати про мою дитину як про хлопчика, і в своїй голові я мусив відновити її як дівчинку. Подорож до встановлення гендерної ідентичності починається в ті перші лічені моменти життя, той яскравий момент першої реалізації: «Це – дівчинка»; «Це – хлопчик». Історія культури виробила багато моделей і взірців статевої поведінки. Інформацію про них дитина починає одержувати змалку, формуючи на підґрунті статевої ідентичності те, що ми називаємо гендеом. Треба розрізняти поняття «статева ідентичність» та «гендена ідентичність». Якщо статева ідентичність – це переважно усвідомлення себе представником тієї чи іншої. Основи теорії гендеу статі, то гендена полягає в переживанні своєї відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією). Людина може мати певну чітко визначену статева ідентичність і водночас мати труднощі з гендерною ідентичністю, переживати невідповідність гендерним ролям і стереотипам, відчувати нереалізованість себе як чоловіка чи жінки, невідповідність жіночому чи чоловічому ідеалам.

Оскільки гендерні ролі й стереотипи – це продукт суспільної історії, який містить соціокультурні особливості та традиції, що часом не мають нічого спільного з природою статі, то гендена ідентичність залежить здебільшого від соціальних (історичних і географічних) чинників, а не від біологічної природи людини. Для зрілої особистості генде стає функціональною заміною біологічної статі, яка, соціалізуючись, втрачає свою природну безпосередність, а отже, соціально-рольові закономірності та суперечності визначають більшість природних сфер статевої поведінки.

Особливості гендерної та статевої психології приваблювали багатьох дослідників людської природи. Практично немає жодної з відомих теорій особистості, яка б не розглядала закономірності чоловічої й жіночої психології як характеристик сутності особистості.

У теорії Фрейда відмінності між чоловіками й жінками зумовлені відмінностями будови статевої сфери, зокрема наявністю в представників чоловічої статі пеніса, який вважається ознакою переваги. З цим пов'язані такі психологічні явища, як «комплекс кастрації» в хлопчиків (тобто страх втрати ознак мужності, а з ними й статевої ідентичності) і «зздрість до пеніса» у дівчаток (тобто відчуття певної статевої неповноцінності). За Фрейдом, ці особливості характерні для фалічної стадії психосексуального розвитку. Пізніше, на едипальній стадії проявляється так званий «Едипів комплекс» у хлопчиків та «комплекс Електри» у дівчаток, тобто статевий потяг до батьків протилежної статі зі зростанням конкуренції до батьків однієї статі (аж до прагнення їх усунути). Нормальне подолання цих комплексів полягає в ідентифікації з батьками однієї статі і частковою відмовою від батьків протилежної статі, що відбувається на подальших стадіях психосексуального розвитку і є дуже важливим для розвитку повноцінної статевої ідентичності. Пізніші психоаналітичні дослідження критикували ортодоксальні погляди Фрейда на природу сексуальності, справедливо вважаючи, що сексуальність людини та відповідна ідентичність розвивається значною мірою не під впливом біологічної інстинктивної природи, а за участі соціуму, тобто збільшується акцент не на статевих, а на гендерних аспектах ідентичності особистості.

Сучасні дані статевої та гендерної психології, які спираються на останні досягнення біології статі, спростовують певні положення теорії Фрейда. Зокрема, Серж Гінгер вважає, що психологія статі людини лише на одну третину визначається спадковістю, ще на одну третину статева ідентичність визначається особливостями внутрішньоутробного життя, і на третину – суспільним розвитком. Він стверджує, що протягом перших тижнів після

зачаття кожен ембріон (плід) – жіночої статі, а маскулінізація відбувається пізніше: це повільне й важке гормонально та суспільно детерміноване завоювання. Отже, дівчинка не є хлопчиком, що, згідно з гіпотезою Фрейда, втратив свій пеніс, але хлопчик є дівчинкою, що завойовувала пеніс. Так звана заздрість до пеніса або потреба в ньому – це гіпотеза, що, на думку Гінгера, ніколи не підтверджувалася. Це, зокрема, може опосередковано проілюструвати статистика, згідно з якою серед транссексуалів вп'ятеро більше чоловіків, що бажають стати жінкою, ніж жінок, що хочуть стати чоловіком.

Дуже цікавим є трактування жіночої та чоловічої природи в аналітичній психології Юнга, яка певною мірою долає протиставлення чоловічої та жіночої статей, характерне для класичного психоаналізу. В цій теорії жіночність і мужність розглядається як сукупність якостей, притаманних як чоловікам, так і жінкам, причому й ті, й інші мають як чоловічі, так і жіночі риси. Чоловічі риси в жінці Юнг пов'язував з такою архетиповою фігурою, як Анімус, а жіночі риси в чоловікові, відповідно – з Основи теорії гендеу Анімою. Основною ідеєю аналітичної психології є ідея індивідуації, тобто розширення свідомої частини особистості й збільшення здатності до рефлексії своєї самості. Процес індивідуації обов'язково передбачає примирення людини зі своїми тіньовими сторонами, а також інтеграцію чоловіка зі своїм фемінним елементом, жінки – з маскулінним. Ці процеси не такі вже й очевидні, адже чоловік, ідентифікуючись зі своєю маскулінністю, приховує свою фемінність, йому нелегко примиритися зі своєю Анімою. Так само жінці нелегко примиритися зі своїм Анімусом, вона витісняє природну маскулінність і не завжди перебуває в гармонії з нею.

З позицій трансакційного аналізу Е. Берна гендена ідентичність визначається життєвим сценарієм людини. Згідно з теорією життєвих сценаріїв протягом життя людини здійснюється статево-рольове програмування чоловіків і жінок, тобто процес формування стевих та гендених життєвих ролей особистості. Одними з основних елементів

життєвого сценарію людини є сценарні заборони й директиви, які забороняють одні форми активності і приписують інші. Людина слідує цим заборонам і директивам, значна частина яких відповідає моделям гендених ролей, не усвідомлюючи цього впливу. У процесі такої генденої соціалізації здійснюється певна деформація розвитку особистості, оскільки одні сторони особистості (що відповідають генденим стереотипам) заохочуються й підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать) – навпаки, забороняються та затримуються в розвитку. Починаючи з раннього дитинства дівчаток і хлопчиків примушують діяти за певним сценарієм, що пов'язано не лише з розвитком відповідних фемінних чи маскулінних рис, а й з життєвими виборами. Згідно з ними чоловіки й жінки обирають форми життєвого шляху, що відповідають генденим стереотипам, а не особистісним потенціям, покликанню тощо. Оскільки відбувається певний перекис в особистісному розвитку, то риси маскулінності та фемінності, яких не вистачає людині, вона шукає в іншому. Наприклад, багато людей переживають почуття неповноцінності та дискомфорту без партнера протилежної статі. Щоб подолати їх, людина прагне будь-що знайти такого партнера, потрапляючи в ситуацію психологічної залежності від нього. Це більше характерне для жінок, яким системою суспільних стереотипів у більшості культур призначається підлегла позиція, що зумовлює чимало проблем у шлюбі (описаних, зокрема, у відомій книзі Р. Норвуда «Жінки, що кохають занадто сильно»).

3. Маскулінність та фемінність

Ще в ранньому дитинстві в людини можуть формуватися типові чоловічі та жіночі життєві сценарії, в яких закладається не лише гендена нерівність і суперництво між статями, а й значна частина потенційних конфліктів, суперечностей та інших проблем, характерних для сімейного життя, системи виховання дітей тощо. Досить суттєвими характеристиками особистості, що тісно пов'язані з ідентичністю і визначають гендені особливості особистості, виступають такі ознаки мужності чи жіночності, як

фемінність і маскулінність. Маскулінність та фемінність – це системи властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими чи жіночими. Це такі особливості людини (насамперед – психологічні), які визначають відповідність власній психологічній статі, гендено-рольовим нормам і стереотипам, типовим для чоловіків та жінок формам поведінки, стилям життя, способам самореалізації, вибору відповідних цінностей, установок тощо. Типовими маскулініними якостями вважаються інтелект, раціональність, незалежність, активність, сила (як фізична, так і психологічна, чи сила характеру), авторитарність, агресивність, стриманість в емоційних проявах, схильність до ризику, здатність до досягнень. Типовими фемінними якостями вважаються емоційність, м'якість, слабкість, турботливість, практичність, консервативність, інтуїтивність, реалістичність, комунікативність, сензитивність, емпатійність. Для жінки важливо, щоб її зрозуміли, їй необхідно, щоб хтось розділив її почуття, висловив своє ставлення до неї, психологічні стосунки для жінки важливіші, ніж результат діяльності. Для чоловіка важливо вважатися компетентним, бути визнаним, йому треба досягнення своїх цілей, результат розв'язання задачі важливіший за систему стосунків, які супроводжують процес розв'язання. Згідно з суспільними стереотипами, які значною мірою визначають особливості соціальної поведінки людини, для чоловіка нормативною й бажаною вважається виражена маскулінність. Для сучасної жінки, навпаки, надмірна фемінність не такою мірою нормативна й бажана, як маскулінність – для чоловіка. Слід наголосити, що типові риси фемінності та маскулінності – це насамперед суспільно закріплені норми, стереотипи, а не результат об'єктивних природних відмінностей між статями. У певних випадках ці риси дійсно відбивають середньостатистичні відмінності чоловіків і жінок. Але часто вони є результатом виховання, коли психологічні відмінності формуються під тиском стереотипів, нав'язуваних людині суспільством. А буває й так, що традиційні риси фемінності та маскулінності суперечать справжній природі людей. Зокрема, донедавна вважалося, що жінки мають

емоційнішу вдачу, а чоловіки – схильніші до логічного мислення. Сучасні дослідження нейрофізіології стверджують, що в жінок у середньому розвиненішою є ліва (логічна) півкуля мозку, а в чоловіків – права (емоційна). Зокрема, більшість дослідників у галузі диференціальної психології погоджуються, що в дівчаток розвиненіші мовні здібності (що пов'язані з лівою півкулею), ніж у хлопчиків. Проте історія свідчить, що більшість письменників у всі часи й епохи були чоловіками. Жінки й чоловіки дійсно мають відмінності, які, проте, не завжди збігаються з суспільними стереотипами і які, тим більше, не мають нічого спільного з нерівноправністю статей, яка має суто соціальне та класове коріння. Насправді реальні гендені відмінності – це результат сплаву природних відмінностей і виховання, що певною мірою підганяє природу людини під стандарти, сформовані в тій чи іншій культурно-історичній спільноті.

Традиційні риси маскулінності притаманні не лише чоловікам, так само як фемінність – не є тільки жіночою характеристикою. Практично кожна фемінна чи маскулінна якість може траплятись як у чоловіків, так і в жінок. В житті сучасного суспільства трапляється чимало фемінних чоловіків і маскулінних жінок (тут ідеться переважно про психологічні характеристики). Останніми роками спостерігається загальна тенденція певної фемінізації чоловічої поведінки й маскулінізації жіночої, що позначається на таких сферах, як вибір професії, одяг тощо. Досить довго вважалося, що маскулінність і фемінність – це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскулінність розглядається як низька фемінність (і навпаки). В сучасних психологічних концепціях статі та статево-рольової поведінки ці властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти.

Можливий одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих генденорольових проявів. Обидва конструкти визначаються радше соціально, ніж біологічно (тобто більше стосуються гендених, ніж статевої ролі), і можуть вимірюватися окремими шкалами.

Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) дістало назву андрогінність. У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку, статевої та генденої ідентичності або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія в людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її гендено-рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності та інші важливі якості. Наприклад, помічено, що обдарованим людям часто властива висока андрогінія. Крім того, вона може знімати обмеженість чоловічих і жіночих гендених ролей, знижувати внутрішні конфлікти, пов'язані з неприйняттям своєї другої сутності. Андрогінна модель статевої і гендених ролей має перевагу перед іншими моделями, хоча й вона не досконала. Зокрема, О. С. Кочарян доводить, що вона має вікові та клінічні обмеження, наприклад, не діє для хлопчиків і дівчаток до 15-16 років, а фактично формується в пізніші вікові періоди.

Поняття андрогінії ввів у психологічну термінологію вже згадуваний Карл Юнг, пояснюючи її поняттями Аніми та Анімуса. Американський психолог Сандра Бем створила психологічну методику вимірювання маскулінності та фемінності «Статеворольовий опитувальник» (the Bem Sex-Role Inventory), згідно з якою можна діагностувати чотири типи людей незалежно від їх- 140 Основи теорії гендеу ньюї фізіологічної статі: 1) маскулінні (з вираженими чоловічими якостями); 2) фемінні (з вираженими жіночими якостями); 3) андрогінні; 4) невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності). Існують також інші методики вимірювання маскулінності та фемінності, наприклад, «Опитувальник персональних атрибутів» (Дж. Т. Спенс зі співавторами), «Шкали маскулінності та фемінності» (А. Б. Хейлбрун) та інші. Гендено-рольова поведінка людини має свою історію. Гендені ролі не виникають одразу з народженням дитини, вони розвиваються залежно від багатьох умов і чинників протягом людського життя. Цей розвиток має свої закономірності та суперечності. Від нього

залежить характер життєвого сценарію людини, стиль життя та стратегії поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях. Процес розвитку гендених ролей, як соціально зумовлених моделей статевої поведінки і статево-рольової поведінки, відбувається в контексті досить важливого для життя особистості процесу, який називається соціалізацією, одним із найістотніших складників якої є рольова, зокрема й гендено-рольова (чи гендена), соціалізація. За більшістю означень, соціалізація особистості – це засвоєння людиною суспільного досвіду, суспільних норм і цінностей. Одним з основних складників соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей. В соціальних ролях закріплені норми та правила соціальної поведінки у вигляді рольових експектацій, тобто нормативних вимог до виконання соціальних ролей. Рольова поведінка – це найважливіший вид соціальної поведінки, а соціальні ролі – це засіб входження особистості в групу, в соціум, форма соціальної адаптації та особистісного самовираження водночас. Особливості рольової соціалізації полягають не лише в засвоєнні суспільних очікувань щодо соціальних ролей, а й у рольовому розвитку особистості, тобто формуванні психологічних ролей, як соціальних, так і особистісних, міжособистісних, характерних, життєвих тощо. Гендено-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендених ролей, суспільних очікувань щодо цих ролей, а також гендений розвиток особистості, тобто формування психологічних характеристик, які відповідають генденим ролям. Статеві та гендені ролі мають надзвичайно велике значення для нормальної соціалізації особистості серед безлічі засвоюваних людиною ролей. Ці ролі тісно пов'язані з усвідомленням себе представником певної статі та з нормативами поведінки, характерної для представників цієї статі. Статеві та гендені ролі тісно пов'язані зі статевою й генденою ідентичністю особистості. Гендена соціалізація має низку особливостей і специфічних труднощів у чоловіків та жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендено-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків, вихователів: «Це не гарно, це не личить дівчинці

(хлопчиків)»; «Не плач, хлопчики не плачуть!»; «Не бийся, дівчатка так не поводяться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина пов'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, правилами поведінки, проявами почуттів (чи заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, наявних у суспільній свідомості, часом не маючи нічого спільного зі справжніми психофізіологічними статевими різницями. Ці суспільні моделі існують не просто як система поглядів на норми гендерно-рольової поведінки. Вони діють як соціальні експектації, очікування, відіграють активну роль у формуванні соціальної поведінки людини. Якщо реальна поведінка не збігається з нормативами, то суспільство здійснює певний тиск на свідомість людини, використовує певні санкції. Інколи ці санкції є досить жорсткими (в архаїчних суспільствах за порушення статево-гендерної ідентичності та інші відхилення від суспільних стандартів винних карали вигнанням або навіть суворішими покараннями), проте в сучасному суспільстві подібні санкції носять переважно психологічний характер: осуд, негативні оцінки тощо. Як результат – людина переживає почуття провини, сором, внутрішні чи зовнішні рольові конфлікти. Щоб уникнути неприємних переживань, людина прагне задовольнити суспільні очікування, засвоюючи більш-менш адекватні суспільним вимогам форми гендерно-рольової поведінки. Отже, суспільні стереотипи стосовно жіночих і чоловічих гендерних ролей здатні впливати на гендерний розвиток людини, накладаючи багато обмежень на їх самореалізацію.

Лекція 1.3. Гендерні ролі та стереотипи

Зміст

1. Ролі чоловіка та жінки.
2. Впізнавати стереотипи – важливо!
3. Ролі чоловіка та жінки.

1. Ролі чоловіка та жінки.

Якими б не були людські суспільства, – примітивними чи розвинутими, осілими чи кочовими, класовими чи докласовими, войовничими чи миролюбними, багатими чи бідними, – усіх їх об'єднує незаперечний факт наявності в соціальній структурі двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати.

Соціальні статуси є складовими соціальної структури будьякого суспільства. Це позиції, з яких відбувається взаємодія з іншими. Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендені ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендені соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки. Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної жінки, матері, годувальниці груддю, дочки, дружини, бабусі тощо – для жінок та генетичного батька, чоловіка, сина тощо – для чоловіків. Усі інші соціальні ролі, які мають гендене маркування, тобто очікування щодо виконання представниками однієї з двох статей, зумовлені соціально-культурними, а не біологічними чинниками. Іншими словами, доглядати й навчати дітей, прати, прибирати, куховарити, вишивати, ткати, виконувати секретарську роботу, забивати цвяхи, ремонтувати, видобувати вугілля, пілотувати літаки, здійснювати наукові відкриття, керувати, підіймати штангу може будь-хто, незалежно від

біологічної статі. Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку. Завжди існував якийсь розподіл праці між статями, специфічні для чоловіків і жінок види діяльності та соціальні функції, що виходили далеко за межі суто біологічних відмінностей між ними. Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися, і в цьому легко переконатися, порівнявши їхні заняття у мисливсько-збиральницькому, аграрному та індустріальному суспільствах. Проте основна суть генденного розподілу праці, який прийнято називати традиційним для патріархального суспільства, більшою чи меншою мірою зберігалася завжди. Досі продовжують відтворюватися ціннісно-нормативні очікування до жінок щодо виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, за новітньої доби припустимою стала й робота поза домом, бажано сумісна з внутрішньосімейними ролями, а від чоловіків – щодо виконання соціальних ролей батька-годувальника, захисника, здобувача засобів для існування, працівника поза домом, лідера й керівника. За такими стереотипними, міцно укоріненими уявленнями чоловіків прийнято оцінювати за трудовими, професійними успіхами, а жінок – насамперед за наявністю сім'ї та дітей.

Певні види хобі та занять у вільний час також набули чіткого генденного забарвлення, як-от, наприклад, мисливство, рибальство, гра в шахи чи доміно – для чоловіків або вишивання, плетіння, квітникарство – для жінок. Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда, містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають генденими стереотипами. Зазвичай вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного

індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Дослідники відзначають як два безперечних факти існування сильних гендених стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів виявляється значно більшою, ніж расових. Гендені стереотипи, як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, виявляються насамперед як гендено-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендених рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Ці два компоненти гендених стереотипів тісно пов'язані між собою. Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності в неї певних рис і характеристик. Зокрема, індивіди зазвичай вважають соціально-професійну роль льотчика прийнятнішою для чоловіків, оскільки ті витривалі, неемоційні, здатні зосередитися, краще обізнані з тонкощами техніки, а роль соціальної працівниці – для жінок, яким більшою мірою притаманні такі риси, як чуйність, співчуття, вміння налагоджувати стосунки з оточенням. Отже, уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендено-рольових стереотипів. Тож нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками, а чоловіки – позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Судження будується на тому, що ця людина є чоловіком/жінкою, яким притаманні такі-то риси, які є прийнятними/неприйнятними для тієї чи тієї діяльності.

2. Впізнавати стереотипи – важливо!

Саме слово «стереотип» походить від давньогрецької і буквально означає сполучення двох різних слів: *stereos* – «твердий, міцний» і *typos* – «відбиток». Стереотип – це спрощене, схематичне уявлення про когось чи

про щось.

Нерідко в науковій літературі можна натрапити на таку думку, що кожній людині властива стереотипізація, і це нормально. Начебто без такого спрощеного сприйняття реальності людина навряд чи змогла б «переварити» явища оточуючої дійсності, а соціальні взаємодії були б надто ускладненими.

Дійсно, кожна і кожного з нас постійно оточують мільйони фактів, сотні тисяч ситуацій, десятки тисяч подій, і ми не можемо детально і прискіпливо вникати у кожний соціальний факт хоча б через те, що не маємо на це достатньо ресурсів (наприклад часових). Натомість, помічено, що чим вищим є інтелект конкретної людини (а отже і здатність до рефлексії, критичного сприйняття реальності), тим у меншій мірі вона підвладна стереотипам, рідше і сама їх продукує.

Очевидно, що існування стереотипів несе багато негативних наслідків. Наприклад, вони виключають з нашого світосприйняття велику кількість важливих обставин, деталей, ознак, стимулюють нас до схематичного, спрощеного розуміння того, що відбувається, і це може погано відобразитися на житті конкретної людини, а також на соціальних взаєминах.

Ніхто не хоче, щоб його сприймали стереотипно, усі бажають особистісного підходу. Але чомусь часто забувається золоте правило: «До інших стався так, як би ти хотів, щоб ставилися до тебе»...

І просто-таки чудовим прикладом негативного впливу стереотипів виступають якраз гендерні стереотипи. Вони займають, мабуть, центральне місце поміж інших стереотипних уявлень, адже найперше ми ідентифікуємо себе як представника або представницю певної статі.

Гендерні стереотипи – це сформовані культурою узагальнені уявлення про те, як дійсно поведуться (мають поводитися) люди в залежності від їх біологічної статі. Це певні схеми, за допомогою яких ми з більшою ймовірністю помічаємо і запам'ятовуємо приклади, підтвердження наших стійких переконань щодо гендеру.

Можна припустити, що гендерні стереотипи зародилися ще на

початкових стадіях розвитку суспільства, коли люди усвідомили статеву різницю, інтерпретували її та поступово розділили усю діяльність відповідно до статі.

Гендерні стереотипи існують повсюдно. Їх можна порівняти з повітрям, яким ми дихаємо: ми не помічаємо повітря і сам процес дихання, бо дихати – це звична, навіть рефлекторна дія. Так і гендерні стереотипи: вони, наче повітря, настільки пронизують життя кожної людини, що стають непомітними операторами нашого світогляду і життєвого вибору, звужуючи життєві траєкторії розвитку людини в залежності від того, якої біологічної статі вона є.

Перебувати під впливом гендерних стереотипів – це означає поширювати сформовані культурою характеристики певної статевої групи на всіх її представників без усвідомлення того, що кожна людина є, передусім, неповторною особистістю, і має свої, притаманні лише їй, індивідуальні відмінності.

Звичайно, ми будемо намагатися зробити і те, що майже ніхто посправжньому не робить – критично «підважити», спростувати кожний із них, адже навіть поверхневий аналіз залишає багато питань щодо їх правдивості, адекватності та реальній доцільності.

Ми вважаємо, що навчитися критично «підважувати» стереотип, бачити його обмеження – це вкрай необхідна навичка для будь-кого, хто є потужним агентом, що впливає на світогляд «простих людей».

У наступних частинах цього модулю для кращого сприйняття гендерні стереотипи поєднані за змістом у певні групи, у кожній з яких ми згадаємо, мабуть, лише топ-стереотип(и). Але будьте впевнені: за ним вишикувалася купа подібних або навіть ідентичних.

І розпочнемо ми з, можливо, найбільш фундаментального гендерного стереотипу. Він справді є певним фундаментом усієї стереотипізації, і я не знаю людини, яка б у тій чи іншій мірі не підпала під його вплив.

Група стереотипів № 1 – про дві коробки:

«Жінки і чоловіки – це наче істоти з різних планет – настільки вони різні! І ця різниця іде від природи!»

Скільки разів ми чули це! Скільки разів нас протиставляли іншій статі.

Культура дійсно намагається створювати нас протилежними істотами. В неї просто немає іншого виходу: треба ж якось пояснити існуючу у суспільстві гендерну нерівність! А так наче готове більш менш правдоподібне пояснення: ми ж від природи різні, саме тому і потрапляємо на протилежні полюси соціальної системи: у одних влада, у інших – каструлі.

Наші світи – наче дві окремі коробки: в одну культура складає усіх хлопчиків і усе, що вважається «хлопчачим», в іншу – усіх дівчат та усе, що сприймається як «дівчаче». Тому часто ми чуємо, наприклад, розповіді про «жіночу логіку» та «чоловічу агресію». А чого варті лише публікації на кшталт «Як догодити чоловіку?» або «Про жіночу підступність», в яких поведінка окремих представників / представниць кожної зі статевих груп розповсюджується на усю групу без розбору, наче усім чоловікам можна догодити тільки одним чином, а усі жінки без винятку є підступними.

Група стереотипів № 2 – про дві половинки одного цілого:

«Жінка і чоловік – одне ціле»

«Жінка і чоловік доповнюють один одного наче дві половинки». Дуже популярне твердження! І парадоксальне з огляду на попередню групу стереотипів: скажіть, ну, як істоти з різних планет можуть бути одним цілим? Цей парадокс лише підкреслює суперечливість масової свідомості, в яку, здається, може бути органічно «вкладено» все, що завгодно.

Насправді, тезис про те, що чоловік і жінка доповнюють один одного деконструюється за тією ж логікою, що і попередній (про те, що між чоловіками і жінками існує прірва відмінностей). Адже сам факт доповнення означає, що жінка і чоловік є дуже різними – за особистісними якостями, виконуваними ролями, поведінковими зразками тощо. Але ж, як ми вже раніше пересвідчилися, це не відповідає дійсності: між двома статями відмінності існують, але між представниками однієї статі їх точно не менше, а

то й більше!

Отже, якщо відмінності насправді не прив'язані до статі, то й не можна казати, що чоловік і жінка є доповненнями один до одного.

На жаль, цей стереотип продукує як мінімум два негативних соціальних наслідки.

По-перше, він начебто пояснює гендерну нерівність всередині гетеросексуальної пари: бо ж це наче такий легітимний розподіл – чоловік заробляє гроші, а жінка виконує хатні обов'язки. А от разом вона якраз і складають ту саму «гармонію»!

Таким чином, через даний стереотип відбувається фактичне виправдовування нерівності чоловіків і жінок.

По-друге, через поширеність цього стереотипу будь-які інші форми близьких стосунків між людьми автоматично стигматизуються і потрапляють під дискримінаційний вплив (наприклад шлюби між представниками / представницями однієї статі).

Група стереотипів № 3 – про незмінність «гендерних канонів»:

«Жінки і чоловіки такими, якими вони є зараз, були завжди – ще від початку людства, то ж нічого міняти не треба, бо це ж наша традиція»

Реальні антропологічні дослідження не підтверджують цей та інші подібні стереотипи. Як приклад візьмемо один з найпоширеніших міфів про те, як і коли з'явився традиційний розподіл праці між жінками і чоловіками.

Згідно популярної версії, чоловіки полювали на мамонтів, а жінки як слабкі і тендітні творіння залишалися біля печери, де готували їжу та нетерпляче виглядали свого героя-чоловіка. Реальність, натомість, була іншою. Як стверджує експертне у цих питаннях коло, у стародавніх людей взагалі був відсутній розподіл обов'язків за статевою ознакою, бо це було нераціонально. На хижаків полювали ті, хто був спритнішим, швидшим, влучнішим, а головне – здоровим, а цією людиною міг бути будь-хто, незалежно від статі. І лише вагітність, пологи, годування груддю, очевидно, ставали факторами «тимчасової непрацездатності», що знижували рівень

«конкурентоспроможності» жінки у племені.

Апелювання до начебто «славетних традицій» є однією з найпоширеніших маніпуляцій з метою зберегти існуючий гендерний порядок. В багатьох випадках стереотипні уявлення про наше минуле базуються на простій тезі, що колись давно було краще ніж зараз, люди були більш просунутими, відносини між ними – щирішими, а отже треба такі традиції не тільки ретельно зберігати, а й намагатися впроваджувати в сучасну практику.

Але, знову-таки, реальні дослідження (наприклад етнографічні) прямо спростовують більшість таких міфологізованих інтерпретацій. Показовою є, наприклад, історія з обрядом комори, а також опис інших поширених ще не так давно інтимних практик, які схарактеризувала відома дослідниця Марія Маєрчик у публікації «Як яка дівчина з хлопцем не спить, то вона і не дівчина зовсім»: секс до шлюбу в українській традиції» .

Обряд комори та інші, подібні до нього, стовідсотково є реальною традицією, і це підтверджено цілою низкою досліджень. Але якщо це традиція, тоді чому ми відчайдушно не намагаємося повернути її до наших сьогоденішніх інтимних практик?

Можливо тому, що культура, здається, вже зробила декілька кроків уперед у своєму розвитку, залишивши ці нормативні моделі позаду, і їх повернення буде означати не що інше, як деградацію. Дійсно, чи не безглуздя – жити в епоху прогресу, користуватися гаджетами і при цьому намагатися «чіплятися» за середньовічні норми взаємовідносин?!

То ж, традиція традицією, але ж суспільство змінюється, заперечуючи стереотипні судження про те, що гендерні відносини завжди були сталими і мають залишатися такими, якими вони є.

Однак, мабуть, найбільш шокуючим прикладом апелювання до традицій є випадки, коли доволі освічені люди (наприклад педагоги) буквально «моляться» на те, чого насправді ніколи не існувало, коли відверту вигадку видають за «чисту монету».

Наприклад, усім жінкам з дитинства нав'язують як норму те, що саме вони відповідальні за сім'ю, дітей, домашнє господарство. Образ, який суттєво підкріплює цю стереотипну ідею, і який усіляко пропагується як ідеал – це образ Березині. Начебто саме такою в усі часи була жінка – передусім, матір'ю, хранителькою сім'ї, роду, домашнього затишку. Отже, справжня сучасна жінка має наслідувати таку діяльність.

Насправді ж, реальні наукові дослідження образу Березині вказують на кардинально інше його наповнення: у слов'янських міфологічних традиціях образ Березині означав жіночу істоту, подібну до русалки, яка населяла береги річок, а не на ідеальну жінку-«родохранительку», як прийнято вважати.

Таке стереотипне трактування образу Березині є сучасним, його вигадало українське письменництво другої половини ХХ століття (Василь Рубан, Василь Скуратівський та інші). А прижилося і стало популярним воно тому, що в точності відповідало (і відповідає зараз) потребам домінуючої культури в саме таких жіночих ролях. Детальніше про це можна прочитати у статті Оксани Кісь «Кого оберігає Березиня або матріархат як чоловічий винахід».

Як бачимо, деякі так звані традиції є банальним «новоделом», сучасною вигадкою. То ж, коли Вам будуть казати про вічну сталість або необхідну «традиційність» гендерних відносин, будьте впевнені – Вами намагаються (свідомо чи ні) маніпулювати.

Група стереотипів № 4 – про пріоритети діяльності:

«Чоловік – це, передусім, «годувальник», тому він має зосередитися на кар'єрі»

«Жіноча справа» – це «домашнє вогнище», діти, хатні обов'язки»

Ця група стереотипів – справжня класика!

Більшість людей щиро вірять у те, що головне призначення чоловіка – це заробіток та матеріальне утримання сім'ї, і що лише він може впоратися з таким важливим завданням, адже він сильний і мужній.

Але ж давайте розмірковувати логічно: можливо, у давні часи, де виживання людини залежало від фізичних даних, так і було, проте у ХХІ столітті високооплачувана робота взагалі може не передбачати використання фізичної сили, а виконуватися дистанційно будь-ким з використанням інтернет, то ж «годувати» родину може і жінка, більш того, часто саме так і трапляється. Але не дивлячись на безліч таких прикладів, «мантра» про чоловіка-«годувальника» є однією з найбільш впізнаваних у культурі.

Найцікавішим є те, що штовхаючи чоловіка на кар'єрний ріст, культура формує доволі поблажливе ставлення до необхідності виконання ним сімейних ролей.

Натомість, поєднання і того, й іншого у випадку жінки цілком вітається: для неї вважається нормальним працювати повний робочий день, після чого її ще чекають домашні обов'язки.

Ця «друга зміна» є тією неоплачуваною роботою, на яку витрачається купа часу, яка є дуже виснажливою, проте рідко заслуговує навіть на подяку. Можливо, якби за неї платили, чоловіки займалися б такою роботою більш охоче!

Ця група стереотипів сприяє і нерівним можливостям у професійній самореалізації: у той час, як більшість жінок впираються в так звану «скляну стелю» (тобто невидиму, але нездоланну перепону для вільного просування кар'єрними сходинками вгору), чоловіків підіймає догори так званий «скляний ліфт» (пріоритет, який надається чоловікам при висуненні на керівні посади).

Група стереотипів № 5 – хто у чому кращий:

«Тільки чоловіки можуть бути хорошими керівниками»

«Жінка краще впорається з дитиною, бо в неї є материнський інстинкт»

Твердження, що жінка не може бути гарним керівником, є доволі поширеним у нашій культурі. Особисто я дуже багато разів стикався з випадками, коли при прийнятті рішення щодо високих посад, чоловіки

здобували перевагу тільки через приналежність до їх статі, а не як результат виняткових ділових якостей.

Часто нездатність жінок до управлінської діяльності пояснюють, наприклад, тим, що вони дуже сентиментальні, не вміють приймати жорстких рішень, не мають цілеспрямованості й логічного мислення тощо.

Насправді, існує певна «системна змова». Якщо вийти на вулицю і запитати у випадкових перехожих, які особистісні якості вони вважають рисами справжнього керівника, то скоріше за все, ви отримаєте приблизно такий перелік: активність, рішучість, здатність до аналітичного мислення, сміливість тощо. Але ж, вибачте, це жмаскулінні риси, саме їх культура змалку хоча бачити і розвиває передусім у хлопчиків. Це не означає автоматично, що усі хлопчики їх точно здобувають, але ж такий сфокусований вплив не минає непомітно. То ж, чого дивуватися, що коли системі потрібна людина на керівну посаду, вона з більшою вірогідністю зверне увагу на одну з осіб чоловічої статі як на носія «священних рис керівника».

Давайте разом долати і цей стереотип. Коли мені кажуть: «Ну, от була в нас нещодавно жінка при владі, і що?», я зазвичай відповідаю: «А хіба чоловіків при владі не було? Були. І що?».

Відмовляючи жінкам у високих управлінських посадах, патріархатна культура проголошує існування доволі містичного явища – материнського інстинкту. Начебто саме він є тією незламною основою, завдяки якій жінка є «докою» у поводженні з дітьми.

3. Ролі чоловіка та жінки.

Давайте розбиратися. Інстинкт – це поведінка, якої не треба вчитися, це те, що «автоматично здобувається» від природи і має «зберігатися» у жінки протягом усього життя. Чи «тягнуть» на інстинкт звичайнісінькі навички піклування й турботливості, які цілеспрямовано формуються змалку саме у дівчаток?! Як на мене, ні.

Доволі значна кількість жінок, не дивлячись на колосальний пресинг

культури («головне для жінки – це вдало вийти заміж і народити двох дітей – хлопчика і дівчинку»), свідомо відмовляються від того, аби взагалі народжувати дітей. Такі люди називають себе «чайлдфрі» (детальніше про них можна прочитати, наприклад, у статті Ольги Форотинської «Чайлдфрі: міфи і реальність»). Вони так і кажуть: «Я не бажаю народжувати дитину, бо це – велика відповідальність, і я не готова її взяти на себе».

Бувають й інші випадки. Коли, наприклад, жінка, не маючи медичних показань до аборту, робить його просто через те, що не хоче цієї дитини. Або коли жінка, народивши дитину, свідомо відмовляється від неї чи навіть викидає на смітник як непотріб.

Якби дійсно існував материнський інстинкт, така поведінка була б неможливою. Інстинкт – це як природний закон, що працює в усіх 100 % представників певного біологічного виду (до речі, у природі інстинкт ніяк не прив'язаний до статі). Якщо ж в певних ситуаціях жінки іноді свідомо відмовляються від перспективи народити і виховати дитину, ні про який інстинкт тут не може йти і мови!

Не треба спекуляцій і про те, яка погана в нас культура – відбиває у жінок інстинктивне прагнення мати дитину! Жодна культура, якою б сильною вона не була, не здатна «перекрити» своїм впливом інстинкт (звичайно, якщо це справжній інстинкт), не спроможна нівелювати його прояви.

Історія про материнський інстинкт – це банальний стереотип. Його мета – міцно прив'язати жінку до виконання сімейних обов'язків, показавши «чудо-сплетіння» цієї ролі із «вічною і правдивою» природою.

Лекція 1.4. Правові аспекти гендеру та інклюзії

Зміст

1. Законодавство з питань інклюзії.
2. Міжнародна законодавча база гендерної парадигми.

3. Вітчизняна законодавча база гендерної парадигми.

1. Законодавство з питань інклюзії

На сучасному етапі в Україні вирішення актуальних питань щодо дітей і молоді з особливими освітніми потребами здійснюється відповідно до ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці, Міжнародна ліга товариств допомоги людям з особливими потребами. Вони зосереджують зусилля на розробці методів і критеріїв діагностики відхилень у здоров'ї, визначенні обов'язків держав щодо цих осіб, вивченні шляхів удосконалення системи допомоги, розвитку їх правового статусу. Серед міжнародних документів, що регламентують здобуття освіти людьми з особливими потребами, найбільшого значення набули акти, прийняті ООН.

За статичними даними, відсоток людей з інвалідністю у світі наблизилася до 680 млн. За даними ЮНЕСКО, у середньому 10 % населення будь-якої країни складають інваліди. Не є винятком й Україна, 25 % населення якої не може повноцінно жити внаслідок наявних психологічних і фізичних бар'єрів. У той самий час розроблені Генеральною Асамблеєю ООН і прийняті в 1993 р. Україною Стандартні правила забезпечення рівних можливостей щодо інвалідів гарантують їм рівні з іншими громадянами можливості на проведення соціальної допомоги і реабілітації.

У дослідженні ми окремо проаналізуємо зарубіжне та вітчизняне законодавство з проблеми.

Правова парадигма соціальної роботи з людьми із особливими освітніми потребами базується на певних міжнародних нормах, які почали формуватися на початку 50-х років ХХ століття, після прийняття у 1948 році Всесвітньої декларації прав людини. В основі Декларації лежить думка про рівність усіх людей у своєму праві на життя. Стаття 25 проголошує: «Всі люди повинні діяти до інших у дусі братерства, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне забезпечення, який необхідний для підтримки здоров'я і

благополуччя її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, вдовства, хвороби, інвалідності, старості чи іншого випадку, втрати засобів до існування за обставин, які не залежать від неї».

Міжнародні стандарти щодо забезпечення прав і гарантій соціального захисту дітей-інвалідів відображені в документах Організації Об'єднаних Націй, серед яких – Декларація прав дитини (1959), Декларація соціального прогресу та розвитку (1969), Декларація про права розумово відсталих осіб (1971), Декларація про права інвалідів (1975), Всесвітня програма дій щодо інвалідів (1981), Конвенція про права дитини (1989), Всесвітня декларація щодо забезпечення виживання, розвитку і захисту дітей (1990), Принципи захисту психічно хворих і покращення психіатричної допомоги (1991), Стандартні правила забезпечення рівних можливостей відносно інвалідів (1994).

У міжнародних документах виразно наголошується на тому, що людину, яка є неповноцінною фізично, психічно чи соціально, треба забезпечувати спеціальним режимом, освітою і турботою, які їй необхідні через її особливий стан, гарантувати їй соціальне забезпечення, страхування і добробут. Розумово відстала людина має ті ж самі права, що й інші люди, а також право на належне медичне обслуговування і заступництво, які дозволять їй розвивати свої здібності. У разі необхідності – на влаштування у спеціальний заклад, умови її проживання повинні бути максимально наближеними до умов звичайного життя.

Проблеми, з якими стикаються інваліди, уперше були висвітлені у Всесвітній програмі дій щодо інвалідів (1981). У Програмі зазначається, що більшість інвалідів у світі не може вести повноцінний спосіб життя, оскільки суспільство створює соціальні і фізичні бар'єри, які перешкоджають їхній інтеграції.

Всесвітня програма дій щодо інвалідів стала основою для проведення «Десятиріччя інвалідів» (1981–1991), одним із досягнень якого було встановлення Міжнародного дня інвалідів і розробка Генеральною

Асамблеєю ООН Стандартних правил забезпечення рівних можливостей для інвалідів, як уже зазначалося вище. Цей документ має рекомендаційний характер, тобто рекомендує прийняття державами моральних та політичних зобов'язань, а також передбачає реалізацію принципів, що стосуються співробітництва і відповідальності. В шостому пункті резолюції виокремлено освіту як «...важливий засіб інтегрування осіб із особливими потребами / інвалідністю та зазначено, що держави-учасниці зобов'язані визнати принцип рівних можливостей у сфері початкової, середньої та вищої освіти для осіб з інвалідністю».

Саламанкська декларація та «Програма дій щодо освіти осіб із особливими освітніми потребами» є важливими міжнародними нормативними документами, в яких дається визначення терміну «інклюзивна освіта». У сфері вищої освіти прийнятті рішення на Конференції міністрів освіти країн Європи про посилення соціальної мети та відповідальності щодо надання освітніх послуг людям з обмеженнями життєдіяльності.

Відповідно до Комюніке Лювенської конференції заклади вищої освіти країн-учасниць Болонського процесу зобов'язалися забезпечити належні умови для осіб з інвалідністю. Відповідно Україна, яка доєдналася до цих реформ також має виконувати всі взяті на себе зобов'язання. Це стосується стратегічного напрямку забезпечення рівності та соціальної взаємодії в рамках Європейської співпраці в освіті («ЕТ 2020»). Власне Україна, як учасниця Болонського процесу, «...має використовувати роль освіти, і вищої освіти зокрема, як основний інструмент досягнення високого рівня соціального захисту та розвитку моделі соціальної інклюзії осіб із особливими потребами».

2. Міжнародна законодавча база гендерної парадигми

Одним із найважливіших міжнародних документів, який не тільки забороняє всі форми дискримінації щодо жінок, але й передбачає функції контролю за виконанням норм цього документу усіма країнами, яка його ратифікувала, стала Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо

жінок (CEDAW, або «Жіноча конвенція»), яка була прийнята ООН у 1979 р. та набула чинності у 1981 р. Ст. 10 цього документу визначає: «Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для того, щоб ліквідувати дискримінацію щодо жінок, з тим щоб забезпечити їм рівні права з чоловіками в галузі освіти...».

У 1995 р. відбулася Четверта Всесвітня конференція зі становища жінок (Пекінська конференція) – перший міжнародний захід, у підсумкових документах якого були використані терміни «гендер» та «комплексний гендерний підхід» (gender mainstreaming). Документи, розроблені та одностайно прийняті у Пекіні, – Платформа Дій задля рівності, розвитку і миру та Пекінська декларація – відобразили нові міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків. У Платформі Дій визначено 12 стратегічних пріоритетних напрямів для всіх країн, що підписали ці документи. Одним із цих напрямів визнано освіту: «капіталовкладення у формальну і неформальну освіту та навчання дівчат і жінок є одним із найкращих засобів досягнення стабільного розвитку та економічного зростання». Основною передумовою успішного здійснення Платформи Дій визнано зобов'язання та конкретні заходи з боку урядів, міжнародних організацій та установ і мобілізацію необхідних ресурсів на всіх рівнях.

У жовтні 1998 р. у Парижі відбулася Всесвітня конференція з вищої освіти, під час якої було прийнято «Всесвітню декларацію про вищу освіту для XXI-го століття: підходи і практичні заходи». У декларації наголошено, що в наукових дослідженнях проблем вищої освіти необхідно спрямувати зусилля на викорінення всіх гендерних стереотипів, урахування гендерних положень у всіх дисциплінах і збільшення участі жінок на всіх рівнях й у всіх освітніх компонентах, забезпечивши тим самим вищий рівень активності у процесі прийняття рішень. Тобто знову було підтверджено курс європейської освітньої спільноти на досягнення гендерної рівності.

Окремий інтерес у освітній сфері представляють освітні програми ЄС – «Сократ» і «Леонардо да Вінчі», які сприяють встановленню рівних

можливостей жінок та чоловіків.

У вересні 2000 р. на Саміті Тисячоліття у Нью-Йорку було затверджено Декларацію Тисячоліття ООН, що визначила цілі та конкретні завдання на довгострокову перспективу, серед яких дві цілі і чотири завдання напряму зорієнтовані на досягнення рівності. Україна ратифікувала всі вищезазначені документи й тим самим взяла на себе певні зобов'язання у сфері забезпечення дійсної гендерної рівності, у т.ч. й у сфері освіти.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю (2006) у статті 6 окремо виділено жінок з інвалідністю, де зазначено: «Держави-учасниці визнають, що жінки з інвалідністю та дівчата з інвалідністю піддаються множинній дискримінації, й у цьому зв'язку уживають заходів для забезпечення повного й рівного здійснення ними всіх прав людини й основоположних свобод».

Отже, у цілому міжнародні документи з питань освіти інвалідів за соціально-педагогічним змістом із 70-х років ХХ ст. спрямовані на успішну реалізацію курсу на закриття спеціальних закладів освіти, крім тих, що призначені для людей з важкими вадами здоров'я, тому дискримінація дітей і молоді з особливими потребами є лише на першому рівні реформування освіти; із початку 90-х років міжнародні документи визначають включену (інклюзивну) освіту як пріоритетний напрям реформування спеціальної освіти. В Україні для координації дій, пов'язаних із виконанням міжнародних документів про освіту людей з особливими освітніми потребами, діє низка законодавчих актів, згідно з якими спеціальна освіта залишається поширеною формою навчання дітей і молоді з особливими потребами і набуває подальшого розвитку й удосконалення; створено передумови для розвитку інтегрованого та інклюзивного освітнього процесу, допускається закриття спеціальних закладів освіти за наявності відповідних умов для навчання і можливостей надання соціальних послуг у загальноосвітньому закладі.

Відсутня державна політика та стратегія щодо захисту прав жінок і дівчат з особливими освітніми потребами, у тому числі їх права на

інклюзивну освіту, охорону здоров'я, зайнятість, житло та участь у політичному і громадському житті. Відсутні механізми для захисту жінок і дівчат з особливими освітніми потребами від множинних форм дискримінації, а також від насильства і жорстокого поводження.

За даними, в Україні існує практика примусової стерилізації жінок, визнаних недієздатними, за згодою їх опікуна і без їхньої вільної і усвідомленої згоди.

У зв'язку із стійкою тенденцією зростання кількості осіб з обмеженими можливостями серед здорового населення останніми роками в Україні гостро постає питання соціального забезпечення, захисту, реабілітації та освіти означеної категорії населення. Відповідно до цього в ментальності соціуму відбуваються зрушення, підтвердженням яких може бути відмова від поняття «інвалід», що акцентує увагу на відсутності якихось можливостей чи на недієздатності, і прийняття більш гуманного «особа з обмеженими можливостями», «особа з особливими освітніми потребами» та ін.

Здобуття незалежності держави ознаменувалося прийняттям основного Закону – Конституції України, де стверджується рівність прав усіх людей, незалежно від політичних, релігійних та інших переконань, місця проживання, раси, статі, кольору шкіри, етнічного та соціального походження, майнового стану, від мовних та інших ознак. У Конституції визначено та стверджено основні права людини, серед яких – право на освіту (ст. 53), право на соціальний захист (ст. 46) та ін..

Положення прописане у Конституції, наочно показує, як підходи до інвалідності та осіб з інвалідністю в Україні (принаймні, у перші роки після здобуття незалежності) віддзеркалюють традиції радянського періоду. Замість того, щоб несприятливе становище, у якому опиняються особи з інвалідністю, розглядати у термінах дискримінації або рівності, Конституція визначає осіб з інвалідністю як уразливих, не здатних доглядати за собою і залежних від державної допомоги. Метою надання права соціального захисту є допомога людям з інвалідністю з гуманітарних міркувань, але не

забезпечення їх рівної з іншими участі в усіх аспектах життєдіяльності.

Законодавчого визнання набуло право на здобуття освіти громадянами України без будь-яких обмежень у прийнятому Законі «Про освіту» (1993) та новій редакції цього закону 2017 року.

Поступово розвивається і вдосконалюється й нормативно-правова база, орієнтована на впровадження інклюзивного навчання. Сьогодні відповідні положення містяться в Законах України «Про освіту» (ст. 37), «Про дошкільну освіту» (ст. 33), «Про загальну середню освіту» (ст. 21), «Про професійно-технічну освіту» (ст. 42), «Про вищу освіту» (ст. 3). Відповідні положення також внесено до законів України «Про охорону дитинства» (ст. 7) та «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (ст. 4, 22).

Одним із перших важливих кроків, спрямованих на виконання цього завдання, став Указ Президента України від 17.04.2002 р. «Про Національну доктрину розвитку освіти».

Поступово прийнято ряд постанов Кабінету Міністрів України «Про встановлення строку навчання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 23.04.2003 року, «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку» від 5.07.2004 року; накази Міністерства освіти і науки України – «Про затвердження положення про індивідуальну форму навчання в загальноосвітніх навчальних закладах» від 20.12.2002 року, «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю» від 2.12.2005 року, «Про забезпечення прав дітей-інвалідів та дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку» від 27.11.2007 року та ін.

У жовтні 2010 року Міністерство освіти і науки України затвердило «Концепцію розвитку інклюзивної освіти», яка передбачає необхідне навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання та здійснення відповідних конкретних змін.

На виконання поставлених завдань у серпні 2011 року Кабінет

Міністрів України затвердив «Порядок організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах».

Нова редакція Закону України «Про вищу освіту» (2017) декларує, що «Особа з особливими освітніми потребами – це особа з інвалідністю, яка потребує додаткової підтримки для забезпечення здобуття вищої освіти»; тому «навчальні заклади зобов'язані створити та забезпечити рівні умови доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечити осіб з особливими освітніми потребами спеціальним навчально-реабілітаційним супроводом та створити для них вільний доступ до інфраструктури ЗВО з урахуванням обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я». Також у Законі поняття «вищий навчальний заклад» (ВНЗ) замінюється терміном «заклад вищої освіти» (ЗВО) – «окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей».

Питання забезпечення доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами є одним із пріоритетів держави у сфері освіти. Відповідно до частини 6 статті 3 Закону держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і задоволенню потреб таких осіб у сфері освіти. У Законі визначено такі нові поняття, як «індивідуальна програма розвитку», «інклюзивне навчання», «інклюзивне освітнє середовище», «розумне пристосування», «універсальний дизайн у сфері освіти» тощо.

Підкреслимо, що новим Законом України «Про освіту» передбачена норма про обов'язковість здобуття учнями гендерної компетентності –

здатності усвідомлювати рівні права і можливості.

Звертаємо увагу на те, що постановою Уряду від 12 липня 2017 р. № 545 уже затверджено Положення про інклюзивно-ресурсний центр. З урахуванням редакції пункт 31 статті 48 Закону України «Про загальну середню освіту» до цього Положення будуть внесені відповідні зміни.

Водночас необхідно здійснити рішучі кроки для усунення перешкод в її успішному розвитку. О. Руднева стверджує: «...треба продовжувати імплементувати зміни в законодавстві щодо цієї системи навчання не лише в загальноосвітніх навчальних закладах, а й в закладах дошкільної, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти; приділяти особливу увагу додатковій освітянській підготовці вчителів та вихователів, які працюють з дітьми з інвалідністю формувати модель відомчої взаємодії, де кожний нормативний акт спільно готуватимуть представники всіх відповідальних відомств».

Отже, здійснений аналіз нормативно-правових документів у сфері освіти дав змогу встановити, що інклюзивна освіта стрімко розвивається і є пріоритетним напрямом державної політики, і в цій сфері наявні суттєві досягнення.

На необхідності інтегрування студентів з особливими освітніми потребами наголошено в офіційних документах на рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм.

Аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що освітня політика нашої країни щодо студентів з особливими освітніми потребами характеризується щонайбільшим залученням держави до постійного розв'язання проблем цієї категорії молоді, однак механізми реалізації цього процесу нині перебувають на етапі активної розробки та вдосконалення.

Унаслідок цього особи з інвалідністю в Україні відчувають серйозні обмеження у своїй здатності до участі на рівній основі з іншими, особливо у сфері освіти, зайнятості та в інших галузях соціального життя.

Стаття 24 Конвенції про права осіб з інвалідністю гарантує «право осіб з інвалідністю на освіту (...) без дискримінації й на підставі рівності можливостей». Закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні» вимагають від навчальних закладів створення відповідних умов для тих учнів, інвалідність яких це потребує. Однак, ці положення реалізуються неефективно: кількість навчальних закладів, здатних задовольнити потреби студентів з інвалідністю, є недостатньою; дуже небагато працівників, які навчені для роботи з учнями з особливими потребами; відсутні доступні навчальні матеріали. Наприклад, матеріали, надруковані шрифтом Брайля, доступні тільки в бібліотеках Українського товариства сліпих – неурядової організації, що не отримує державного фінансування; публічні бібліотеки не мають книг, надрукованих шрифтом Брайля. Уряд підрахував, що «тільки 11 % освітніх установ повністю доступні для дітей з особливими освітніми потребами, і 39 % частково доступні». У ЗВО спеціальні засоби, необхідні для навчання студентів з інвалідністю, переважно відсутні.

Указ Президента України № 113/2009 від 02.03.2009 «Про першочергові заходи щодо поліпшення становища осіб з вадами зору», що передбачає забезпечення людей із вадами зору безкоштовними озвученими термометрами, глюкометрами та тонометрами, не працює у зв'язку з відсутністю коштів: тифлозасоби (засоби з озвученням) є дорожчими за звичайні у 3–4 рази.

Спробу нормативної легітимізації терміна «інклюзивна освіта» здійснено в наказі Міністерства освіти і науки № 855 від 11.09.2009 року, що затверджує План дій щодо запровадження інклюзивного навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки. Саме в цьому наказі МОН України чи не вперше наголошено на тому, що: «впровадження інтегрованого та інклюзивного навчання потребує створення відповідного освітнього середовища, забезпечення наукового супроводу, створення

навчальних програм, навчальної методичного забезпечення, а ключовим фактором розвитку інклюзивної освіти має бути відповідна підготовка педагогів до роботи з дітьми з особливими потребами».

Актуальність теми підсилюється листом Міністерства освіти і науки України від 7 листопада 2018 року № 67-1120 «Про необхідність забезпечення доступності навчальних приміщень». Згідно із ним має бути безперешкодний доступ до інфраструктури відповідно до будівельних норм, правил та стандартів, що повинно бути підтверджено фахівцем, який має кваліфікаційний сертифікат.

Зауважимо, що навесні 2019 року вступив у дію законопроект № 7370 про «Про внесення змін до Закону «Про регулювання містобудівної діяльності» (щодо посилення захисту осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення при здійсненні містобудівної діяльності)» до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

10 липня 2019 року затверджено постановою Кабінету Міністрів України № 635 «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти».

1 січня 2020 року набув чинності Закон № 4607 «Про соціальні послуги». Зокрема, закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, допомогу в їх подоланні громадянам (особам), сім'ям, дітям, молоді, які потребують сторонньої допомоги.

Однак, окремі щорічні міжнародні звіти присвячено лише тематиці забезпечення гендерної рівності. У Звіті із глобального гендерного розриву 2014 р. (Global Gender GapReport 2014), що готується Світовим економічним форумом (World Economic Forum), вимірюється величина гендерного розриву (gender gap) у чотирьох важливих сферах нерівності між чоловіками та жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я. У 2014 році Україна посідала 56 місце із 142 досліджуваних країн (чим вища позиція в списку, тим більше країна наближена до гендерної

рівності. В Україні найгіршою є ситуація із політичною компонентою (участю жінок у процесі прийняття рішень) – 105 місце із значенням, яке майже наближається до нуля, тобто, до суцільної гендерної нерівності.

У вересні 2015 року лідери 193 країн під час засідання Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй ухвалили 17 Цілей сталого розвитку на 2016–2030 роки (відомі також як Глобальні цілі сталого розвитку). Ці цілі замінили Цілі розвитку тисячоліття, термін дії яких завершився 2015 р. Цілі сталого розвитку охоплюють широкий спектр проблем сучасності – від протидії бідності до безпечного використання землі. До цих цілей запропоновано 169 конкретних показників, які дають змогу вимірювати прогрес у досягненні цілей.

Лева частка досліджень на гендерну тематику в Україні проводиться різноманітними міжнародними організаціями чи їх представництвами в Україні, які працюють у напрямку утвердження рівності між чоловіками та жінками, забезпечення їм рівних прав та можливостей. Інформація Бюро з питань демократії, прав людини і праці Державного департаменту США, Міжнародної організації з міграції, Британської Ради, ОБСЄ, Програми рівних можливостей ПРООН та інших організацій є цінною для моніторингу ситуації із забезпеченням гендерної рівності в українському суспільстві.

3. Вітчизняна законодавча база гендерної парадигми.

Із загального населення близько 45,4 млн людей, які проживають в Україні, близько 24,3 млн або 53,7 % становлять жінки.

Розвиток нашого суспільства вимагає суттєвих змін у забезпеченні рівних можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах життєдіяльності та юридичного закріплення та елементарного правового впровадження гендерних правозахисних інструментів впливу, розроблення стратегії гендерної політики та її здійснення в Україні, активної участі у цьому процесі представників обох статей.

У травні 2006 року Міністерство юстиції видало Інструкцію з проведення гендерно-правової експертизи. Інструкція передбачає, що

всі законопроекти мають проходити експертизу, починаючи з 1 червня 2006 року, а чинне законодавство оцінюється з 1 січня 2007 року. Станом на травень 2019 року, Міністерство юстиції здійснило гендерно-правову експертизу 68 законодавчих актів. З них десять були визнані такими, що містять положення, які дискримінують за ознакою статі. З них чотири вже були змінені задля усунення гендерної дискримінації, тоді як шість ще чекають на внесення поправок.

Досить швидкими темпами відбувається розвиток гендерного законодавства в Україні. Серед завдань, які взяла на себе Україна перед Європейським Співтовариством, окреслено досягнення жінками і чоловіками рівних прав та можливостей.

Останніми роками Україна досягла значних успіхів у вивченні та осмисленні гендерних проблем. Державна політика сьогодні спрямована на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона організовується з урахуванням міжнародних документів, підписаних Україною. Це, зокрема, Статут Організації Об'єднаних Націй (1945); Загальна декларація прав людини (1948); Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами (1949); Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950); Міжнародний пакт про громадські та політичні права (1966); Декларація про ліквідацію дискримінації щодо жінок (1967); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (1979); Пекінська декларація (1995) та ін.

Проте питанню забезпечення в Україні реальної гендерної рівності має приділятися ще більше уваги з огляду на обраний напрямок роботи Президента та Уряду щодо членства України в Європейському Співтоваристві. А тому розвиток та вдосконалення законодавства в частині гендерної складової є досить важливим завданням, що поставлене перед нами міжнародною спільнотою.

Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх рівних прав і можливостей, є

Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка.

Так, відповідно до статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Вона є найбільш значущим конституційним положенням щодо захисту прав на рівність і недискримінацію. Вважаємо за потрібне коротко проаналізувати її. Саме третя частина статті 24 є єдиним положенням, що визначає заходи з боку держави, які можна назвати «позитивними діями». Вона містить довгий список заходів, які держава зобов'язана вжити з метою забезпечення «рівності прав жінок і чоловіків».

Потенційною проблемою є *спеціальні заходи, вживані стосовно охорони праці жінок*. Незважаючи на те, що під час вагітності та в післяпологовий період жінки мають особливі потреби, які можуть вимагати коригування умов їхньої роботи, вони, по суті, не мають особливих професійних вимог безпеки порівняно з чоловіками та навпаки. Ця стаття викриває підхід, який, здається, є прямо дискримінаційним за ознакою статі. Свідчення цього можна знайти в законодавстві: наприклад, Кодекс законів про працю обмежує участь вагітних та жінок з маленькими дітьми у певних видах праці, навіть якщо вони відповідають усім вимогам і готові працювати.

Реалізація тези *«створення умов, що роблять можливим для жінки поєднувати роботу і материнство»*, є проблематичною тому що труднощі в поєднанні роботи з виконанням батьківських обов'язків однаково ускладнюють життя і жінок, і чоловіків, а не тільки жінок (за винятком часу вагітності та післяпологового періоду). Таким чином, маючи найкращі наміри, це положення посилює стереотипне уявлення, що виключно жінки мають нести відповідальність за виховання дітей і тому мають потребу у поєднанні роботи з материнством, а чоловіків це не стосується. Звичайно, Україна не поодиноким у цьому ставленні. Багато держав продовжують дискримінувати чоловіків щодо батьківських прав, можливо, завдаючи шкоди як чоловікам, так і жінкам, а також і дітям.

Встановлення пенсійних пільг теж не є позитивними діями. Різні

пенсійні пільги для чоловіків і жінок є дискримінацією через самий факт їх встановлення, отже, вони мають бути заборонені, а не розглядатися як позитивні дії.

Схожим чином п'ятій і останній із цих пунктів, що закликає *«забезпечувати правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям»*, підсилює стереотипне уявлення, що виключно жінки мають бути відповідальними за виховання дітей і тільки їм потрібно поєднувати роботу з материнством, замість розуміння, що все це рівною мірою стосується і чоловіків. Всі заходи, такі як оплачувана відпустка по догляду за дитиною, сприяння в забезпеченні догляду за дітьми тощо, повинні бути однаково доступні батькам нарівні з матерями.

У Конституції України написано: *«...не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»*. А також і те що: *«Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям»*.

Гендерне законодавство окрім Конституції України також складається з таких законодавчих актів, як Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України та Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я та інші.

Проте, незважаючи на існування значної кількості законодавчих актів, що містять гендерний аспект, необхідним було прийняття спеціального законодавчого акту з гендерної проблематики.

У зв'язку з цим, Верховною Радою України 8 вересня 2005 року було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Зазначений закон був прийнятий на розвиток зазначених положень Конституції України.

«Розділ V. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та в засобах масової інформації». Ст. 21. Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у здобутті освіти та професійній підготовці.

Держава забезпечує рівні права та можливості жінок і чоловіків для здобуття освіти.

Л. Міщик наголошує: «навчальні заклади забезпечують:

- рівні умови для жінок і чоловіків під час вступу до навчальних закладів, оцінки знань, надання грантів, позик студентам;
- підготовку та видання підручників, навчальних посібників, вільних від стереотипних уявлень про роль жінки і чоловіка та спрямованих на формування ненасильницьких моделей поведінки, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, поваги до людської гідності та статевої недоторканості;
- виховання культури гендерної рівності, ненасильницької поведінки, взаємоповаги та рівного розподілу професійних і сімейних обов'язків між жінками та чоловіками».

Таким чином, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» став основним нормативно-правовим актом, що спрямований на досягнення рівного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі.

Проте, на даний час, відсутні соціологічні дослідження та статистична інформація стосовно реалізації жінками і чоловіками своїх прав. Відсутній

також гендерний аналіз державного бюджету, існування якого окреслило б увесь гендерний дисбаланс.

Одним із останніх розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо впровадження гендерної рівності та недискримінації у сфері освіти є «Освіта: гендерний вимір – 2020». Стратегія визначає базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження та реалізації державної політики гендерної рівності та недискримінації в освіті.

Також Україна ратифікувала Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і регулярно бере участь в оцінці заходів із здійснення Конвенції.

Вітчизняна нормативно-правова база з проблем гендерної рівності носить виключно описовий характер та не забезпечена реальними кроками впровадження, тобто фінансовими та організаційними ресурсами. Громадянська спільнота в Україні в сучасних умовах, на жаль, не є рушієм, який може змінити гендерну ситуацію в країні. Отож, законодавче закріплення гендерної рівності в державі лише теоретично простежується, а в реальних життєвих практиках жінкам складно досягнути повноцінного рівноправ'я на рівні з чоловіками.

Досягнення гендерної рівності має стати ознакою демократичності нашого суспільства; запорукою його економічного розвитку та стабільності; гарантом використання державою всіх потенційних можливостей нації.

У зв'язку з цим відносно новим проектом відповідно до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Швеції про загальні умови технічного та фінансового співробітництва (від 29 серпня 2007 року) укладено Угоду між Міністерством фінансів України та Шведським агентством міжнародного розвитку та співпраці стосовно підтримки проекту «Гендерне бюджетування в Україні».

Гендерно орієнтоване бюджетування – визнаний у всьому світі ефективний інструмент, що сприяє розробленню справедливих і ефективних бюджетів, спрямованих на задоволення реальних потреб чоловіків і жінок.

Такий підхід до складання бюджетів дає змогу побачити кінцевого отримувача бюджетних коштів, проаналізувати ефективність витрат, а також визначити групи з відмінними та особливими потребами.

Відповідно до Угоди про співробітництво від 17 червня 2015 року № 13010-05 між Проектом, Міністерством фінансів України та Міністерством освіти і науки України МОН активно долучилося до реалізації зазначеного проекту.

25 вересня 2015 року 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй на Саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку одноставно прийняли нову глобальну програму сталого розвитку, що містить 17 цілей, яких світ має досягнути до 2030 року. Гендерна рівність є осередком прав людини і цінностей. Серед них п'ята **мета – досягнути гендерної рівності і посилити права жінок та дівчат.**

Україна долучилася до головних міжнародних зобов'язань щодо забезпечення гендерної рівності, включаючи Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1980) та її Факультативний протокол, Пекінську декларацію та Платформу Дій (1995); встановила національну законодавчу та політичну основу для гендерної рівності, включаючи Державну програму щодо забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків та жінок (до 2016), а також Національний план дій «Жінки, Мир та Безпека» (2016) як додаток до Резолюції Ради Безпеки.

Незважаючи на вжиті заходи, жінки досі стикаються з перешкодами у здійсненні своїх політичних, економічних та соціальних прав. Випадки насильства щодо жінок та дівчат, включаючи побутове та сексуальне насильство, залишаються перешкодою для повної реалізації їхнього потенціалу. Рівень залученості жінок до процесу прийняття рішень залишається дуже низьким і зосереджений переважно у низькооплачуваних галузях економіки з обмеженим доступом до високих управлінських позицій в усіх секторах економіки. Натомість жінки переважно задіяні до виконання побутових обов'язків, маючи обмежений контроль над дохідною частиною та

ресурсами.

Сьогодні гендерна дискримінація посилюється у зв'язку з анексією Криму, військовим конфліктом в Україні, економічною та соціальною кризою та вжитими Урядом України заходами суворої економії з метою її подолання. Жінки і діти складають дві третини з 1,6 млн офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб.

Нав'язування окремими чоловіками сумнівної ідеї про шкідливість гендеру, прагнення ототожнити його з рухами ЛГБТ-спільнот, твердження, що гендер не є властивий для українського суспільства, є не що інше, як намагання соціологічну категорію «гендер» замінити біологічною категорією «стать». Гендерний підхід є продуктом культури людства, є предметом багатьох наукових досліджень і наслідком поступового утвердження напрямку нових знань – гендерології. Гендерні стратегії напрацьовані Радою Європи, і, як країна європейської орієнтації Україна має орієнтуватися на культуру, створену цивілізаціями. Небажання народних депутатів парламенту ратифікувати Стамбульську конвенцію, що засуджує насильство в сім'ї, посиляючись на наявність у ній категорії «гендер», є способом заперечення прогресу щодо рівноправності, скритою формою привласнення чоловіками ролей та обов'язків, спрямованих на гноблення жінки, страх бути витісненими на периферію суспільства.

Загальноновизнано, що рівень розвитку цивілізованої держави та суспільства визначається відношенням до соціально вразливих верств населення, серед яких і молодь, особливо студенти з особливими освітніми потребами. Держава має докласти максимум зусиль для створення відповідних умов соціалізації підростаючого покоління.

Аналіз законодавчої бази щодо зазначеної проблеми показав, що, незважаючи на значну кількість вітчизняних нормативних актів, які стосуються забезпечення гідного життя осіб з обмеженими можливостями та гендеру, досі не повною мірою забезпечено належні соціально-педагогічні умови для гендерної соціалізації осіб з особливими освітніми потребами.

Для студентів з особливими освітніми потребами здобути вищу освіту в Україні непросто. Переважна кількість ЗВО не здатна прийняти студентів з інвалідністю на денну форму навчання. Відповідно, невтішною є ситуація із гендерної соціалізації студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Жінки стикаються із гендерною дискримінацією у всіх галузях життєдіяльності, що обмежує їхні можливості брати участь у житті суспільства нарівні з чоловіками. Жінки є головними жертвами дискримінації за ознакою статі в Україні, потерпаючи від дискримінації та невідного становища, що у значній мірі є наслідками збереження соціальних норм, а саме патріархальних і патерналістських. Таким чином, незважаючи на змістовну правову базу, що протидіє дискримінації за ознакою статі, ряд нормативних документів містять пряму дискримінацію щодо жінок, а деякі, уявно прагнучи їх «захистити», насправді обмежують здатність жінок робити вибір, особливо у сфері зайнятості. Попри спеціальне кримінальне законодавство, рівні побутової експлуатації та торгівлі жінками продовжують залишатися значними. Жінки перебувають у сфері зайнятості на рівні з чоловіками.

Люди з обмеженнями життєдіяльності не мають можливості брати участь у будь-якій сфері життя на рівні з іншими внаслідок як прямої дискримінації, так і відмови від розумного пристосування. Україна є учасницею Конвенції про права осіб з інвалідністю і реформувала своє законодавство для виконання своїх зобов'язань згідно з Конвенцією, але реалізація цих зобов'язань залишається незадовільною.

Проблемною є доступність до громадських місць та будівель, попри наявні законні зобов'язання щодо забезпечення доступу і пристосування будівель та інфраструктури. Така категорія громадян не є рівною з іншими у професійному житті, а кількість безробітних серед них дуже висока – як через відсутність належних умов пристосування, так і через дискримінацію основних прав і свобод.

2.2. ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Лекція 2.1. Гендер, інклюзія та ЗМК

Зміст

1. Нейтралітету немає.
2. Образи жінок та чоловіків у ЗМІ.
3. Символічна влада ЗМК.

Термін *літературна мова* відомий вам ще зі школи як «правильна мова», яка протиставляється розмовній і *узусу*. Однак сьогодні, у зв'язку з потужним розвитком та впливом на соціум різних медій (теле-, кіноіндустрії, преси), постає питання про неточність самого поняття літературної мови. Адже художня література – колись фундамент кожної національної мови – певною мірою витіснена різними медійними проектами, які мають не менший вплив на те, як люди говорять і що вважають нормою (Бугайськи 2010, 511). Відтак, можливий варіант, що літературну мову і норму замінить «медійна мова» і відповідно нова норма.

З іншого боку, закономірно постає запитання: хто власне визначає норму? Скажімо, хто визначає, що в документах жінок треба називати *викладач*, *лікар* і *аспірант*, а в паспорті – *громадянин*, навіть попри те, що існують відповідні фемінітиви? Не в останню чергу відповідні важелі впливу тримають такі політичні інститути, як експертна група осіб, які укладають академічну граматику, словники та освітні програми для шкіл й університетів; самі освітні інституції; видавництва, які вибирають власну мовну політику, і, звичайно ж, медії. Згадані інституції закріплюють норми, забезпечують їх циркуляцію та відтворення в суспільстві. Так замикається «природний» цикл розвитку мови.

До прикладу, порівняймо вживання фемінітивів у діловому стилі української мови і в сучасній публіцистиці. Якщо в першому всіляко уникають жіночих відповідників до чоловічих назв за професіями (*викладач, магістр, доцент, керівник дипломної роботи*), то в другій, навпаки, спостерігається широке використання фемінітивів. Причому словотворчу активність виявляють навіть суфікси *-иц-, -ин-*, які раніше вживались рідко: *робітниця, лижниця; кравчиня, княгиня*.

1.Нейтралітету немає

Завдяки такій тенденції жінки стають дедалі більш видимими в окремих україномовних засобах масової комунікації. Відтак, маємо підстави говорити про фемінізацію сучасної української мови, у якій постійно зростає кількість жіночих найменувань – відповідно до збільшення ролі жінок у різних сферах. Адже починаючи від першого українського друкованого словника («Лексис» Лаврентія Зизанія 1596 року), у якому було сім жіночих найменувань, і завершуючи сучасними словниками української мови, які налічують понад 3000 фемінітивів, кількість останніх невпинно зростає.

Незважаючи на це, більшість нових фемінітивів, які нещодавно з'явилися у медіях, не потрапляють до словників, а якщо і потрапляють, то тільки з позначкою *розм. (розмовне)*, тобто до канону літературної норми їх не допускають укладачки та укладачі відповідних словників. І хоча лексична система мови починає розвивати більш видиме представлення жінки, проте політичні інститути – в особі редколегій словників, граматик чи правописів, а з ними й усієї видавничої та освітньої індустрії – стримують і не визнають того поступу, який відбувається в узусі, у мовному вжитку.

Водночас в інших медіях спостерігаємо тенденцію, коли нові фемінітиви навмисно маркуються стилістично: наприклад, слова *критикеса, депутатка, керівниця* можуть вживатись, щоб підкреслити негативне ставлення до жінки або виразити жартівливо-іронічний відтінок: *Там (у Києві) є мафія критиканська і, можливо, певна група критикес буде мене атакувати* (Знак); <...> *якщо не враховувати порнозірку Чічко Ліну, яка*

свого часу стала депутаткою італійського парламенту (Україна молода). Натомість позитивне або нейтральне ставлення виражатимуть радше іменниками чоловічого роду (*критик, депутат, прем'єр-міністр*).

Отже, мова ніколи не буває нейтральною: і сучасна літературна норма, яка є андроцентричною, і мова, реформована з погляду гендерної рівності, є ідеологічно заангажованими. Вибір між ними доводиться робити кожній людині – при цьому особистий вибір стає політичною позицією.

Наявні в суспільстві проблеми гендерної нерівності мають своє масмедійне відображення. Часто саме засоби масової інформації, що відіграють визначальну роль у формуванні суспільної думки стосовно важливих суспільних проблем, формують і закріплюють у масовій свідомості визначені норми гендерної поведінки, продукують гендерно-стереотипні образи жінок та чоловіків, які постають на сторінках друкованих видань, у теле- та радіопросторі. Образи жінок, створювані й трансльовані ЗМІ, часто сповнені гендерних упереджень та є сексистськими. Ця ситуація стала полем дослідження для багатьох фахівців у галузі гендеу. Збігаючись із розвитком гендерних досліджень у країні, залученням до поля наукового вивчення гендерних відносин у суспільстві – теми, що була табуованою для радянської наукової думки, з одного боку, та явних трансформацій медійного поля, набуття засобами масової інформації нових, порівняно з попереднім радянським періодом, функцій, видозміною самих способів функціонування медій – з іншого, гендерні питання в масмедіях почали усвідомлюватись як перетин низки метатеоретичних підходів, як у галузі гендеу, так і комунікативістики. Фіксуючи стан вивчення гендерних проблем у масмедіях, дослідження в цій галузі зосереджувались передусім на вивченні змісту масмедійної продукції з позиції гендеу. У поле наукового осмислення та відповідного аналізу потрапили: проблеми репрезентації чоловіків і жінок масмедійними засобами, зміна образів жінок та чоловіків, що їх подають ЗМІ, проблеми гендерних стереотипів у них, типологізація гендерно-стереотипних зображень людей залежно від їхньої статі. Значну частину

таких робіт присвячено ретроспективним оглядам гендеу в масмедіях (оскільки ця тематика в радянські часи практично не входила до наукового вивчення).

2. Образи жінок та чоловіків у ЗМІ.

Окремою темою дослідницького зацікавлення в цій царині стали ті перетворення, яких зазнали образи жінок та чоловіків у ЗМІ. Радянський лад, із його соціальним замовленням на активні ролі жінок у публічній сфері (передусім на ринку праці) та егалітарною ідеологією, відповідно визначав способи висвітлення жінок засобами масової інформації. Цьому сприяла й специфіка принципів функціонування масмедій за радянської доби; із притаманною їм суворою системою контролю над комунікативними інститутами та такою ж жорсткою ідеологічною визначеністю – джерела інформації мали слугувати інтересам держави, а не суспільства чи мас. А участь у суспільному виробництві, за теоретичними положеннями марксизму, була вирішальною умовою, що мала визначати соціальний статус жінки. Сучасні трансформації вітчизняних комунікативних інститутів характеризуються їх повільним поворотом до так званої лібертаріанської моделі (В. Шрамм, Ф. Сіберт і Т. Пітерсон) з приватною власністю на інформаційні засоби в умовах вільної конкуренції ідей. Лібертаріанські ідеї декларують право всіх людей на знання як природне, ґрунтуючись на принципах свободи інформації – як свободи її вільного поширення, так і свободи отримувати необхідну інформацію. Оскільки ж ці моделі, як відзначають фахівці, є нормативними, вони не завжди й не в усьому відповідають реаліям, що ми й спостерігаємо. Незаангажованість та об'єктивність масмедій. Принципи незаангажованості та об'єктивності у функціонуванні масмедій (що номінально передбачають прямий контроль влади над ЗМІ, цензуру діяльності медій, визначення змісту інформаційних повідомлень тощо) піддавали сумніву як багато зарубіжних дослідників, так і сучасні вітчизняні фахівці. Визначальна, конститутивна ознака масмедій – принцип свободи слова – навіть за їх унезалежнення від держави чи від

політичної влади активно коригується економічним характером, якого все більше набувають масмедії. Підкоряючись законам ринку та пріоритетові прибутку перед абстрактними принципами, що лежать в основі їх власного функціонування, діяльність сучасних ЗМІ дозволяє роботи висновки про подвійність журналістики, визначення її як сфери діяльності, «затиснутої» поміж професійними ідеалами та наявною дійсністю.

Ілюзорність цілковитої свободи слова та друку, повної незалежності комунікативних інститутів відзначали ще П. Лазарсфельд та Р. Мертон. Аналізуючи функціонування комунікативних інститутів США, вони відзначали конфлікт ідей, на яких ґрунтується діяльність медій як соціального інституту та їх функціонування як економічного підприємства зі своїми власними цілями отримання прибутку. Як відзначали науковці, «виробництво й поширення продукції масових засобів інформації фінансується великим бізнесом. А це незалежно від будь-яких намірів означає, що той, хто платить, той і розпоряджається». Доктрина вільних потоків інформації викликала все більше сумніву мірою монополізації інформаційного капіталу внаслідок розвитку засобів зв'язку, зрості приватизації й зосередження інформаційного капіталу у великих корпораціях, тісно пов'язаних з великими промислово-фінансовими колами, та наукового усвідомлення й осмислення цих процесів. Як відзначав, зокрема, Л. Вірт, концентрація такої сили в окремих руках може спричинювати незбалансованість в інформаційному поданні різноманітних поглядів. Він характеризував цю ситуацію як «небезпеку реальної, хоча й неофіційної, цензури, загрозу вільному й загальному доступу до фактичних знань і збалансованої інтерпретації». Така ситуація особливо стосується поглядів тих, хто є у суспільстві в меншості. Образ суспільства у медійному відображенні. При цьому поняття меншості в масмедіях виявляється доволі специфічним. Як це показують американські науковці Д. Крото і В. Хойнс, аналізуючи «об'єктивність» економічних новин, тоді як члени суспільства беруть участь в економічному житті в різних ролях: працівників, споживачів,

інвесторів та підприємців, – економічні новини зосереджуються передусім на діях та інтересах двох останніх категорій, хоча вони є безумовною меншістю серед членів суспільства.

Конструюючи образ реальності, медії зображують суспільство позбавленим соціальної різноманітності, зосереджуючись головню на діях і вчинках політичних, фінансових, культурних еліт (представлених переважно чоловіками). Відповідно, нерівномірність презентації соціо-статевих груп в масмедіях відбиває гендену стратифікацію суспільства та способи нерівного розподілу економічних, політичних і культурних ресурсів серед представників цих двох гендених груп. Узагальнюючи, можна сказати, що масмедії символічно відтворюють сформовані в суспільстві ієрархії генденої нерівності. Цей висновок контрастує з базовими принципами функціонування масмедій, які передбачають об'єктивність та незаангажованість ЗМІ як медіатора, провідника поміж різними суспільними секторами.

Роль масмедійної комунікації є номінально посередницькою, навіть «другорядною»: журналісти начебто лише описують те, що відбувається на їхніх очах та поза їхньою участю. Водночас масмедійна комунікація виражається у виборі – співбесідників, «зірок», заголовків на шпальтах газет. Наявний при цьому факт класифікації, що її здійснюють масмедії зазвичай лишається поза увагою: як стверджує Л. Пенто, ролі «критика» і «творця» в особі представника масмедій зливаються. Притаманний журналістам статус «особливого учасника» важливих суспільних обговорень дає їм підстави формулювати запитання, оцінювати компетентність фахівців, інтерпретувати; дає владу вказувати на тих, з чією думкою варто рахуватися, а з чією ні. Специфічну «владу оцінювання», яка в попередні епохи належала (нечисленним) інтелектуалам, нині мають масмедії. Як наслідок, ЗМІ набувають функцій інстанції, яка вирішує, що вартує публічної уваги, а що – ні, і що взагалі є допустимим для публічного обговорення. Ця роль історично не нова. Як стверджує П. Ленуар, функцію публічного виступу в

усі часи й у всіх суспільствах суворо регламентували й контролювали: «...Говорити – це теж влада, адже не всі мають право виступати публічно. Не всі можуть виступати, і якщо дехто це робить, то тільки від певної особи, у певних обставинах та за певних умов». Публічне мовлення – не лише вираження влади, але й стратегія, спрямована на її збереження. Те ж саме, як відзначає він же, стосується й мовчання, оскільки те, що не пролунало публічно, свідчить, що немає запитань, нема жодних сумнівів щодо встановленого порядку речей. Таке мовчання, на його думку, є фундаментом влади, тим, що є саме собою зрозумілим.

3.Символічна влада ЗМК.

Символічно відтворюючи соціальний простір, вирішуючи, кому надавати слово, а кому ні, відбираючи події та ранжуючи їх за значущістю й важливістю для суспільства, масмедії пропонують зразки, моделі для самоідентифікації в різноманітних сферах життєдіяльності, стаючи чинником культурно-психологічних перетворень, набуваючи значних можливостей впливати на свідомість своєї аудиторії та провокуючи імітативну поведінку. Наша реальність – продукт, створений за посередництва ЗМІ. Однак вона існує не лише в масмедійному середовищі, але й передусім у свідомості споживачів їхньої продукції, формуючи смаки, бажані зразки поведінки, зокрема й генденої, та вносячи в такий спосіб свою частку у формування соціального простору. Велика аудиторія та ефективність впливу аудіовізуальних образів дають змогу ЗМІ створювати явища силою слова, нав'язуючи завдяки цьому певне бачення світу. В суспільстві з нестійкими соціальними зв'язками, низьким рівнем зрілості соціальних груп і невизначеним характером соціальних змін потенціал матеріалів масмедій у конструюванні образу соціальної реальності ще більше зростає.

Масмедії стають одним з найактивніших і найефективніших засобів формування та легітимації суспільних подій. В цих умовах поле символічного виробництва, де функціонують масмедії, стає ареною боротьби різноманітних соціально-політичних, соціально-економічних угруповань за

можливість доступу до масової аудиторії заради поширення та впровадження своїх уявлень про суспільне облаштування. В цьому сенсі соціальне значення масмедійних матеріалів полягає в тому, що вони є елементом та умовою здійснення символічної боротьби за легітимацію уявлень про соціальну реальність. Соціальні проблеми та їх конкуренція. Оскільки «пропускна здатність» публічних арен (до яких належать передусім ЗМІ, але також і увага й час політиків та громадськості) обмежена, то відбувається постійний відбір суспільних проблем, приймаються рішення про те, які з них наразі є найважливішими, варті уваги, висвітлення та розв'язання, потребують чи ні певних дій. Дуже важливим стає час, що його виділяють медії на висвітлення тієї чи іншої суспільної проблеми: чим частіше її висвітлюють, тим значущішою і вагомішою вона постає для громадської думки. С. Хілгартнер і Ч. Л. Боск порушують питання про критерії, за якими уможливується визнання певної соціальної проблеми як суспільно значущої. Вони виділяють внутрішні критерії – її відповідність інтересам політичних еліт і сформованим культурним пріоритетам та зовнішні – драматичність, наявність інформаційних приводів, новизну. Ситуації, що відповідають цим критеріям, набувають статусу серйозних соціальних проблем і потрапляють у поле уваги політиків, журналістів та експертів. Натомість проблеми, що є не менш суспільно загрозливими та небезпечними, але не відповідають цим критеріям, опиняються поза суспільною увагою, а їх розв'язання унеможливується. Цей підхід яскраво ілюструє причини, через які проблеми гендеу так рідко висвітлюють у масмедіях. Вони контрастують як з інтересами політичних еліт (представлених передовсім чоловіками), так і з традиціоналістськими уявленнями про ролі статей, що нині переживають свій ренесанс. Повсякчасна присутність у символічному просторі таких традиціоналістських підходів до проблематики статі, як і частість їх інформаційного подання, формує й закріплює уявлення про «природність» цього різновиду генденого «партнерства».

Способи висвітлення суспільно значущих проблем також обмежуються

самими умовами медійного виробництва. Необхідність опрацьовувати значні обсяги інформації за браку часу, обсяги якого ще зменшуються з виникненням нових технологій зв'язку, призводить до неминучої схематизації в роботі з інформацією, що особливо негативно позначається на висвітленні нетипових суспільних ситуацій чи подій. Стереотипне висвітлення таких подій чи ситуацій спричинене і тим, що й культура суспільства певною мірою зацікавлена в такому структуруванні, оскільки будь-який акт пізнання починається із засвоєння загальноприйнятого, поширеного, повсякденного, наявного в суспільстві як норма. Відтворення відомого потребує меншої напруги, аніж засвоєння незвичних розумових ходів та зміна повсякденних орієнтирів. І сама система соціальних інститутів завжди зацікавлена в підтримці стану соціального консенсусу, а тому сприяє дії та подальшій трансляції вже наявних сформованих у суспільній психології й свідомості стереотипів. Гендена стратифікація, як один з базових поділів суспільства й підґрунтя його соціальної організації, є складником такого консенсусу. Саме тому гендено-стереотипне висвітлення суспільних ролей та образів жінок і чоловіків дуже характерне для масмедій. Непоодинокі випадки прямого генденого насильства, демонстровані з телеекранів, доповнюються мережею образів «чоловічого» та «жіночого», якими просякнута медійна реальність. Різні політики репрезентації фемінного й маскулінного потребують аналізу медійних стратегій, завдяки яким формується та підтримується патріархатна культура. Публічний простір, традиційно чоловічий, історично тривалий час сприймав жінку як девіацію. Сфера приватного натомість була маркована як переважно жіноча.

Як наслідок, стереотипне висвітлення жінок і чоловіків у масмедіях є доволі потужним: воно містить подвійний стандарт оцінки суспільного внеску людини, залежно від її статі, різне оцінювання мотивації однакового вчинку чоловіка та жінки (як мотивованого обов'язками перед суспільством для чоловіка; як саможертвний, особистий, мотивований обов'язками перед родиною – для жінки) тощо. Такі стереотипи сприйняття, а отже, й

висвітлення жінок і чоловіків представники масмедій застосовують і несвідомо, та навіть тоді, коли вони не є визначеними політикою певного засобу масової інформації. Масмедії в цих випадках постають як інструмент соціального контролю: цю функцію вони здійснюють, впроваджуючи суспільно легітимовані цінності, норми та зразки гендерно бажаної поведінки. Суспільний консенсус та ЗМІ. Масмедії декларують ідеологічну нейтральність, об'єктивність та незаангажованість як головні принципи не лише своєї діяльності, але й свого існування як соціального інституту. Всупереч цьому, проявом ідеологічної заангажованості щодо гендеу є та надзвичайна єдність, яку демонструють ЗМІ, коли йдеться про висвітлення жінок на їхніх шпальтах, у радіо- та телепрограмах. Масмедії апелюють до певного «загальноприйнятого» спектра поглядів, «узгодженого» бачення цінностей, які лежать в основі суспільства та його функціонування. Ця суспільна «згода» приховує наявну апеляцію до ієрархічно вибудованого суспільного устрою з його виразною гендерною асиметрією. На думку багатьох дослідників, така орієнтація ЗМІ на відтворення наявного статус-кво, на суспільну згоду, передбачену існуючим суспільним устроєм, зумовлена завданнями одночасного охоплення значних аудиторій з різними поглядами на життя та політичними уподобаннями. Зміст розрахованих на увагу якнайбільшої кількості глядачів та максимальне вилучення прибутку продуктів масмедій, особливо телебачення, є схематичним. Він тяжіє до найбільш спрощених форм вираження найпоширеніших явищ, які стосуються людини та суспільства, прагнучи стати їх своєрідним «спільним знаменником». Це змушує медії подавати й транслювати панівні в суспільстві позиції та ідеї як такі, стосовно яких погоджуються всі члени суспільства самим фактом належності до нього, що спричиняє одноманітність, брак альтернативних думок та оцінок подій, що виходили б за рамки «загальноприйнятого» спектра.

Засоби масової інформації є способом надання своїй аудиторії певної визначеної спрямованості, закріплюючи її індивідуальні позиції в чітких

рамках колективних уявлень. У середині позиції з переліку визначених питань, оприлюднених ЗМІ, змушують аудиторію сприймати їх як позиції більшості та безпосередньо впливають не стільки на їхню думку, а передусім на готовність її публічно висловлювати та обстоювати. Як стверджувала відома дослідниця з ФРН, Етель Ноель-Нойман, ЗМІ в цьому сенсі дуже впливають на суспільну думку. Безперервна масована подача повідомлень ЗМІ, що, попри декларовані принципи плюралізму, відрізняються уніфікованістю пропонованої картини висвітлюваних подій, призводять до обмеження можливостей вибору для глядачів, читачів і слухачів – їм просто ні з чого вибирати. В уніфікованій картині висвітлюваних суспільних подій в аудиторії виникає враження, що більшість членів суспільства дотримується думки, представленої ЗМІ. Саме ця думка стає впливовою при формуванні індивідуальних думок членів суспільства. При виникненні певного спірного питання, як вказує Ноель-Нойман, люди намагаються вияснити наявний розподіл думок. Якщо виявляється, що панівна позиція відрізняється від їхньої, то вони, побоюючись ізоляції, схиляються до мовчання. Починає діяти так звана «спіраль мовчання». Під впливом несприятливого «клімату думок» ця тенденція проявляється в разі, коли людина виявляє, що в загальному розкладі суспільної думки її позиція з часом не укріплюється, а послаблюється. Ефект цих двох проявів «спіралі мовчання» спричинює ще один: мірою того, як люди, що дотримуються альтернативної думки, не обстоюють та не заявляють її, все більша кількість людей починає вважати, що такої думки просто не існує. А отже, немає потреби висловлювати й активно обстоювати її. В результаті такого впливу ЗМІ активні дискусії щодо суперечливих питань мають тенденцію стихати, а сама громадська думка – уніфікуватися. Виникає враження консолідації за мовчання тих, хто лишився зі своєю особливою думкою. Вплив масмедій. Вплив ЗМІ є особливо дієвим у ситуаціях соціальної дезорганізації. Порівняно зі стабільними суспільствами, де потреба в оперативній інформації, що надається ЗМІ, є відносно помірною, у суспільствах, що зазнають істотних змін, така потреба в

інформації про нову формовану соціальну реальність значно зростає, оскільки вона дозволяє пристосуватися до нових соціальних умов. При цьому посилюється вплив ЗМІ на свідомість та поведінку людей загалом, а масмедійні продукти набувають пріоритетної ролі як джерело нових нормативних зразків. ЗМІ можуть конкурувати із впливом традиційних соціальних інститутів, таких як система освіти, сім'я, церква. Як відзначали Г. Блумер та М. Маузер, як джерела ідей та життєвих схем вони набувають особливої ваги там, де не спрацьовують інститути, що традиційно передають від покоління до покоління соціальні установки, правила поведінки. Така освітня функція масмедій зумовлена їх сумарним впливом як джерел зразків і правил соціальної поведінки, ідей про реальність, уявлень і наслідувань. Це дозволяє розцінювати масмедії як систему виробництва колективних моделей поведінки. Як свідчать численні дослідження, присвячені репрезентаціям статей у ЗМІ, нормативні зразки «жіночого» та «чоловічого» нині кардинально змінюються, часто позначені негативною канонізацією жінок і конкурують з номінальною рівноправністю людей обох статей, зокрема, закріпленою законодавчо. Запити аудиторії. Масмедії існують завдяки запитам та очікуванням публіки – реальним чи уявним. Щоб відповідати цим очікуванням, вони вочевидь повинні працювати відповідно. «Давати те, чого хоче аудиторія» та виражати те, на що насамперед орієнтована увага зверненої до них її більшості. Однак ця аудиторія різниться за соціальними, демографічними та етнічними ознаками; представники різних таких категорій, і в суб'єктивному, й у буквальному значеннях, живуть у різних соціальних світах та різних реальностях. Специфіка діяльності масмедій, зорієнтованих на трансляцію панівних у певному суспільстві поглядів на визначений перелік проблем, визнаних як загальні, суспільно-важливі, може призвести до ігнорування конкретного типу інформаційних потреб аудиторії, пов'язаного з її соціо-статевими, етнічними, соціальнодемографічними, освітніми й іншими ознаками. Зокрема, гендені відмінності по-різному визначають життя людей: будь-яка життєва сфера

обертається для кожної зі статей не однаково, їхні ролі відрізняються як у домашньому господарстві, так і в доступі до професій, участі в політиці та можливостях економічної діяльності. Різний досвід та цінності людей часто зумовлюються саме їх статевою належністю. Відповідно, й до повідомлень і текстів масмедій глядач/глядачка підходить із власними значеннєвими структурами, що кореняться в його чи її досвіді й ідеях. Різні гендені групи (так само, як і люди, що належать до різних субкультур, наявних у соціальному просторі) сприймають медійні повідомлення порізно.

Лекція 2.2. Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами

Зміст

1. Феномен гендеру та інститут сім'ї.
2. Чому уявлення наших людей щодо шлюбно-сімейних відносин, зокрема про гендерні ролі, так традиційно патріархальні?

1. Феномен гендеру та інституту сім'ї

На тлі тієї популярності, якої набули гендені питання за останні роки в Україні, взаємозв'язок гендеу та сім'ї як соціальних інститутів розглядається доволі рідко. Навіть при вивченні проблеми генденої соціалізації (одної з провідних тем гендених досліджень) дуже рідко дослідники виходять на конкретну характеристику цього процесу в сучасній родині, де й починається гендена соціалізація дитини. Також неможливо зрозуміти особливості виконання гендених ролей, що закріплюються у гендених стереотипних уявленнях, не дослідивши їх функціонування в сімейному осередку. По своїй суті, феномен гендеу та інститут сім'ї не можуть розглядатися роздільно, оскільки вони нерозривно пов'язані одне з одним. Під сім'єю звичайно розуміється “засноване на кровному спорідненні, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю

за виховання дітей; члени родини часто живуть в одному будинку”. Великі зміни, яких відчуло українське суспільство в останні роки, ще раз засвідчили, що інститут сім’ї є одним із найстабільніших інститутів соціального життя. У наш час серед головних соціальних інститутів і владних структур за ступенем абсолютної довіри лідирує сім’я; усі інші соціальні інституції й органи влади мають значно менший рівень довіри в населення. У радянський період історії України проблематика становища жінки (гендена термінологія в цей період не застосовувалася, хоча в деяких роботах статус жінки порівнювався зі статусом чоловіка) вивчалася в рамках соціології сім’ї, соціології праці або демографії.

У рамках першої дисципліни основну увагу приділяли переважно декільком темам: 1) народжуваності й особливостям репродуктивної функції родини; 2) поєднанню жінкою сімейних і професійних ролей, бюджетові часу зайнятої сімейної жінки; 3) взаєминам батьків і дітей, вихованню дітей-школярів; феноменові розлучення, його причинам і наслідкам. Перераховані вище теми охоплюють найважливіші сторони життєдіяльності сім’ї й становища жінки в ній, хоча далеко не вичерпують усіх проблем сімейного життя. Ці напрямки досліджень давали багатий емпіричний матеріал, але, оскільки гендена теорія в цей період не застосовувалася, дослідники не акцентували свою увагу на виявлених фактах дискримінаційного становища жінок як у родині, так і поза нею. Зрозуміти, як склалися сучасні гендені відносини не тільки в родині, як малій групі, але й у соціумі в цілому, не можна, не знаючи історії виникнення соціального інституту сім’ї, ядро якого творять взаємини чоловіка й жінки. Причому необхідно відзначити, що ці взаємини між членами родини, іноді в не явному вигляді, але завжди ґрунтуються на тім або іншій способі розподілу влади між ними. Той факт, що гендені стосунки завжди ґрунтуються на відносинах влади, на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється. Влада, як соціальний феномен, завжди виявляється в певній ієрархії; у сімейному осередку вона знаходить прояв як сімейна статева стратифікація (розподіл влади поміж

чоловіком та жінкою, батьками та дітьми), як гендений розподіл прав та обов'язків, як гендені відмінності у вихованні дітей. Історія виникнення інституту сім'ї не така проста, як може здатися при першому наближенні до розгляду цієї теми.

Залишаються дискусійними такі питання: нуклеарна родина (яку називають ще «подружньою», або родиною двох поколінь: батьків і їхніх дітей) існувала в давні часи чи це явище властиве тільки сучасному періодові історії людства? Чи був типовим для первісного суспільства груповий шлюб? Чи дійсно існував матріархат як форма людського співтовариства, де споріднення велося тільки по материнській лінії і де жінки займали головну роль у вирішенні важких для роду/племені проблем виживання; наскільки такий суспільний устрій був типовим для різних у просторовому й часовому вимірі груп людської популяції? У радянські часи, починаючи від середини 30-х років ХХ століття, робота Ф.Енгельса «Походження родини, приватної власності й держави» була канонізована. У результаті тривалий час узаконеною була схема статевої взаємодії чоловіків і жінок в історичній ретроспективі, що наводилася у цій праці: проміскуїтет (неупорядковані статеві зв'язки) – груповий шлюб (із двома формами родини, що змінюються: кровноспорідненої і пуналуальної) – материнський рід (парна родина, де наслідування йде по материнській лінії) – батьківський рід (патріархальна родина, що з'явилася на стадії виникнення класів). Але ствердження такої схеми унеможливило вивчення відносин між статями в архаїчних суспільствах; фактичний матеріал, що його знаходили етнографи, часто ніяк не вписувався в цю схему. Варто додати, що існування проміскуїтету, групового шлюбу завжди породжувало чимало суперечок і в наш час видається сумнівним.

Сучасна історична наука вважає, що нуклеарна сім'я (подружня пара зі своїми або усиновленими дітьми) фактично займає провідне становище протягом усієї людської історії і була панівною формою споріднення вже в часи мисливців і збирачів. Цей тип родини виявляється повсюдно, в різні

періоди історії й у різних куточках земної кулі. Іноді говорять, що нуклеарна родина виникла в результаті індустріалізації суспільства. Насправді її домінування в цей історичний період означає собою повернення до дуже давнього патерну. Необхідно відзначити, що поряд з існуванням нуклеарної родини, за даними історичної науки, завжди існували й існують інші форми сімейних відносин. Типи сімейних структур різноманітні й утворюються залежно від характеру шлюбу, споріднення й батьківства. Моногамний шлюб – це шлюб одного чоловіка з однією жінкою. Моногамія трапляється в історії людства вп'ятеро рідше, ніж полігамія – шлюб одного чоловіка з кількома жінками; полігінія – шлюб одного чоловіка з кількома жінками; поліандрія – шлюб однієї жінки з кількома чоловіками (шлюб, що рідко трапляється). Історично так склалося, що фізіологічне й соціальне батьківство не завжди збігалось в різних соціальних системах, тому вдаються до виділення патрилійних і матрилійних родин, де успадкування прізвища, майна, соціального стану ведеться по батьку або по матері. Залежно від розподілу влади розрізняють патріархальні сім'ї (глава родини – батько, тільки він розподіляє матеріальні ресурси і приймає життєво важливі рішення щодо дружини, дітей, усіх важливих проблем функціонування сімейного осередку; владу в родині має тільки він); і матріархальні сім'ї, де всі вище перераховані функції виконує мати. Якщо в родині немає чітко вираженого голови, обов'язки розподіляються ситуативно, а рішення приймаються колегіально або передоручаються тому, хто компетентніший у розв'язанні певної проблеми; можна сказати, що така сім'я – егалітарна. Постає питання: з погляду розподілу влади які родини в сучасному українському суспільстві переважають – патріархальні чи егалітарні? Соціологічні дослідження свідчать, що більшу частину українських сімей (приблизно 70%) можна віднести до егалітарних, демократичних, виходячи з участі чоловіка й жінки в прийнятті рішень щодо важливих проблем сімейного життя і реального розподілу сімейних доходів. З таких питань, як придбання речей, що дорого коштують, вибір місця проживання, вибір навчального закладу для дитини,

кола сімейного спілкування й виховання дітей тощо – 50-70% опитаних все вирішують разом із шлюбним партнером. Якщо взяти за критерій патріархальності/егалітарності сім'ї розподіл прибутків у родині, то й за ним більшу частину молодих сімей (де вік чоловіка й жінки не перевищує 28 років) у нашому суспільстві можна охарактеризувати як досить демократичні. Наприклад, чоловік віддає гроші дружині, і вона займається розподілом сімейного бюджету в чверті молодих сімей; більша частка сімей (60%) дотримується іншого способу розподілу грошей: усі гроші знаходяться в певному місці, і кожен із партнерів бере необхідну йому суму; однак у кожній десятій молодій сім'ї здійснюється розподіл грошей за патріархальним принципом: усі гроші знаходяться в чоловіка, і він видає необхідну кількість дружині. Ще у шостій частині сімей партнери залишають заробітну платню собі, виділяючи певну кількість грошей на спільне домашнє господарство. Треба сказати, що гендерний розподіл матеріальних ресурсів у сім'ї, як показали дослідження, залежить від її соціально-економічного статусу. Було виявлено, що дружини, як правило, контролюють розподіл грошей у родинях із низьким прибутком, де керування фінансами означає «контроль над дефіцитом»; коли ж прибуток високий, цю функцію виконують чоловіки, оскільки великі гроші – це велика влада. У цьому випадку часто тільки частину грошей вони виділяють на утримання родини. Хоча більшість українських сімей – егалітарні, за оцінкою самих жінок, сімейна стратифікація у нашому суспільстві доволі значна. Вважають себе рівноправними з чоловіками у родині понад половину опитаних жінок (55%); однак близько чверті жінок вказують на своє другорядне становище в сім'ї порівняно із соціальним статусом чоловіка; решті взагалі важко відповісти. Слід зауважити, що таку характеристику, як «патріархатність», може мати не тільки родина, але й суспільство в цілому. В цьому разі патріархатний устрій – це інституція, завдяки якій одна половина населення – жінки – перебуває під контролем другої половини – чоловіків.

Основні принципи патріархату: чоловік має панувати над жінкою;

старший чоловік – над молодшим. Патріархат як інституція глибоко вкорінений не тільки в інститут сім'ї, в ще більшому обсязі він наявний у відносинах статей в економічній і політичній сферах суспільного життя. Однак у різні періоди історії і в різних за своїм політичним устроєм суспільствах патріархат мав і має велике розмаїття історичних і локальних форм. Інститут родини та гендерний розподіл ролей: основні підходи. Вивчаючи інститут сім'ї і гендерний розподіл ролей у ній, не можна проігнорувати біологічний контекст у трактуванні взаємодії статей, оскільки генде визначається як соціальні відносини, норми й санкції, що надбудовуються над індивідами з різними біологічними характеристиками та різними ролями. Зокрема, за визнанням біологів, жінки при виборі сексуального партнера зазвичай вимогливіші до його якостей, ніж чоловіки (принцип, властивий усім видам тварин, що розмножуються статевим шляхом), що може тлумачитися як підґрунтя дещо відмінної шлюбної поведінки жінок порівняно з чоловіками.

Окремі дослідження про спонтанний обмін інформацією між матір'ю та її дитиною також розглядаються в контексті біологічної зумовленості стосунків між ними. Така інтерпретація функцій жінок і чоловіків, зокрема, в родині апелює до біологічно, а не соціально означених принципів суспільного життя. Однак варто пам'ятати, що біологічні ролі не тотожні гендерним, які оформилися в процесі соціалізації людини як істоти соціальної, а не біологічної. Гендерний підхід, залучаючи до розгляду комплекс соціальних чинників, допомагає зрозуміти характер нинішніх негативних явищ у родинній сфері: наприклад, ослаблення відповідальності чоловіків за дружину й дітей (що відбулося, тільки-но шлюб перестав бути довічним); високий рівень розлучень; явища “прихованого безбатченківства”, коли батько є, але не займається вихованням дітей тощо). Визнано, наприклад, що присутність чоловіка в моногамній парі і його участь у вихованні дітей менше залежать від інстинкту, ніж від соціальних норм, санкцій і тиску, що їх диктує суспільство. В наш час уже відпала соціальна необхідність у поділі

праці на основі здатності жінки до дітонародження, як це було в примітивних суспільствах. Значна, а в окремих країнах – велика, частина жінок нині поєднують материнство з роботою поза домом. Потрібно враховувати, що жінка вже не народжує, як у минулому, багатьох дітей і значна частина її життя, отже, вивільняється й має бути присвячена чомусь іще, щоб реалізувати свої здібності й знання. Це можуть бути і професійне вдосконалення, кар'єра, й громадська робота. У більшості сучасних сімей бюджет родини складається з двох часто рівних частин, що надходять як від чоловіка, так і від жінки: чоловік уже не є єдиним годувальником родини. Але, як стійкий пережиток минулого, зберігається патріархальна ідеоло- 358 Основи теорії гендеу гія та традиційні гендені ролі: від жінок вимагають зосередженості на домашній сфері і самопожертви заради своїх близьких, а від чоловіків – успіху в суспільній.

Мало того, традиційна гендена сегрегація переноситься й у сферу праці: жіночі професії і жіночі робочі місця формуються винесенням на соціальний рівень традиційних жіночих занять. Сім'я і диференціація соціо-статевих ролей. Сучасне наукове осмислення цих змін у сфері сім'ї активно проявилось в 1950-60-х роках, передусім у працях американських соціологів, та вітчизняних демографів 1960-80-х років. Роль жінки в сім'ї вони трактували на основі функціоналістської концепції родини. Функціоналізм пояснює диференціацію статевих ролей у родині в такий спосіб: чоловік виконує інструментальну роль, зв'язуючи родину з зовнішнім світом і забезпечуючи її матеріально; дружина бере на себе експресивну роль, що регулює взаємини всередині сім'ї шляхом емоційної, психологічної підтримки чоловіка й дітей. Прихильники цієї теорії пояснюють експресивну роль дружини її здатністю народжувати й виховувати дітей. Т. Парсонс у широко відомій роботі «Про структуру соціальної дії» підкреслює вплив подружньої родини на диференціацію ролей за статтю, причому місце жінці переважно приділяється всередині родини. Досить відверто він пише: «Звідси так важливо, щоб статус чоловіка й дружини був рівним. Професійна ж

конкуренція має тенденцію диференціювати їх (чоловіка й жінку) за статусом, а не зрівнювати. Заміжня жінка в нашому суспільстві, як правило, не конкурує прямо за професійний статус і його первинні символи з чоловіком свого класу. Можна сказати, що таке розмежування статевих ролей сприяє інтеграції членів родини, так що винятково важливі функції соціалізації, внесені в роль батька, зберігаються». Отже, цей концептуальний підхід пропонував забезпечувати стабільність сімейних відносин за рахунок обмеження прав жінки на самореалізацію в будь-яких сферах, крім сімейної. Однак саме життя породило гнучкіший розподіл ролей у родині, враховуючи нахили й інтереси чоловіка та жінки. Наприклад, сучасне розуміння ролі батька передбачає надання і психологічної, й емоційної підтримки дітям; батьки в наш час уже не соромляться бути ласкавими та ніжними, а іноді й цілком брати на себе функцію обслуговування дітей, іноді зовсім маленьких.

З'явився спеціальний термін для характеристики такої поведінки – «сенситивна поведінка». Хоч ці явища тільки починають входити в наше життя, але вже 40% опитаних жителів України – чоловіків вважають «нормальною» таку ситуацію, коли чоловік бере відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Як і американська соціологія, що в 1970-і роки перейшла від функціоналістської концепції родини до теорії конфлікту (Р. Коллінз, 1975) у її вивченні, вітчизняна соціологія сім'ї розвивалась у подібному напрямку. Зокрема, вивчали розподіл влади в родині та її вплив на рівень прийняття рішень. Але інші підходи теорії конфлікту, що вказують на нерівне володіння матеріальними засобами серед членів родини і, відповідно, нерівний розподіл влади між ними, фактично не вивчали, бо вважалось, що для радянської людини матеріальні інтереси є вторинними. Тому не використовували розроблену ще в 1960-х роках в американській соціології Р. Блудом і Д. Вольфом теорію «ресурсів»: той чоловік, в кого більші ресурси, має й більше влади в родині. Ресурсами вважали високий освітній і професійний статус чоловіка, а також отримуваний ним прибуток.

Однак пізніші дослідження розподілу влади в сім'ї показали, що «теорію ресурсів» не можна абсолютизувати. Феномен розподілу влади в родині, як у будь-якій малій групі, є комплексним явищем, залежним також і від особистісних якостей чоловіка й жінки. Окремі дослідники відзначали, що на розподіл влади в родині впливає навіть сила любовних почуттів (той, хто любить сильніше, має меншу владу, бо є більш залежним). Чоловік і дружина, однаково кохаючи одне одного, матимуть однакоvu владу в родині. Та оскільки прийнято, щоб саме дружина проявляла ласку й турботу, тобто більшою мірою виражала почуття, С. Сафіліос-Ротшильд запропонувала розглядати шлюб як своєрідний обмін, де дружина віддає кохання в обмін на доступ до соціально-економічних благ, яких більше в її чоловіка. Ця концепція реально описує ситуації в родинах, в яких жінка не працює, знаходячись на утриманні в чоловіка, котрий надає їй матеріальні блага та визначений соціальний статус. Однак вона все менше відповідає сучасній соціальній ситуації в цілій низці країн світу, для яких характерною стає все рівніша участь жінок і чоловіків у сфері оплачуваної зайнятості і все частішою – ситуація, за якої жінки заробляють стільки ж, як і чоловіки, а в окремих випадках – і більше. Сучасніший варіант теорії конфлікту у вивченні родини запропонувала Хейді Хартман. На її думку, родина є місцем перетину і боротьби різних економічних інтересів її членів.

Ця концепція багато в чому є справедливою, оскільки в сім'ї наявні елементи економічного виробництва і, особливо, економічного перерозподілу матеріальних благ та розподілу (не завжди рівного й справедливого) домашніх обов'язків, часу на відпочинок і сон. Х. Хартман розцінює наявність важчих обов'язків жінок у сфері домашньої праці як форму експлуатації, що склалася в капіталістичній патріархальній системі. Нині дослідники, вивчаючи проблематику сім'ї в гендерному аспекті, залучають до розгляду і функціоналістську концепцію родини, і теорію конфлікту: як кожна мала група, родина не застрахована від суперечок і конфліктів з приводу розподілу матеріальних благ, праці з обслуговування

членів родини й виховання дітей.

Заслуга гендерного підходу – у виявленні того факту, що в практиці життя сучасних родин традиційна патріархальна ідеологія (за якою «домашня праця – справа, не варта справжнього чоловіка», «гарна мати повинна все віддати дітям, а потім думати про себе», «успішність виховання дітей більше залежить від матері, ніж від батька») часто використовується для виправдання домінуючого становища чоловіків у родині, небажання виконувати повсякденні домашні обов'язки, а жінки – для самовиправдання свого підлеглого становища й перевантаженості домашньою роботою з обслуговування членів родини.

У наш час причиною багатьох конфліктів у сім'ї є розлагодженість у рольових очікуваннях її членів. Різне розуміння ролей «хорошої» дружини або «справжнього» чоловіка призводить до втрати взаєморозуміння, без чого неможлива злагодженість дій у сім'ї. Психологи також установили, що міцність подружньої єдності залежить від кількості спільних, подібних (тотожних чи доповняльних) якостей особистості в одружених. Аналіз даних соціологічного дослідження, проведеного в Україні¹, показує, що в молоді, яка ще не перебувала в шлюбі, уявлення щодо моделі «хорошого чоловіка» та «хорошої жінки» не тільки традиційні, навіть більше – досить примітивні. І це явище можна розглядати як прогалину в гендерному вихованні молоді. Якими ж є моделі «хорошої дружини» та «хорошого чоловіка» у свідомості молоді та чи збігаються уявлення юнаків і дівчат у цій сфері?

2. Чому уявлення наших людей щодо шлюбно-сімейних відносин, зокрема про гендерні ролі, так традиційно патріархальні?

На думку юнаків, «хороша дружина» повинна бути (риски перераховуються в напрямку спадання значущості): 1. Доброю та лагідною (52%). 2. Охайною, що завжди стежить за зовнішністю (45%). 3. Доброю господаркою в домі (45%). 4. Не дуже вимогливою (42%). 5. Не зловживає алкоголем (31%). 6. Має спокійний характер (28%). 7. Є гарним сексуальним партнером (26%) тощо. Дівчатам портрет «хорошої дружини» бачиться трохи

поіншому: 1. Гарна господарка в домі (61%). 2. Охайна, завжди піклується про зовнішність (60%). 3. Займається вихованням дітей (49%). 4. Добра та лагідна (44%). 5. Не курить (39%). 6. Не примхлива, не занадто вимоглива (37%). 7. Має спокійний характер (31%) тощо. Окреслений дівчатами портрет є, як ми бачимо, набором традиційних ролей, які в розвинених країнах уже давно й успішно змінені на користь демократичнішого, рівноправного, партнерського. Останній передбачає, що не лише чоловік, але й дружина роблять економічний внесок у життя сім'ї згідно своїх індивідуальних здібностей до заробітку.

Натомість українські дівчата 1 Соціологічне дослідження було проведене у 1994 р. Українським інститутом соціальних досліджень (опитано 1438 юнаків та дівчат у різних регіонах України). Гендені відносини в родині поставили характеристику «матеріально забезпечувати свою сім'ю» на останнє 14-е місце. Цікаво відзначити, що така думка не відповідає нашим соціальним реаліям, де майже кожна друга сім'я живе на заробіток двох дорослих її членів – чоловіка і дружини.

Молоді жінки приділяють більше уваги саме традиційно-інструментальним ролям дружини (добра господарка, гарна, охайна зовнішньо тощо), а не ролям, що найбільш важливі для сучасній сім'ї – емоційній, експресивній. «Любити чоловіка», а також «любити своїх дітей» дівчата ставлять на одне з останніх, 13-е місце. Аналіз портрету «хорошої дружини», що постає з відповідей юнаків, а особливо – дівчат, викликає відчуття його невідповідності життєдіяльності та потребам сучасної сім'ї та наявним рольовим наборам дружини й чоловіка. Ця розбіжність між уявленнями молоді та майбутніми реаліями їх шлюбів спроможна надалі провокувати гендено-рольові конфлікти. У наш час, коли зовнішній тиск на сім'ю (релігія, заборона на розлучення, соціальний контроль) став слабким і не має такого значення, як раніше, збільшується роль міжособистісних стосунків у сім'ї, кохання, піклування та психологічної підтримки. Тільки тоді буде забезпечена стабільність і якість шлюбу. З відповідей молоді можна

зробити висновок, що вона усвідомлює ці нові реалії погано та недостатньо ознайомлена з етикою та психологією сімейних стосунків. Така ситуація є результатом системи гендерного виховання, наявної в суспільстві, котра формує їх уявлення та погляди на сімейне життя і на взаємовідносини статей в цілому. Модель «хорошого чоловіка» у юнаків складається з таких характеристик: 1. Матеріально забезпечує сім'ю (68%). 2. Має спокійний, стриманий характер (39%). 3. Має почуття гумору (32%). 4. Займається домашнім господарством (28%). 5. Не зловживає алкоголем (26%). 6. Піклується про дружину (21%). 7. Не курить (17%) тощо. Така характеристика, як «кохати дружину», посіла 11-е місце. У дівчат набір характеристик для моделі «хорошого чоловіка» ще традиційніший, ніж у хлопців. Вона містить такі позиції: 1. Матеріально забезпечує сім'ю (83%). 2. Не зловживає алкоголем (54%). 3. Має спокійний характер (38%). 4. Має почуття гумору (37%). 5. Не вередує, не занадто вимогливий (34%). 6. Не курить (32%). 7. Піклується про дружину (28%) тощо.

Вище означені характеристики розміщені в порядку зменшення їх важливості для опитаної молоді. На додаток: таку ознаку демократичної (егалітарної) сім'ї, як допомога у веденні домашнього господарства, дівчата поставили на одне з останніх, дев'яте місце; «кохання чоловіка» – на десяте, а «виховання дітей чоловіком» – на одинадцяте. Ознайомившись із портретом «хорошого чоловіка» в баченні молодих жінок, нічого дивуватися тому, що переважну частину заяв на розлучення подають, як відомо, жінки. Однією з причин, яка призводить до розлучення, є мала вимогливість до партнера на стадії вибору та одруження. Опитані дівчата в більшості мають спрощені й частково спримітивізовані уявлення стосовно ролі чоловіка в сім'ї. Після одруження спільне життя, що передбачає обопільне виконання домашньої праці, уміння поступитись або чимось пожертвувати заради загальносімейних прагнень, примушує жінок вимагати від свого обранця зовсім іншого, аніж на стадії дошлюбного залицяння, і якщо чоловік не співпрацює та не дбає про інтереси родини – результатом стає конфліктна чи

зруйнована сім'я.

Виникає закономірне питання: чому уявлення наших людей щодо шлюбно-сімейних відносин, зокрема про гендерні ролі, так традиційно патріархальні в більшості випадків, тоді як вивчення реального устрою сімейного життя нашого населення показало (як було визначено вище) кількісну перевагу демократичного, егалітарного типу родин в українському суспільстві; чому ці два феномени не збігаються, хоча в ідеалі мали б? Річ у тім, що ідеологія, до якої й належать ці уявлення про ролі жінки й чоловіка в родині та суспільстві, формувалася протягом багатьох сторіч у минулому і була закріплена в цілій низці гендерних стереотипів, котрі як спрощені гендерні нормативні моделі поведінки передавалися від покоління до покоління. Причому засвоєння їх припадає буквально на перші роки життя дитини, що й обумовлює їхню подальшу стійкість. Наприклад, практично всі з опитаних жителів України (97%) вважають, що «жінка зобов'язана доглядати за дитиною в сім'ї»; що чоловік теж відповідальний і має цей обов'язок, вважають тільки 59%. У цьому разі спостерігається тиск стереотипного уявлення про те, що догляд за дітьми – справа жіноча, а не чоловіча.

Під впливом цього стереотипу формується уявлення й про роль чоловіка у вихованні дітей. Тільки 63% опитаних вважають важливою для чоловіка роль вихователя своїх дітей, але практично всі думають, що для жінки ця роль дуже важлива (95%) (опитування «За рівні права і можливості», здійснене Канадськоукраїнським гендерним фондом та Українським інститутом соціальних досліджень, 2021 р.).

Немає потреби говорити про те, наскільки важлива виховна роль чоловіка в сучасній родині. Дівчинка формує уявлення про всіх чоловіків загалом на основі образу свого батька, і якщо цей образ негативний, то в неї складається недовірливе, насторожене ставлення до всіх чоловіків, що може перешкодити їй побудувати власну родину або створити довірливі стосунки в ній. Хлопчикам потрібен позитивний образ батька для формування чоловічої ідентичності. Загалом сучасна гендерна теорія наполягає на тому, що

батьківство має стати однаковою мірою важливим як для жінок, так і для чоловіків; роль чоловіка в родині в жодному разі не можна зводити тільки до ролі «годувальника». Згадане вище соціологічне опитування показало: в нашому суспільстві і жінки (97%), й чоловіки (98%) вважають, що саме ця роль є головною для чоловіка в родині, а всі інші є другорядними. Цей жорсткий рольовий розподіл несе багато негативу для чоловіків. За низької середньої заробітної плати в країні в цілому, високої імовірності стати безробітним багато чоловіків опиняються в ситуації депресії, і замість того, щоб активізувати свої інші сімейні ролі, вдаються до саморуйнування. Загалом патріархальна ідеологія залишається могутнім бар'єром на шляху кооперації жіночої та чоловічої праці в родині, створення теплих емоційних взаємовідносин, ефективного виховання дітей і, зрештою, зміцнення стабільності родини. Варто не забувати, що роль годувальника в родині, його професійна успішність, від якої залежить відповідна матеріальна винагорода, часто залежить від внеску дружини у формування кар'єри чоловіка. Ханна Папанек назвала це явище «одною кар'єрою на двох». Щоденна робота зі створення побутових умов, а іноді й безпосередня допомога чоловікові в його професійній роботі вдома (передрук матеріалів, складання кошторисів робіт, ведення бухгалтерії тощо), у більшості випадків не враховується як «робота» і зараховується до професійних заслуг чоловіка. З іншого боку, роль «годувальника» має й негативний бік. Чоловіки, які важко фізично працюють, часто обурюються й скаржаться на тиск членів їхніх родин, що вимагають від них важкої праці заради забезпечення родини.

У цій ситуації чоловіки розглядають своїх дружин як тих, хто змушує їх працювати, тоді як самі вони не хочуть цього робити, отже, втома й роздратування від важкої роботи переноситься на дружину. Отож чоловіча робота і роль в родині теж гендено зумовлені й побудовані на системі сімейної підтримки та часто й привілейованого становища чоловіка в родині. Тому гендена перспектива припускає зміну системи «робота – родина» як для жінок, так і для чоловіків. Радикальні зміни, що зачепили всі сфери життя

нашого суспільства в останні десятиліття, передусім відбилися на становищі сім'ї. Виникло таке поняття, як «фемінізація бідності»: самотні жінки з дітьми, жінки-пенсіонерки здебільшого опинилися за межею бідності. Нові проблеми або різке загострення старих роблять особливо актуальним таке питання: як у цих важких економічних і соціальних умовах людям реалізувати свої орієнтації на формування родини, народження дітей, матеріальну забезпеченість, налагоджений побут, повноцінне дозвілля, гарне виховання дітей тощо? Очевидно, що ці проблеми нагально потребують втручання держави, започаткування й ведення ефективної державної соціальної політики. При цьому відзначмо, що головна умова ефективності й правильної спрямованості соціальної політики стосовно родини – наявність у її основі теоретичної концепції розв'язання проблем гендерної рівності в сім'ї й відповідних засобів допомоги родині. Суть концепції така: на основі яких поглядів розроблятимуться практичні соціальні програми – патріархальних (посилення яких у суспільстві ми наразі спостерігаємо) або егалітарних (по-справжньому демократичних)?

Від обраної концепції залежатиме дієвість короткострокових і, особливо, довгострокових заходів допомоги сім'ї та її членам. Доволі багато колишніх програм були малоефективними, тому що в їх основі проглядав патріархальний світогляд авторів. Вважається, що якщо знизити рівень зайнятості жінок у народному господарстві, то зросте народжуваність, зміцниться сім'я тощо, оскільки жінка стане займатися тільки родиною. Це омана. За такого низького, як зараз, життєвого рівня навіть непрацюючі жінки не зважуються народжувати. І повернення жінок до домашнього вогнища не розв'яже проблеми підвищення народжуваності. Під патріархальними розуміються погляди, засновані на переконанні, що поділ соціальних функцій між чоловіком і жінкою має природну, біологічну підставу, що головна життєва мета жінки – бути матір'ю, охоронницею домашнього вогнища, що тільки чоловік – добувач, він здійснює зв'язок між родиною та ширшим соціальним оточенням, суспільством. Отже, особистість

жінки тут зводиться до біологічних ролей, а низка негативних процесів соціально-демографічного характеру пояснюється зайнятістю жінок у суспільному виробництві, їхньою роботою поза домом, а також їх надмірною емансипацією.

Егалітарна концепція ґрунтується на тому, що й чоловік, і жінка рівні як особистості і тому повинні мати рівні можливості для свого розвитку. Нинішній поділ праці, як у сім'ї, так і в суспільстві в цілому, має соціальну природу, є надбудовою над біологічними чинниками. Новий, егалітарний, тип відносин між статями, що йде на зміну патріархальному, заснований не на взаємозв'язку панування й підпорядкування, заданого традицією і зведеного в ранг природного закону, а на відносинах особистісної взаємодоповнюваності в суспільстві й родині. Перехід від патріархальної системи соціо-статевих відносин до егалітарної – фундаментальна особливість сучасної епохи. Егалітарний принцип рівності статей не слід розуміти як стирання розходжень між чоловіком і жінкою. Навпаки, він передбачає граничний облік психофізіологічних особливостей, пов'язаних зі статтю, але водночас – і зняття всіх бар'єрів, що заважають проявитися людині як особистості. Це стосується і чоловіків, і жінок. У програмних документах, що стосуються інституту родини, має бути чітко зазначено, що всі заходи щодо «поліпшення становища жінки», «пільг жінкам-робітницям» тощо можуть прийматися тільки як система тимчасових заходів. Історичний досвід показує, що ідеологія допомоги, якщо її не розглядати як систему тимчасових заходів, по-перше, не веде до подолання відсталості або підпорядкованості, а навпаки, відтворює ці відносини й далі; по-друге, не скасовує суспільної ієрархії (жінки як і раніше дискриміновані); по-третє, не ефективна з погляду подолання патріархальних відносин, не створює умов для вільного розвитку особистості, а тільки ускладнює їх. Довгострокова політика має перемістити акцент з ідеї допомоги тільки жінці на створення рівних можливостей для обох статей у всіх сферах і загалом ґрунтуватися на таких принципах: 1. жінка і чоловік мають однакові права, обов'язки й

можливості у всіх сферах життя, зокрема й сімейній; 2. родина має бути суверенною в прийнятті рішень щодо її економічного та демографічного відтворення. Звідси й конкретний механізм, що забезпечує проведення довгострокової політики: усі пільги в сфері зайнятості, що держава вважає за можливе надати працівникам, які поєднують сімейні та трудові функції, слід адресувати родині, а не окремо матері чи батькові (тут не маються на увазі пільги, пов'язані з вагітністю та пологами). Держава, керівник на виробництві, лікар, що оформлює документи, не повинні вказувати родині, хто з батьків скористається відпусткою з догляду за дитиною (повністю або частково), хто працюватиме повний або неповний день (можливо, це зручніше зробити батькові), за графіком тощо.

Отже, родині не нав'язуватиметься ні традиційний, ні егалітарний тип відносин. Сім'я сама визначить, що їй треба.

Лекція 2.3. Гендер і мова

Зміст

1. Мовна картина світу.
2. Яка мова є гендерночутливою?
3. Стратегія фемінізації.
4. Мовна політика.

Чи замислювалися Ви над тим, наскільки важливо не тільки те, **ЩО** саме ми говоримо, а і **ЯК** – тобто у яку форму вкладаємо смисл? І чи не змінюється смисл нашого повідомлення від того, яку саме обираємо форму?

Усе, що існує у світі – наша планета і все на ній, Сонце, інші планети, галактики – та те, як «влаштований» світ, називається фізичною картиною світу (ФКС). Усе це існує і функціонує за певними принципами й законами незалежно від того, знаємо ми щось про нього чи ні.

Коли ж ми пізнаємо світ, починаємо думати про те, як все в ньому влаштовано, формується наша концептуальна картина світу (ККС) – система уявлень і знань про світ. Фізична картина світу залишається сталою, не

залежить і не змінюється від наших знань про неї, а от концептуальна картина світу може бути неоднаковою для окремих людей чи груп, народів, змінюватися залежно від історико-культурного чи географічного контексту. Наприклад, наша планета Земля вже дуже довго має певну форму (це дійсність фізичної картини світу), але раніше всі люди були переконані, що вона є пласкою тарілкою на спинах слонів - і першу людину, яка ризикнула сказати, що Земля - це куля, спалили на вогнищі; а ми зараз у школах вчимо, що форма землі називається геоїд (бачимо зміну концептуальної картини світу). До концептуальної картини світу людини належить також усе, що вона придумала, уявляла, що їй наснилося - тобто все-все, що є «в голові».

1. Мовна картина світу

Коли ж людина починає про все, що вона знає, уявляє (ККС) думати, говорити чи писати – ідеться вже про мовну картину світу (МКС): відображення засобами конкретної мови уявлень людини про світ. Мовна картина світу також може бути індивідуальною чи притаманною певній групі людей, народу. Наприклад, в українській мові ми назбираємо десь близько десяти синонімів до слова «сніг», а в мові ескімосів півночі таких слів - понад 40! Чому так? Бо на півночі від найменшої різниці виду снігу, який падає, залежить часто життя людей та те, що їм необхідно робити, для нас же сніг – просто сніг. Так – у цьому випадку залежно від географічних умов – сформувалися різні концептуальні картини світу (уявлення про сніг, його важливість, наслідки та необхідні дії), які позначилися в системі мови – утворенні й функціонуванні більшої чи меншої кількості іменників – назв снігу.

І якщо люди протягом століть жили (і зараз ми живемо) у світі, де, на жаль, є місце для дискримінації (у тому числі за статтю), звісно ж, це не могло не відбитися в мові.

Мова – як і родина, школа, медицина, армія, культурно-соціальне середовище – є однією з інституцій *влади дискурсу* (термін Мішеля Фуко) чи *дискурсивної влади* – не вертикальної влади, що діє зверху вниз, а

горизонтальної, децентралізованої, яка не належить конкретній особі, а є ніби розлитою в суспільстві, непомітною, проте надзвичайно впливовою щодо організації людського життя, формування світогляду та сегрегації людей за певними ознаками.

Важливо, що взаємозв'язок між концептуальною і мовною картинами світу двонаправлений: не тільки усе, що є в уявленні про світ, відбивається в мові – а й під час того, як людина в дитинстві починає говорити, через мову вона засвоює, переймає й відповідне уявлення про світ.

Тобто виходить, що 1) гендерна дискримінація відображається в мові, бо вона є в наших уявленнях про світ і 2) ми з дитинства формуємо уявлення про світ як такий, у якому допускається гендерна дискримінація, бо всотуємо такий порядок з мови...

Що ж робити, щоб нарешті розірвати це «замкнене» коло?

2. Яка мова є гендерночутливою?

Подолати гендерну дискримінацію у мові й мовленні допоможе використання гендерночутливої (гендернопаритетної) мови*, і далі Ви переконаєтеся, наскільки просто це зробити в українській мові - головне лише внести це поняття до своєї концептуальної картини світу ;-)

Вивченням зокрема гендерночутливої мови займається гендерна лінгвістика - порівняно молодий напрям мовознавчої науки, проте наразі надзвичайно актуальний, у тому числі в українській мові. Загалом для сучасної науки характерні дослідження на стикові різних напрямів, і гендерна теорія, проєціюючись на інші гуманітарні науки, дала поштовх багатьом новим течіям, багато з яких вже оформлюються чи й оформилися в окремі наукові напрями.

Дослідження в галузі гендерної лінгвістики в Україні стрімко розвиваються, що розширює можливості дізнаватися більше й практикувати гендерночутливу мову.

То в чому ж полягає в українській мові андроцентризм і сексизм та як їх уникати?

Відповідно до правил українського правопису слово «гендерночутлива» необхідно писати разом (а не окремо чи через дефіс).

Андроцентризм, як Ви вже знаєте, – це світогляд, за якого чоловік і все чоловіче мислиться як першорядне, нормативне, правильне, важливе, позитивне, а жіноче – як другорядне, відхилення від норми, неважливе, меншовартісне. Андроцентризм *відображається і в мові як системі* (власне структурі певної мови), і *у мовленні* (висловленнях, формулюваннях певної людини, яка для передачі своєї думки використовує, добирає певні слова якоїсь мови). У мові андроцентризм відображається у тому числі через явище *гендерної асиметрії* – переважання форм чоловічого роду.

Дослідження в українській мові іменників, що називають осіб жіночої і чоловічої статі, засвідчило:

– у Великому тлумачному словнику сучасної української мови (в 11 томах) зафіксовано 4540 назв осіб чоловічої і жіночої статі;

– з них 34,1 % (!) – мають тотожне лексичне значення і можуть бути використані в однаковому контексті (наприклад, *учень і учениця, студент і студентка, автомобіліст і автомобілістка* тощо);

– 3,2 % – «паралельні» назви осіб жіночої і чоловічої статі із неоднаковим лексичним значенням ,як годувальник (чоловік, який утримує родину)/ годувальниця (жінка, яка годує немовля груддю), пілот (людина, яка керує літаком)/ пілотка (головний убір), друкар (власник друкарні) / друкарка (жінка на підлеглий посаді, яка друкує на машинці) ;

– 59,9 % – іменники чоловічого роду, що називають осіб чоловічої статі

– 2,6 % – іменники жіночого роду - назви осіб жіночої статі;

– лише у формі жіночого роду зафіксовані, як правило, назви не дуже престижних, низькооплачуваних професій : ворожка, манікюрниця, медична сестра.

Отже, оскільки тривалий час жінки були обмежені лише приватною

сферою, не мали прав і можливості навчатися, працювати, то й у мові не було слів, які б називали жінок за такими характеристиками й ознаками.

Придивіться уважно, що не так із цими політичними гаслами:

Рівність, свобода, братерство!

Права людини – права кожного!

Студенти всього світу за вільну освіту?

Так, у них жінки невидимі. Вони начебто включені, «маються на увазі» в іменниках, займенниках та дієслівних формах, ужитих у чоловічому роді – *братерство, кожний* (навіть усупереч правилам граматики, де людина мала б сполучатись із займенником жіночого роду), *студенти*.

Ви, мабуть, звертали увагу, що *студентами* чи *викладачами* називають і чоловіків, і жінок, а *студентками* чи *викладачками* – тільки жінок. Чому можна сказати *вчитель* – *вчителька*, *лікар* – *лікарка*, але не прийнято утворювати назви жінок від слів *психолог, медик, політик*?

Загальний чоловічий рід переважає у текстах різних жанрів: від національного гімну (*І покажем, що ми, браття, козацького роду*), до підручників (*Любий першокласнику!*), офіційно-ділових документів, оголошень про роботу (*На роботу потрібні офіціанти, кухарі і бармени*), назв офіційних свят (*День учителя, День працівника міліції, День бухгалтера*) і почесних звань (*Заслужений учитель, Заслужений діяч мистецтв*).

На жаль, мас-медійні тексти в цьому не виняток: *Склад Кабміну уріжуть до 16 чоловік* (Український тиждень – надалі: УТ); *Серед відомих акторів, які взяли участь у фільмі “Чорний лебідь”, також Вайнона Райдер і Венсан Кассель* (УТ); *Адвокат Неля Немиринська відстоювала в суді дисидентів, цеховиків, релігійних діячів* (УТ); *Лідер Всеукраїнського об’єднання Батьківщина, экс-прем’єр-міністр Юлія Тимошенко* (Вікна-СТБ).

Позаяк іменники чоловічого роду мають ширше значення, то й трапляються в текстах значно частіше, ніж їх жіночі відповідники. Це спричиняє невидимість жінки в мові. Через переважання загального чоловічого роду в більшості текстів (особливо в законах і правилах), останні

звучать так, наче стосуються винятково чоловіків.

Гарна новина – є аж дві стратегії для подолання мовного андроцентризму, заґрунтованого на гендерній асиметрії мовної системи:

3. Стратегія фемінізації

Творення і використання фемінітивів в усіх стилях сучасної української літературної мови, з одного боку, усе ж закріплює на рівні мови і мислення статевий диморфізм, що вже стає предметом критики сучасної гендерної теорії, а з іншого боку є, на нашу думку, необхідним послідовним та логічним кроком на шляху зміни соціокультурної, і слідом за нею мовної норми – як реакції на суспільні зрушення в сучасному світі, мета яких – як мінімум «зробити жінку видимою».

Для творення фемінітивів в українській мові найчастіше вживають такі суфікси:

– суфікс -К-, який є найпродуктивнішим, позаяк за його допомогою утворюється більшість фемінітивів-новотворів;

– суфікс -ИЦ-, який додається до чоловічої основи на -(н)ик, -ець: *відмінниця, натхненниця, підприємниця, спадкоємиця, виконавиця, улюблениця, засновниця, переможниця*;

– зростає продуктивність суфікса -ИН-, який раніше використовувався лише в кількох словах (*княгиня, графиня, кравчиня, майстриня*), а тепер додається і до основ на -ець (*борець – борчиня, виборець – виборчиня, мистець – мисткиня, фахівець – фахівчиня, видавець – видавчиня, продавець – продавчиня*), і до основ на приголосний, які тривалий час вважались як такі, що не піддаються фемінізації (*шеф – шефиня, ворог – ворогиня, член – членкиня, філолог – філологиня, фотограф – фотографиня*). До речі, знаний український філолог Олександр Пономарів прокоментував цю тенденцію так: «Продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продавщиця». Порівняймо: «кравчиня» від «крavecь», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня» – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути.

Більше про суфікси, якими утворюються назви осіб жіночої статі - фемінітиви, читайте у статтях професора А. Нелюби, зазначених у списку рекомендованої літератури до цього модулю

Часто у людей, які не звикли до використання фемінітивів, виникає запитання – а наскільки правомірно і доречно використовувати в українській мові фемінітиви? Чи відповідає це мовній нормі?

А ось і відповіді: так, доречно, адже мовна норма – явище динамічне, покликане відповідати запитам суспільства:

Світовою практикою є паралельне вживання іменників чоловічого і жіночого роду для називання (при звертанні, згадуванні, характеристиці тощо) групи людей обох статей чи узагальненої групи людей: *журналістий журналістки* чи *журналісткий журналісти* (варто уникати розміщення на першому місці виключно іменника чоловічого роду; по тексту найкраще чергувати – на перше місце ставити іменник жіночого роду, то чоловічого, якщо ж це одиничне вживання, то варто на першому місці писати іменник жіночого роду).

Звичайно ж, якщо постійно вживати обидві повні форми, це дешо переобтяжує текст, ускладнює його сприйняття, подекуди навіть дратує. Тому написати крім повного формату загальноприйнятим є написання паралельних назв осіб жіночої і чоловічої статі скорочено, наприклад:

журналіт(к)и, журналістів/ок, мешканці/-ки, студенток/-ів.

З кількох лінгвістичних причин ми надаємо перевагу останньому варіанту, проте всі ці форми перебувають ще в процесі усталення, доцільно лише протягом одного тексту витримувати якийсь один варіант скороченого запису.

Також варто уникати називання осіб жіночої статі через одночасне використання через дефіс іменника чоловічого роду – назви за якоюсь ознакою та слова «жінка», наприклад *жінка-журналіст, жінка-космонавт, жінка-директор* тощо. Краще використати фемінітиви – *журналістка, космонавтка, директорка* або описові конструкції – *яка*

очолює, на директорській посаді тощо.

Українська мова надзвичайно гнучка й багата на засоби, використовуючи які, можна уникнути у висловленнях андроцентризму.

Продуктивним є використання збірних іменників та описових конструкцій на позначення множини осіб, серед яких є і жінки, і чоловіки, або коли статева приналежність множини осіб невідома чи на цьому неакцентується увага (замість традиційного андроцентризму – використання в цьому випадку форми множини чоловічого роду): *студентство* (замість студенти), *аспірантство* (замість аспіранти), *читацьке/глядацьке коло*, *читацька/глядацька аудиторія* (замість читачі/глядачі), *журналістська/медійна спільнота* (замість журналісти) та інші. Такий прийом вимагає більшої «винахідливості» та ширшого словникового запасу, проте є достойною альтернативою не лише андроцентричним конструкціям, а в певних контекстах – і стратегії фемінізації.

4. Мовна політика

Відтак, лексико-граматична система мови є політичною, її політична роль полягає в тому, що вона нормалізує нерівності між жінками і чоловіками, робить їх природними та звичними, непомітними. Ми, звиклі до норм своєї мови, при звичаємо до того погляду, який вона нам накидає. І спроби внести зміни в мову можуть викликати спротив, мовляв, це штучні і насильницькі дії над «природною» стихією мови.

Та чи така вже «природна» і неупереджена ця стихія?..

Розглянемо досвід деяких країн, які здійснили реформування мовних норм із урахуванням гендерної складової. Питання таких реформ належать до *мовної політики* і обговорюються на найвищому законодавчому рівні. Зокрема, у 1990 році Рада Європи прийняла рекомендацію про усунення сексизму з мовного вжитку, закликавши медію користуватись вільною від сексизму мовою. У 2010 році вона прийняла чергову резолюцію про боротьбу із сексистськими стереотипами в медіях.

Лінгвістки та активістки жіночих рухів, ураховуючи особливості своїх

мов, розробили рекомендації щодо поступової зміни норм, а також тривалий час обговорювали питання несексистської мови в медіях і в суспільстві загалом. Завдяки цьому вільну від сексизму мову в цих країнах визнано загальноприйнятною. Її дотримуються на засіданнях ООН та Ради Європи, міжнародних зустрічах усіх рівнів, в офіційній документації та в медіях.

Досвід цих реформ показав, що мову потрібно розробляти відповідно до вимог і потреб сьогодення, не варто полишати її саму на себе, можна і треба вибирати шляхи її розвитку, формувати мовну норму, відповідну часу. Використання стратегій нейтралізації в англійській мові і фемінізації в німецькій мові є результатом дії мовної політики. Своєю чергою, реформи французької мови поєднали зазначені стратегії в одну – *змішану стратегію*.

Англійська мова, позбавлена граматичної категорії роду, розвинула стратегію нейтралізації, тобто уникнення будь-яких форм, що вказують на стать у назвах професій та занять. Наприклад, усі слова із коренем *man* (чоловік) послідовно заміщені на *person* (людина), наприклад *spokesperson*; замість *policeman* чи *fireman* пропонують вживати *police officer* і *fire fighter*, замість *sportsman* вживають *athlete*. Натомість німецька мова зазнала серйозної фемінізації, тобто кожна назва людини за професією чи родом занять подається у формах жіночого і чоловічого родів (*Lehrlinge und Lehrerinnen* – учні і учениці; *Liebe Zuschauerin und Zuschauer* – шановні глядачі і глядачки; *Kolleginnen und Kollegen* – пані та панове). На письмі вводяться окремі графічні знаки.

Обрана стратегія мовних реформ залежить від граматичної структури мови, зокрема, наявності чи відсутності в ній роду. Однак, як показує Мерліс Геллінгер на основі аналізу структур норвезької, голландської, італійської та іспанської мов, не тільки граматичний рід має значення в процесах гендерного реформування мови. Окрім словозміни, владно/субординованих смислів між «чоловічими» та «жіночими» найменуваннями, важливу роль відіграють також позамовні чинники, серед яких дослідниця називає такі:

- 1) прийняті у відповідній мовній спільноті взаємини між статями (опір

супроти паритетного вживання жіночого роду в мові обумовлюється радше низьким статусом жінки, аніж власне структурними особливостями мови); 2) стан жіночого руху (вищий рівень критики нерівностей сприятиме глибшому розумінню мовного сексизму і відповідно стимулюватиме ефективні дебати на користь анти-сексистських ініціатив).

У Німеччині впровадження гендернопаритетної мови в усі сфери життя – від мови ЗМІ, книжкової продукції до офіційної документації – супроводжувалось урегулюванням інших царин за принципом гендерної рівності. Це і збільшення ролі жінок у політиці, і рівна зарплатня з чоловіками, і рівномірний розподіл обов'язків по догляду за дитиною, декретні відпустки для чоловіків.

Тобто зміни в мові мають відбуватись синхронно із низкою соціальних змін (пам'ятаємо про взаємозалежність і взаємовплив концептуальної і мовної картин світу!). Оскільки мова є складовою політичних механізмів, то структурні зміни в мові тягнуть за собою соціальні зміни. А соціальні зміни, своєю чергою, неможливі без структурних змін у мові. Важливу роль у поширенні цих процесів відіграють саме медіа.

Варто зазначити, що, попри низку здобутків, гендерні реформи у німецькій та англійській мовах зіштовхнулись із низкою неочікуваних ефектів, коли сама реформа могла досягти навіть зворотних результатів. Наприклад, у німецькомовних офіційних документах та роботодавчих проспектах широко вживають форми жіночого і чоловічого родів назв за професіями. Завдяки цьому виникає ілюзія, мовляв, ринок праці – гендернонейтральний соціальний інститут. Насправді ж останній продовжує відігравати значну роль у розподілі трудової діяльності і потребує подальшого державного втручання та підтримки цих змін із боку медій.

РОЗДІЛ 3. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ

Практичне заняття №1

Тема: Гендер як наука та навчальна дисципліна

Мета: ознайомити студентів із дослідженнями жіноцтва та гендеру як міждисциплінарного предмету, що вивчає ключові питання щодо значення гендеру у суспільстві; проаналізувати історію виникнення поняття «гендер» та роль фемінізму в цьому; охарактеризувати гендерні системи європейських та українського суспільств.

Завдання

1. Прочитайте твердження нижче та до кожного з них зазначте:

а) це є наслідком природи (біології) чи культури?

та

б) чому Ви так думаєте.

1. Жінка виношує і народжує дітей.

2. Хлопчики бігають швидше за дівчаток.

3. Жінки краще доглядають за дітьми.

4. Жінки краще доглядають за хворими і літніми людьми.

5. На догляд за зовнішністю жінки витрачають на місяць в середньому 39 годин, а чоловіки – 4 години.

6. У чоловіків росте борода.

7. Чоловіків більше на керівних посадах.

2. Наведіть 10 фактів дискримінації (несправедливого ставлення) за статтю, з якими Ви стикалися у власному житті чи були свідком / свідкою.

Поясніть на кількох (або всіх) прикладах, чому, на Вашу думку, так сталося.

Практичне заняття №2

Тема: Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності

Мета: проаналізувати поняття гендерної ідентичності, теорії та етапи її формування; розкрити структуру гендерної ідентичності, види гендерної ідентичності; ознайомити студентів з етапами формування гендерної ідентичності; охарактеризувати гендерні властивості особистості: маскуліність, фемінність, андрогінність.

Завдання

1. Перегляньте, будь-ласка, серію «Що принесе вітер» відомого анімаційного серіалу «Смішарики».

Як диференціальна соціалізація відобразилася на образах та діях персонажів? Яку доволі типову для нашої культури поведінку дівчаток і хлопчиків може сформувати це відео?

2. Проаналізуйте поведінку дівчаток та хлопчиків на дитячому майданчику. Як можна пояснити, чому діти поводяться саме так?

Практичне заняття №3

Тема: Гендерні ролі та стереотипи

Мета: ознайомити студентів із психологічними та соціальними функціями гендерних стереотипів та їх вплив на розвиток особистості; охарактеризувати кроскультурні дослідження гендерних стереотипів; проаналізувати гендерну дискримінацію та сексизм.

Завдання

1. Підготувати по 3 фото (це може бути реклама з Інтернет чи з бігбордів у місті, з газет чи журналів), які відображають гендерні стереотипи, гендерну дискримінацію і сексизм (метод «photovoice» - фотозвіт). Вміти обґрунтувати свій вибір (напр., вид г.стереотипу, його оцінка, функції, його вплив на свідомість людей).

2. Підготувати матеріал, який висвітлює той чи інший вид гендерних стереотипів, зафіксованих в усній народній творчості (прислів'я, приказки і т.д.).

3. Прочитайте уважно статтю «Як має виглядати православна жінка» (URL: http://mamasite.ucoz.ru/publ/kak_dolzhna_vygljadet_pravoslavnaja_zhenshhina/1-1-0-12). Які найбільш стереотипні й дискримінаційні вимоги по відношенню до зовнішнього вигляду жінок Ви помітили? Як можна пояснити існування таких вимог?

Практичне заняття №4

Тема: Правові аспекти гендеру та інклюзії

Мета: проаналізувати основні правові документи та положення, спрямовані на впровадження інклюзивної освіти; здійснити гендерну експертизу українського та міжнародного законодавства.

Завдання

1. Держава – це ми з вами, кожен і кожна на своєму місці, у своїй сфері діяльності. Позитивні зміни на шляху до гендерної рівності неможливі без зусиль і реальних дій кожної і кожного з нас.

Ознайомтеся із повними текстами згаданих нормативних документів та укладіть перелік кроків, які б Ви могли зробити найближчим часом у сфері Вашої діяльності на реалізацію державної гендерної політики (7-10 пунктів).

або

Визначте перелік аспектів, дій, завдань, які, на вашу думку, не знайшли відображення у цих нормативних документах.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Практичне заняття №5

Тема: Гендер, інклюзія та ЗМК

Мета: ознайомити студентів із роллю гендерної соціалізації у життєдіяльності особистості з інвалідністю; охарактеризувати види гендерних стереотипів, їх прояви у мові, медіа та рекламі; проаналізувати свободу вираження думок і свободу ЗМІ; довести, що гендерні стереотипи присутні у всіх сферах життя (освіта, ЗМІ, мистецтво та культура і т.д.).

Завдання

1. Підготувати наукове повідомлення на одну із запропонованих тем:
 - «ЗМІ в системі гендерної соціалізації особистості»;
 - «Партнерські і домінують-залежні моделі міжстатевих відносин у сім'ї»;
 - «Дитячі ігри та казки як чинники гендерної соціалізації».
2. Переглянути фільм «Темпл Грандін».

Практичне заняття №6

Тема: Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами

Мета: охарактеризувати закономірності диференціації відносин у сфері міжстатевої взаємодії; проаналізувати гендерні відносини як реальні практики і моделі міжстатевої взаємодії та їх детермінованість гендерними уявленнями, стереотипами, установками; визначити специфіку гендерних відносин у дитинстві молоді з інвалідністю, гендерні відносини у стосунках (любов, секс), гендерні відносини у сім'ї.

Завдання

1. За допомогою пошукового сервісу Google зберіть інформацію про реабілітаційні установи Умані, які надають послуги дітям з інвалідністю.

Результати роботи представити у вигляді таблиці:

Установа (назва, адреса)	Категорія дітей, на яких розрахована установа	Послуги, які надаються в установі
--------------------------	---	-----------------------------------

2. Розробіть інформаційний буклет для батьків дитини з інвалідністю «Чи знаєте Ви свої права?»

3. Підберіть перелік літератури (5 джерел) для батьківських читань на одну з наступних тем:

- Причини відхилень у психофізичному розвитку дитини та можливості їх компенсації засобами сімейного виховання.

- Культура побуту та її значення для психофізичного розвитку дитини.

- Іграшка як засіб соціального розвитку дитини.

- Обладнання дитячого куточка або дитячої кімнати в домашніх умовах.

- Прогулянки з дітьми як засіб спілкування й розвитку їхніх уявлень про довкілля.

- Агресивна поведінка в дітей та її корекція засобами сімейного виховання.

- Роль родини у вихованні моральної поведінки, етичних норм і особ.

- Розвиткові ігри та їх місце в сімейному дозвіллі.

- Відхилення в поведінці дітей і можливості їх корекції за допомогою виховних впливів з боку членів родини.

- Друзі наших дітей. Допомога батьків у знаходженні дитиною друзів.

- Домашній театр як засіб соціалізації дитини в умовах сім'ї.

- Моральність і аморальність. Як допомагати дитині знаходити грані між «білим» і «чорним».

- Домашні обов'язки дитини.

Результат представити у вигляді таблиці:

Перелік літератури для батьків на тему «.....»

п/п	Бібліографічний опис книги	Короткий зміст	Власна оцінка (вказати: чому рекомендована саме ця книга, що її відрізняє від іншої літератури з даної теми; на що в даній книзі батькам варто звернути увагу)
-----	----------------------------	----------------	--

Практичне заняття №7

Тема: Гендер і мова

Мета: ознайомити студентів із аспектами мовного представлення гендеру; охарактеризувати специфіку обирання чоловіками та жінками мовних засобів для висловлювання у типових ситуаціях; проаналізувати мовний сексизм як один з аспектів дослідження принципу рівності в контексті тенденцій розвитку правової системи; визначити аспекти мовно-гендерних досліджень та, зокрема, форми прояву мовного сексизму: гендерній асиметрії мови, гендерних стереотипах, «невидимості» жінок у мові.

Завдання

1. Утворіть фемінітиви від іменників:

автор –

амбасадор –

археолог –

борець –

виборець –

видавець –

виконавець –

генетик –

громадський діяч –

диктор –
дипломат –
дослідник –
знавець –
історик –
керівник –
кореспондент –
лектор –
математик –
митець –
мовознавець –
педагог –
підприємець –
політик –
посол –
прем'єр –
професіонал –
професор –
редактор –
творець –
теоретик –
улюбленець –
фахівець –
фотограф –
член-кореспондент АН України –
юрист –

2. Прочитайте два варіанти тексту - початковий та відредагований з увагою до гендерночутливої мови. Чи Ви розумієте логіку цих змін? Чи неандроцентричне письмо видається Вам достатньо органічним для української мови?

3.

Було

Ми, жінки і чоловіки, разом живемо в тих самих країнах, містах і домівках, разом ходимо на роботу, готуємо їжу з тих самих продуктів, можемо їсти м'ясо чи бути вегетаріанцями, читаємо ті ж книжки, ми ходимо в ті самі школи й університети, ми всі можемо бути «жайворонками» і «совами», романтиками чи прагматиками.

Є

Ми, жінки і чоловіки, разом живемо в тих самих країнах, містах і домівках, разом ходимо на роботу, готуємо їжу з тих самих продуктів, можемо віддавати перевагу м'ясу чи дотримуватись вегетаріанства, читаємо ті ж книжки, ми ходимо в ті самі школи й університети, ми всі можемо бути «совами» і «жайворонками», інколи поводимось романтично, а часом діємо прагматично.

3. Відредагуйте подані тексти з погляду на гендерночутливу (гендернопаритетну) мову:

А

У своєму есеї Елізабет Рудинеско – відомий мислитель, історик психоаналізу, професор і завідувач наукової частини Університету VII, віцепрезидент Міжнародного товариства історії психіатрії та психоаналізу – дає відповідь на три запитання: навіщо витрачати стільки часу на лікування словом, якщо ліки діють швидше? Хіба теоретики мозку-машини ще не звели нанівець химерні фрейдівські конструкції? Чи є якесь майбутнє у психоаналізу та за яких умов? Книжка розрахована на фахівців – психіатрів і психологів, студентів згадуваних спеціальностей, а також усіх, хто цікавиться потаємними куточками психіки людини.

Б

Найгіршими подарунками на 8 Березня є домашні вихованці, спортивний інвентар та м'які іграшки. Таку інформацію отримали соціологи на основі вивчення думок сотень.

Представницям прекрасної статі пропонувалося відповісти на одне запитання: «Що б Ви ніколи не хотіли отримати як подарунок на Восьме березня від чоловіка?»

До антирейтингу потрапили домашні тварини (33% жінок), спортивний інвентар (28%) та м'які іграшки (18%).

Не дуже вдалим подарунками були також названі посуд та кухонне начиння. Проти такого знаку уваги з боку чоловіків виступили 16% жінок. Крім цього 13% дам вказали, що не хотіли б отримати на 8 Березня подарунок у вигляді готівкових грошей. Стільки ж представниць прекрасної статі заявили, що не бажають в подарунок нижню білизну. Менше 10% опитаних жінок відрядили чоловікам дарувати своїм обраницям побутову техніку, одяг, шоколад або цукерки.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ п/п	Зміст навчального матеріалу	Кількість годин
1.	<p>Тема 1: Гендер як наука та навчальна дисципліна</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проаналізувати історію виникнення поняття «гендер» та роль фемінізму в цьому. 2. Охарактеризувати гендерні системи європейських та українського суспільств. 3. Навести факти дискримінації (несправедливого ставлення) за статтю, з якими Ви стикалися у власному житті чи були свідком / свідкою. Пояснити на кількох (або всіх) прикладах, чому, так сталося. 	6
2.	<p>Тема 2: Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Охарактеризувати теорії та етапи гндерної ідентичності. 2. Здійснити порівняльний аналіз гендерної ідентичності, видів гендерної ідентичності. 3. Проаналізувати поведінку дівчаток та хлопчиків надитячому майданчику. Як можна пояснити, чому діти поводяться саме так? 	4
3.	<p>Тема 3: Гендерні ролі та стереотипи</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проаналізувати гендерну нерівність та теорії її походження. 2. Охарактеризувати причини і наслідки гендерної асиметрії в суспільстві. 3. Здійснити аналіз сучасної війни в Україні через гендерну лінзу. 4. Підготувати матеріал, який висвітлює той чи інший вид гендерних стереотипів, зафіксованих в усній народній творчості (прислів'я, приказки і т.д.). 	6
4.	<p>Тема 4: Правові аспекти гендеру та інклюзії</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проаналізувати основні правові документи та положень, спрямованих на впровадження інклюзивної освіти. 2. Ознайомитися із повними текстами нормативних документів із гендеру та укласти перелік кроків, які б могли зробити найближчим часом у сфері діяльності на реалізацію державної гендерної політики (7-10 пунктів). 	6

	<p>3. Визначити перелік аспектів, дій, завдань, які не знайшли відображення у нормативних документах.</p> <p>4. Проаналізувати волонтерство під час війни, як ресурс соціальної роботи з дітьми з інвалідністю та їх сім'ями в освітніх закладах.</p>	
5.	<p>Тема 5: Гендер, інклюзія та ЗМК</p> <p>1. Проаналізувати роль гендерної соціалізації у життєдіяльності особистості з інвалідністю.</p> <p>2. Підготувати матеріал, який висвітлює той чи інший вид гендерних стереотипів, зафіксованих в усній народній творчості (прислів'я, приказки і т.д.).</p> <p>3. Підготувати по 3 фото(це може бути реклама з Інтернет чи з бігбордів у місті, з газет чи журналів), які відображають гендерні стереотипи, гендерну дискримінацію і сексизм.</p>	8
6.	<p>Тема 6: Гендерні відносини в родині осіб з особливими освітніми потребами</p> <p>1. Проаналізувати закономірності диференціації відносин у сфері міжстатевої взаємодії.</p> <p>2. Охарактеризувати специфіку гендерних відносин у дитинстві молоді з інвалідністю,.</p> <p>3. Охарактеризувати гендерні відносини молоді з інвалідністю у стосунках (любов, секс).</p>	6
7.	<p>Тема 7: Гендер і мова</p> <p>1. Проаналізувати мовний сексизм.</p> <p>2. Охарактеризуйте аспекти мовно-гендерних досліджень.</p> <p>3. Розробити інформаційний буклет для батьків дитини з інвалідністю «Чи знаєте Ви свої права?»</p>	8
Всього		44

**Критерії оцінювання
завдань для самостійної роботи**

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
5 балів	Аспірант виявляє особливі творчі здібності, вміє самостійно здобувати знання, без допомоги викладача знаходить та опрацьовує необхідну інформацію, вміє використовувати набуті знання і вміння для прийняття рішень у нестандартних

	ситуаціях, переконливо аргументує відповіді, самостійно розкриває власні обдарування і нахили.
4 бали	<p>Аспірант вільно володіє вивченим обсягом матеріалу, застосовує його на практиці, вільно розв'язує справи і задачі у стандартних ситуаціях, самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких незначна.</p> <p>Аспірант вміє зіставляти, узагальнювати, систематизувати інформацію під керівництвом викладача; в цілому самостійно застосовувати її на практиці; контролювати власну діяльність; виправляти помилки, серед яких є суттєві, добирати аргументи для підведення думок.</p>
3 бали	Аспірант відтворює значну частину теоретичного матеріалу, виявляє знання і розуміння основних положень; з допомогою викладача може аналізувати навчальний матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих
2 бали	Аспірант володіє навчальним матеріалом на рівні, вищому за початковий, значну частину його відтворює на репродуктивному рівні
1 бал	Аспірант володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу
0 балів	Аспірант не володіє матеріалом на рівні окремих фрагментів, що становлять незначну частину навчального матеріалу

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

СУТНІСТЬ ТЕОРІЇ ГЕНДЕРУ

ТЕМА 1. ГЕНДЕР ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати історію виникнення поняття «гендер» та роль фемінізму в цьому.
2. Охарактеризувати гендерні системи європейських та українського суспільств.
3. Навести факти дискримінації (несправедливого ставлення) за статтю, з якими Ви стикалися у власному житті чи були свідком / свідкою. Пояснити на кількох (або всіх) прикладах, чому, так сталося.

Список рекомендованих джерел

1. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг: КНУ. 2015. Вип. 1. 150 с.
2. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя: Друкарський світ, 2016. 192 с.
3. Гендерний аналіз українського суспільства. Інтеграція гендеру у національні державні програми. К. 2016. 127 с.
4. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. 2-е вид., допов., уточ. К. Український інт. соціальних досліджень, 2015. 129 с.
5. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 3. 2012. Запоріжжя. Друкарський світ, 2016. 282 с.

Періодичні видання (спеціальність 231 Соціальна робота)

1. Social Work and Education. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ГО «Центр соціального

розвитку та інновацій». URL:

<http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naukzap/2201-social-work-and-education>

2. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. URL: http://science.uipa.edu.ua/journal-in-category-b_ua/

3. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота». URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal>

4. Наука і освіта. ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/>

5. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>

6. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/>

7. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Серія 5., Педагогічні науки: реалії та перспективи. URL: <http://nc-s5.npu.edu.ua/>

8. Проблеми сучасного підручника. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org.ua/products/2018_1/

9. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». URL: <https://education-journal.org/index.php/journal>

10. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <http://srsou.edu.ua>

11. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді Інститут проблем виховання НАПН України. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/>

12. Ввічливість. Humanitas. Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL:

<http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/4>

13. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Педагогічна. Львівський національний університет імені Івана Франка.

URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/research/visnyk-lvivskoho-universytetu>

ТЕМА 2. ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризувати теорії та етапи гендерної ідентичності.
2. Здійснити порівняльний аналіз гендерної ідентичності, видів гендерної ідентичності.
3. Проаналізувати поведінку дівчаток та хлопчиків надитячому майданчику. Як можна пояснити, чому діти поводяться саме так?

Список рекомендованих джерел

1. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. К. Академія, 2016. 308 с.
2. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Стать та сексуальність: Психологічний ракурс. Тернопіль: Нова книга. Богдан, 1999. 345 с.
3. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експертом аналітичних центрів. К. 2015. 65 с.
4. Навчально-методичні матеріали до уроків гендерної грамотності: «Ми – різні, ми – рівні». Запоріжжя. Друкарський світ. 2016. 128 с.
5. Основи теорії гендеру: навч. посіб. К. К.І.С. 2014. 342 с.

Періодичні видання (спеціальність 231 Соціальна робота)

1. Social Work and Education. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ГО «Центр соціального розвитку та інновацій». URL:

<http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naukzap/2201-social-work-and-education>

2. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. URL: http://science.uipa.edu.ua/journal-in-category-b_ua/

3. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота». URL:

<https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal>

4. Наука і освіта. ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». URL:

<https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/>

5. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>

6. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/>

7. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Серія 5., Педагогічні науки: реалії та перспективи. URL: <http://nc-s5.npu.edu.ua/>

8. Проблеми сучасного підручника. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org.ua/products/2018_1/

9. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». URL: <https://education-journal.org/index.php/journal>

10. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <http://srsou.edu.ua>

11. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді Інститут проблем виховання НАПН України. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/>

12. Ввічливість. Humanitas. Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/4>

13. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Педагогічна. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/research/visnyk-lvivskoho-universytetu>

ТЕМА 3. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА СТЕРЕОТИПИ

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати гендерну нерівність та теорії її походження.
2. Охарактеризувати причини і наслідки гендерної асиметрії в суспільстві.
3. Підготувати матеріал, який висвітлює той чи інший вид гендерних стереотипів, зафіксованих в усній народній творчості (прислів'я, приказки і т.д.).

Список рекомендованих джерел

1. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. Київ. ППП, 2015. 307 с.
2. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг: КНУ. 2015. Вип. 1. 150 с.
3. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя: Друкарський світ, 2016. 192 с.

4. Гендерний аналіз українського суспільства. Інтеграція гендеру у національні державні програми. К. 2016. 127 с.

5. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. 2-е вид., допов., уточ. К. Український інт. соціальних досліджень, 2015. 129 с.

Ресурси

1. Електронна бібліотека Української асоціації жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>

2. Музей історії жіноцтва, жіночого і гендерного руху. URL: <http://gender.at.ua>

3. Бібліотека Гендерного центру «Крона». URL: <http://www.krona.org.ua/nash.html>

4. Видання Фонду Г. Бьойля. URL: <http://www.ua.boell.org/web/35.html>

5. Жінки у політиці: вибори 2012. URL: <http://vybory2012.wcu-network.org.ua/>

6. Гендерна мапа України. URL: <http://gendermap.org.ua>

ТЕМА 4. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРУ ТА ІНКЛЮЗІЇ

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати основні правові документи та положень, спрямованих на впровадження інклюзивної освіти.

2. Ознайомитися із повними текстами нормативних документів із гендеру та укласти перелік кроків, які б могли зробити найближчим часом у сфері діяльності на реалізацію державної гендерної політики (7-10 пунктів).

3. Визначити перелік аспектів, дій, завдань, які не знайшли відображення у нормативних документ.

Список рекомендованих джерел

1. Бова А. Соціологічна інтерпретація інфраправа // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2001. №2.
2. Болотіна Н.Б. Соціальне законодавство України. Гендерна експертиза. К.: Логос, 2001. 4. Болотіна Н.Б., Феськов М.М. Принцип рівноправності чоловіків і жінок: сучасні стандарти Ради Європи і юридична практика в Україні. Міжнародний досвід державного забезпечення рівності жінок та чоловіків. Мат-ли міжнар. конф.– К., 2003. 89 с.
3. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ : дис. ... д-ра філ. : 231. Умань, 2020. 278 с.
4. Колодій А.М., Копейчиков В.В., Лисенков С.М. та ін. Теорія держави та права. К., 1995. 98 с.
5. Котюк І.І., Костенко О.М.. Кримінальне, кримінальнопроцесуальне та кримінально-виконавче законодавство України. Гендерна експертиза. К., 2004. 125 с
6. Мельник Т.М. Гендерна експертиза українського законодавства. Сутність, необхідність та методологічні основи. К., 2001. 567 с.
7. Мельник Т.М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. К., 2004. 243 с.
8. Олійник А.С. Конституційне законодавство України. Гендерна експертиза. К., 2001. 79 с.

Додаткові

1. Войтовська А. І. Проблема соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами на сучасному етапі. *Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні: матеріали І-го Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Умань, 27–29 жовтня 2016 р.)*. Умань: ФОП Жовтий, 2017. С. 22–24.
2. Войтовська А. І. Проблеми гендерної соціалізації студентської

молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ. *Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 143–145.

3. Войтовська А. І. Проблеми навчання і виховання студентів з інвалідністю. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2017. Вип. 1. С. 59–68.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

ТЕМА 5. ГЕНДЕР, ІНКЛЮЗІЯ ТА ЗМК

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати роль гендерної соціалізації у життєдіяльності особистості з інвалідністю.
2. Підготувати матеріал, який висвітлює той чи інший вид гендерних стереотипів, зафіксованих в усній народній творчості (прислів'я, приказки і т.д.).
3. Підготувати по 3 фото(це може бути реклама з Інтернет чи з бігбордів у місті, з газет чи журналів), які відображають гендерні стереотипи, гендерну дискримінацію і сексизм.

Список рекомендованих джерел

1. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства. Київ. ППП, 2015. 307 с.
2. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ : дис. ... д-ра філ. : 231.

Умань, 2020. 278 с.

3. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з інвалідністю в умовах ВНЗ у контексті створення гендерно-чутливого освітнього середовища. *Rocznik Polsko-Ukraiński. Częstochowa – Lwów – Kijów: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 2017. Т. XIX. С. 271–284.

4. Войтовська А. І. Гендерна соціалізація студентів з особливими освітніми потребами (із досвіду Центру соціальної та освітньої інтеграції «Без бар'єрів» УДПУ імені Павла Тичини). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 142. С. 26–31.

5. Войтовська А. І., Кравченко О. О., Коляда Н. М. Центр соціально-освітньої інтеграції та інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму «Без бар'єрів». *Неформальна освіта: кращі практики і проекти*. 2019. Вип. 2. С. 117–120.

6. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг: КНУ. 2015. Вип. 1. 150 с.

Додаткові

1. Войтовська А. І. Проблема соціальної інтеграції осіб з особливими освітніми потребами на сучасному етапі. *Актуальні проблеми впровадження інклюзивного реабілітаційно-соціального туризму в Україні: матеріали І-го Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Умань, 27–29 жовтня 2016 р.)*. Умань: ФОП Жовтий, 2017. С. 22–24.

2. Войтовська А. І. Проблеми гендерної соціалізації студентської молоді з особливими освітніми потребами в умовах ВНЗ. *Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 5–7 жовтня 2016 р.)*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. С. 143–145.

3. Войтовська А. І. Проблеми навчання і виховання студентів з

інвалідністю. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2017. Вип. 1. С. 59–68.

ТЕМА 6. ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В РОДИНІ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати закономірності диференціації відносин у сфері міжстатевої взаємодії.
2. Охарактеризувати специфіку гендерних відносин у дитинстві молоді з інвалідністю,.
3. Охарактеризувати гендерні відносини молоді з інвалідністю у стосунках (любов, секс).

Список рекомендованих джерел

1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. К.: Столиця, 2002. 78 с.
2. Лавріненко Н. Особливості життєдіяльності сім'ї в умовах трансформації українського суспільства. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття. К.: Віпол, 1999. 168 с.
3. Прибиткова І. Демографічна ситуація в Україні у зеркалі Всеукраїнського перепису населення 2001 р. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. К., 2002. № 3. 63 с.

Періодичні видання (спеціальність 231 Соціальна робота)

1. Social Work and Education. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка ГО «Центр соціального розвитку та інновацій». URL:
<http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/naukzap/2201-social-work-and-education>

2. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія Педагогіка. URL: http://science.uira.edu.ua/journal-in-category-b_ua/
3. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціальна робота». URL: <https://visnyk.soch.robota.knu.ua/index.php/journal>
4. Наука і освіта. ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського». URL: <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/>
5. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. URL: <https://nv.pdpu.edu.ua/>
6. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». URL: <http://visnyk-ped.uzhnu.edu.ua/>
7. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Серія 5., Педагогічні науки: реалії та перспективи. URL: <http://nc-s5.npu.edu.ua/>
8. Проблеми сучасного підручника. Інститут педагогіки НАПН України. URL: http://ipvid.org.ua/products/2018_1/
9. Професійна освіта: методологія, теорія та технології. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». URL: <https://education-journal.org/index.php/journal>
10. Соціальна робота та соціальна освіта. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: <http://srso.udpu.edu.ua>
11. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді Інститут проблем виховання НАПН України. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/>
12. Ввічливість. Humanitas. Волинський національний університет імені Лесі Українки. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/issue/view/4>

13. Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Педагогічна. Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/research/visnyk-lvivskoho-universytetu>

ТЕМА 7. ГЕНДЕР І МОВА

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати мовний сексизм.
2. Охарактеризуйте аспекти мовно-гендерних досліджень.
3. Розробити інформаційний буклет для батьків дитини з інвалідністю «Чи знаєте Ви свої права?»

Список рекомендованих джерел

1. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг: КНУ, 2015. Вип. 1. 150 с.
2. Гендерна статистика України: сучасний стан, проблеми, напрями вдосконалення. Запоріжжя: Друкарський світ, 2016. 192 с.
3. Гендерний аналіз українського суспільства. Інтеграція гендеру у національні державні програми. К, 2016. 127 с.
4. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. 2-е вид., допов., уточ. К.: Український інт. соціальних досліджень, 2015. 129 с.
5. Гендерні стандарти сучасної освіти: збірка рекомендацій. Частина 3. 2012. Запоріжжя.: Друкарський світ, 2016. 282 с.

Ресурси

1. Електронна бібліотека Української асоціації жіночої історії. URL: <http://www.womenhistory.org.ua/index.php/elektronni-resursi/16-elektronna-biblioteka>
2. Музей історії жіноцтва, жіночого і гендерного руху. URL:

<http://gender.at.ua>

3. Бібліотека Гендерного центру «Крона». URL:
<http://www.krona.org.ua/nash.html>

4. Видання Фонду Г. Бьойля. URL: <http://www.ua.boell.org/web/35.html>

5. Жінки у політиці: вибори 2012. URL: <http://vybory2012.wcu-network.org.ua/>

6. Гендерна мапа України. URL: <http://gendermap.org.ua>

II. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНОГО ЗАВДАННЯ

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з навчального курсу «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» передбачає самостійну науково-пошукову, творчу роботу, спрямовану на розробку соціального інклюзивного проекту, гендер-квесту, написання есе, проведення долідження:

Теми проєктів:

– Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян внаслідок війни.

– Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації.

– Гендерні ролі та стереотипи.

– «Гендерні лекала» зовнішнього вигляду молоді з інвалідністю.

– Роль ЗМК у формуванні інклюзивного світогляду.

Робити інклюзивний гендер-квест «Шлях до гармонії».

Написання есе з позиції подолання таких стереотипів:

– Чоловіки розумніші за жінок.

– Справжньої дружби між чоловіками і жінками бути не може.

– Жінки є романтичними, а чоловіки – ні.

– Жінка за кермом – це катастрофа!

– Чоловіки – полігамні істоти, жінки – моногамні.

Проведення дослідження на факультеті із гендерної проблематики.

Аспірант також має можливість отримати додаткові бали (інші види робіт) за наявності результатів навчання, отриманих у неформальній освіті (стажування, тренінги, участь у конференціях, семінарах та ін.).

Оцінювання виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ)

№п/п	Критерії оцінювання	Максимальна кількість балів за кожним видом роботи
1.	Теми проєктів: <ul style="list-style-type: none">– Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян внаслідок війни.– Гендерночутлива мова як ресурс подолання дискримінації.– Гендерні ролі та стереотипи.– «Гендерні лекала» зовнішнього вигляду молоді з інвалідністю.– Роль ЗМК у формуванні інклюзивного світогляду.	5 балів
2.	Роботи інклюзивний гендер-квест «Шлях до гармонії».	5 балів
3.	Написання есе з позиції подолання таких стереотипів: <ul style="list-style-type: none">– Чоловіки розумніші за жінок.– Справжньої дружби між чоловіками і жінками бути не може.– Жінки є романтичними, а чоловіки – ні.– Жінка за кермом – це катастрофа!– Чоловіки – полігамні істоти, жінки – моногамні.	5 балів
4.	Проведення дослідження на факультеті із гендерної проблематики.	5 балів
Всього:		20 балів

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень аспірантів з дисципліни.

ІІІ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Мета підсумкової комплексної контрольної роботи – визначити рівень набуття здобувачами ОС «доктор філософії» (ОНП «Соціальна робота») знаннями, вміннями та практичними навичками щодо гендерної культури в контексті інклюзії.

Контрольна робота з ВК 03 «Гендерна соціалізація дітей та молоді з особливими освітніми потребами» складається із теоретичних питань та тестових завдань.

Підсумкова комплексна контрольна робота оцінюється максимум у 10 балів.

Теоретичні питання

1. Розкрийте поняття «гендер» як систему знань, систему суспільства і соціальний інститут.
2. Що таке гендерні норми?
3. Розкрийте поняття «гендерна ідентичність». Як гендерна ідентичність впливає на професійне становлення особистості?
4. У чому полягають основні причини гендерної нерівності в суспільстві, які її основні ознаки?
5. Диференціюйте поняття «гендерний стереотип» та «гендерна роль».
6. Основні механізми гендерної соціалізації.
7. Стать та гендер – біологічні та соціальні відмінності.
8. Визначте основні механізми формування і закріплення гендерно-рольових стереотипів у суспільстві й на рівні особистості.
9. У чому полягають основні причини нерівномірної участі жінок і чоловіків у формуванні й реалізації політики в управлінській сфері?
10. Чи існує «жіночий» стиль керівництва? У чому його особливості?
11. Визначте основні прояви гендерної нерівності.

12. Розкрийте роль органів державного управління щодо формування та реалізації гендерного паритету.

13. Як проявляється нерівність в оплаті результатів праці жінок і чоловіків в Україні? Які фактори впливають на цю ситуацію? Які тенденції у цих питаннях спостерігаються в інших країнах світу?

14. Чи однаково безробіття торкається жінок і чоловіків в Україні? Які соціальні процеси з цим пов'язані?

15. Що означає гендерна експертиза навчальних матеріалів? Хто повинен її здійснювати?

16. Відмінності гендерного і статево-рольового підходів.

17. Охарактеризуйте сучасний жіночий рух в Україні.

18. Сучасна українська родина: теоретичний та практичний аспекти.

19. Гендерні дослідження релігії.

20. Гендерний аналіз християнства.

21. Проблеми виховання з гендерного погляду.

22. Проблеми в освіті з гендерного погляду.

23. Співвідношення гендеру й мови.

24. Гендерний аспект насильства.

25. Зміст поняття «прихований навчальний план».

26. Характеристика сексизму та гендерних стереотипів.

27. Сутність гендерної соціалізації в контексті сучасних підходів.

28. Роль вчителів у відтворенні гендерних стереотипів учнів.

29. Роль мови в конструюванні чоловічої та жіночої ідентичності.

30. Гендерні особливості реалізації принципів управління освітою.

31. Провести порівняльний аналіз законодавства у сфері інклюзивної освіти.

32. Виокремити характерні особливості інклюзивного етапу.

33. Визначити ключові умови партнерської співпраці шкільного психолога й учителя інклюзивного класу.

34. Розкрийте особливості супроводу осіб з психічними захворюваннями.

35. Назвіть ознаки доступності об'єктів для користування людьми з інвалідністю.

Тестові завдання

1. Що з перерахованого означає поняття «гендер»?

- 1) працюючі по найму жінки і чоловіки;
- 2) визначення взаємин статей: чоловіків і жінок;
- 3) соціальні та культурні характеристики чоловіків і жінок.

2. Гендерні стереотипи – це

- 1) поширені в суспільстві спрощені уявлення про сутність чоловіка і жінки;
- 2) образи чоловіка і жінки у конкретної людини;
- 3) ідеальні типи жінки і чоловіки.

3. Подвійна статевая мораль – це

- 1) особливе природне призначення жінки і чоловіки;
- 2) різні соціальні очікування і різні вимоги до жінок і чоловіків;
- 3) виконання жінками і чоловіками різних соціальних ролей.

4. Гендерні ролі – це

- 1) ролі, які виконує жінка на вимогу чоловіка;
- 2) ролі, які повинні грати жінки і чоловіки у відповідності з уявленнями більшості сучасних людей;
- 3) наукове визначення природного призначення жінки і чоловіки.

5. Гендерна рівність – це

- 1) рівність прав усіх жінок;
- 2) рівні права чоловіків і жінок;
- 3) рівні права і можливості жінок і чоловіків.

6. За поширеною версією, вперше термін «гендер» у позалінгвістичному контексті було використано:

- 1) Симоною де Бовуар (1949);
- 2) Олімпією де Гуж (1791);
- 3) американською дослідницею Нін Коч (1975);
- 4) психологом Робертом Столлером (1968).

7. Чим відрізняються поняття «гендер» і «sex»?

- 1) стать задається природою, а гендер конструюється соціально та зумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період;
- 2) і секс, і гендер характеризують біологічно задані відмінності між чоловіком і жінкою;
- 3) ці поняття є продуктами соціалізації;
- 4) «sex» відображає і чоловічі, і жіночі біологічні відмінності, а «гендер» – лише жіночі.

8. Гендерні дослідження – це:

- 1) будь-які дослідження на «жіночу тему»;
- 2) дослідження феміністок за рівність прав;
- 3) міждисциплінарні дослідницька практика, що використовує пізнавальні можливості теорії соціальної статі для аналізу суспільних явищ;
- 4) «жіночі дослідження» у сучасному гуманітарному пізнанні.

9. Під терміном «фемінологія», сконструйованим американською дослідницею Н. Коч, розуміють:

- 1) дослідження дискримінації жінок у публічній сфері;
- 2) сферу наукового пізнання, що вивчає сукупність проблем, пов'язаних із соціально-економічним та політичним становищем жінки в суспільстві, еволюцію її соціального статусу та функціональних ролей;
- 3) дослідження дискримінації жінок у приватній сфері;

4) відокремлену частину жіночого руху.

10. «Чоловічі дослідження» називаються:

- 1) андрологія;
- 2) фемінологія;
- 3) унісекс;
- 4) гендерлект.

11. Діти з ООП – це?

- 1) діти з інвалідністю;
- 2) діти з соціальними потребами;
- 3) всі варіанти вірні.

12. Чим характеризуються діти з аутизмом?

- 1) комунікабельністю та рухливістю;
- 2) підвищеним рівнем тривоги від контакту з іншими людьми;
- 3) великою рухливістю та мімічним реагуванням.

13. Дітей з синдромом Дауна ще називають?

- 1) Діти Дошу;
- 2) сонячні діти;
- 3) жоден варіант неправильний.

14. Концепція інклюзивної освіти полягає в тому, що?

- 1) всі діти є цінними і активними членами суспільства;
- 2) діти з інвалідністю є тягарем для суспільства;
- 3) діти з інвалідністю мають навчатися в звичайній школі, але в спеціалізованих класах.

15. Які існують рівні перешкод у розвитку інклюзивної освіти?

- 1) Мега-, макро-, мезо-, мікрорівень;

2) мега-, мезо-, мікрорівень;

3) макро-, мезо-, мікрорівень.

**Критерії оцінювання виконання
підсумкової контрольної роботи**

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
9-10 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу, вільно послуговується науковою термінологією, розв'язує задачі стандартним або оригінальним способом, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
7-8 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, в основному розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, використовуючи при цьому обов'язкову літературу, розв'язує задачі стандартним способом, послуговується науковою термінологією. Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки.
5-6 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє елементарні знання окремих положень, записує основні формули, рівняння, закони. Не здатний до глибокого, всебічного аналізу, обґрунтування та аргументації, не користується необхідною літературою, допускає істотні неточності та помилки.
3-4 бали	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань.
1-2 бали	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не в змозі викласти зміст більшості питань теми та курсу, володіє навчальним матеріалом на рівні розпізнавання явищ, допускає істотні помилки, відповідає на запитання, що потребують однослівної відповіді
0 балів	Оцінюється робота здобувача вищої освіти, який не володіє навчальним матеріалом та не в змозі його висвітлити, не розуміє змісту теоретичних питань та практичних завдань.

РОЗДІЛ 5. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптація в інклюзивному навчанні – це процес, що змінює характер навчання, не змінюючи змісту або понятійної сутності навчального завдання

Гендер – є окресленим набором характеристик у культурному аспекті, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків та стосунки між ними.

Гендерна асиметрія – непропорційна представленість соціальних та культурних ролей обох статей (а також уявлень про них) у різних сферах життя. Джерелом гендерної асиметрії є прихована дискримінація людини та панівні в суспільній свідомості патріархальні усталені погляди та настанови.

Гендерний баланс – фактичний, або такий, що планується, стан справ, при якому зрівнюється соціальне, економічне, політичне становище чоловіків і жінок. Встановлення гендерного балансу спирається на сукупність ключових показників, серед яких найбільше значення мають рівномірний розподіл доходів, представництво на управлінських та політичних посадах, рівень завантаження при веденні домашнього господарства та громадських справ, досягнутий рівень освіти, рівень захворюваності та тривалість життя.

Гендерна демократія – це система волевиявлення у громадянському суспільстві двох статей – жінок та чоловіків як рівних у можливостях і правах, що законодавчо закріплені та реально забезпечені у політико-правових принципах, діях, розбудові суспільних і державних структур з урахуванням гендерних інтересів та потреб.

Гендерний індекс людського розвитку – це встановлені Організацією Об'єднаних Націй показники, що відбивають становище в країні чоловіка й жінки в таких базових напрямках людського розвитку: можливість вести здоровий засіб життя та довго жити; доступність якісної освіти; рівень матеріального добробуту.

Гендерний підхід (гендерний вимір) – ознака політичної культури, властива активній представницькій демократії, яка полягає у врахуванні інтересів обох соціально-статевих груп суспільства.

Гендерна поведінка – дії людини, зумовлені її чи його належністю до певної статі (манери, одяг, зачіска тощо).

Гендерна політика – утвердження партнерства статей у визначенні та втіленні політичних цілей і завдань та методів досягання їх в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько–політичних об'єднань.

Гендерна психологія (психологія статі, психологія статей) – галузь психологічного знання, що вивчає характеристики гендерної ідентичності, які детермінують соціальну поведінку людей залежно від їхньої статі.

Гендерна рівність – це рівні права і можливості жінок та чоловіків у суспільстві. Це основа справедливого ставлення до жінок та чоловіків і їх однаковий статус.

Гендерна рівноправність означає, що жінки і чоловіки користуються однаковим статусом, мають однакові умови для реалізації всіх прав людини і можливість робити свій внесок у національний, політичний, економічний, соціальний та культурний розвиток, а також отримувати користь від результатів.

Гендерні ролі –

1) зразки поведінки жінок та чоловіків, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних з їхньою статтю;

2) сукупність загальноприйнятих, з погляду культури, норм і правил поведінки, які закріплюються за людьми в конкретній ситуації.

На відміну від статевої функції чоловіків та жінок, які незмінні у часі та просторі, гендерні ролі відрізняються в суспільствах з різною культурою і змінюються з часом.

Гендерні стереотипи – набір загальноприйнятих норм і суджень, які стосуються наявного становища чоловіків і жінок, норм їхньої поведінки, учинків і характеру потреб. Гендерні стереотипи закріплюють наявні гендерні розбіжності і стають перепорою до змін стану справ в сфері

гендерних відносин.

Гендерні стратегії – визначення суспільно значимих гендерних спрямувань в діяльності соціумів та їхніх організаційних структур, спрямованих на утвердження гендерної демократії в суспільстві з метою розвитку гендерної культури.

Дискримінація – дії або практика систематичного приниження групи або однієї людини.

Дискримінація гендерна – будь-які відмінності, винятки або обмеження за ознакою статі щодо реалізації людиною (незалежно від родинного стану) прав людини і засадничих свобод в політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській та будь-якій іншій сфері.

Дискримінація жінок – у «Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» одному з найважливіших документів в сфері прав людини, дискримінація жінок визначається таким чином: «Дискримінація щодо жінок означає будь-яку відмінність, виключення або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на послаблення або зводить нанівець визнання, використання або здійснення жінками (незалежно від їхнього родинного стану) прав людини і засадничих свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадянській або будь-якій іншій галузі».

Дискримінація позитивна – один з засобів для вирівнювання гендерного балансу. На практиці воно означає надання переваг жінкам перед чоловіками в усіх ключових сферах: при прийомі на престижні, високооплачувані посади, у вищі навчальні заклади, висування кандидатур до органів влади тощо. В підставі такої політики лежить ідея, що коли вибір між однаково кваліфікованими чоловіками і жінками робиться «на загальних підставах», то перевага першим (чоловікам) надається практично автоматично, закріплюючи стереотип домінування чоловіків. Якщо ж застосовується принцип позитивної дискримінації, то шанси для жінок будуть справедливіші. Водночас, збільшення кількості жінок на високих

посадах, в управлінні та інших ключових сферах допомагає сформувати в суспільстві справедливіші гендерні стереотипи.

Діти з особливими освітніми потребами – поняття, яке охоплює всіх учнів, чий освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в т. ч. дітей з інвалідністю, обдарованих дітей, учнів із соціально вразливих груп (наприклад, сиріт, вихідців із неповних сімей та ін.).

Діти з порушеннями (вадами) психофізичного розвитку – діти, які мають фізичні (або) психічні порушення, що відображаються на їхньому психічному розвитку й перешкоджають засвоєнню соціокультурного досвіду без спеціально створених умов.

Егалітарна державна політика (політика гендерної рівності) – політика, підставою якої є принцип створення рівних умов для самореалізації особистості в усіх соціальних сферах незалежно від її чи його статі.

Емансипація – процеси соціальної мобільності жінок, пов'язані з їхньою соціальною диференціацією як окремої соціальної групи і виходом з приватної сфери у сферу публічну.

Жіночий рух – соціальна, культурна, політична діяльність жінок та жіночих груп/організацій, спрямована на захист інтересів жінок, зміну системи гендерних відносин.

Індивідуальний навчальний план – це документ, який містить детальну інформацію про дитину й освітні послуги, які вона має отримувати; містить перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення, кількість годин, що відводяться на вивчення кожного предмета за роками навчання, та тижневу кількість годин. У плані враховуються додаткові години на індивідуальні і групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо.

Індивідуальна навчальна програма учня з особливими освітніми потребами у класі з інклюзивним навчанням – це документ, який розробляється на основі типових навчальних програм загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі спеціальних, з відповідною їх адаптацією.

Навчальна програма визначає зміст, систему знань, навичок і вмінь, які мають опанувати учні в навчальному процесі з кожного окремо взятого предмета, а також зміст розділів і тем.

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти учням з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх школах з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що передбачає навчання дитини з особливостями психофізичного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу з обов'язковим фаховим психолого-педагогічним супроводом з метою забезпечення основного права на освіту й права навчатися за місцем проживання.

Інклюзивна школа – заклад освіти, який забезпечує інклюзивне навчання як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи й форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб учнів, створює позитивний клімат у шкільному середовищі.

Інклюзія (inclusion (англ.) – залучення) – повне залучення дітей з відмінними здібностями в усі напрями шкільної освіти, які є доступними для інших учнів.

Інтеграція освіти – передбачає надання можливості учням з порушенням психофізичного розвитку навчатися у звичайних класах загальноосвітньої школи з метою опанування програми масової або спеціальної школи, надання їм необхідних освітніх послуг.

Корекційна освіта – освіта у спеціальних закладах (школи, класи, реабілітаційні центри), яка надається фахівцями і включає навчальну, виховну й корекційну складові.

Корекційна робота – це діяльність, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання її психофізичних вад у процесі навчання і виховання.

Корекція в інклюзивному навчанні – система педагогічних і медичних заходів, спрямованих на послаблення і (або) подолання вад психофізичного розвитку у дітей в процесі навчання й виховання заради максимально можливого розвитку їхньої особистості. У вузькому розумінні цей термін означає поліпшення, виправлення вади (від лат. correction).

Курикулум – навчально-методичне забезпечення інклюзивної освіти.

Маскулінність (чоловічість) – система властивостей особистості, які традиційно вважаються чоловічими. Передбачає відповідність власній статевій приналежності, прийняття гендерних стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення типових для чоловічої статі форм поведінки, способів самореалізації.

Модифікація в інклюзивному процесі – це зміна характеру навчання шляхом внесення змін до змісту й понятійної складності відповідного завдання.

Особистісно зорієнтоване навчання – це навчання, центром якого є особистість дитини, її самобутність, самоцінність: об'єктивний досвід кожного спочатку розкивається, а потім узгоджується зі змістом освіти (І. Якиманська). Особистісно зорієнтоване навчання й виховання в інклюзивному процесі спрямоване на виявлення суб'єктного досвіду учня з особливими освітніми потребами та надання психолого-педагогічної допомоги в становленні його індивідуальності, суспільному самовизначенні й самореалізації.

Портфоліо – це накопичувальна система оцінювання, що передбачає формування умінь учнів ставити цілі, планувати й організовувати власну навчальну діяльність; накопичення різних видів робіт, які засвідчують їхній поступ в індивідуальному розвитку; активну участь в інтеграції кількісних і якісних оцінок заради підвищення власної самооцінки.

Соціально-виховне середовище початкової школи – це сукупність чинників і умов життєдіяльності особистості учня, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування інтелектуальних умінь, соціально значущих цінностей, особистісних якостей, переконань, духовних орієнтацій тощо.

Спеціальні класи – це окремі класи у загальноосвітніх навчальних закладах для навчання учнів, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку, у спеціально створених умовах.

Сексизм – зверхнє, зневажливе ставлення представників/представниць однієї статі до іншої. Ґрунтується на уявленні про гадану перевагу моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших властивостей у однієї статі стосовно іншої.

Сексуальне домагання – принизлива (образлива) поведінка сексуального плану (словесна чи фізична) стосовно особи, щодо якої чи якого існують робочі, бізнесові чи інші відносини підпорядкування та залежності.

Соціально-виховне середовище початкової школи – це сукупність чинників і умов життєдіяльності особистості учня, що цілеспрямовано впливають на її свідомість і поведінку з метою формування інтелектуальних умінь, соціально значущих цінностей, особистісних якостей, переконань, духовних орієнтацій тощо.

Сталий розвиток – це процес розбудови держави на засадах узгодження й гармонізації соціальної, економічної та екологічної складових з метою задоволення потреб сучасних і майбутніх поколінь. Сталий розвиток узагальнює процес виживання та відтворення генофонду нації, активізацію ролі кожної окремої людини в суспільстві, забезпечення її чи його прав і свобод, збереження природного довкілля, формування умов для відновлення біосфери та її локальних екосистем, орієнтацію на зниження рівня антропогенного впливу на природне середовище та гармонізацію розвитку людини в природі.

Ідея сталого розвитку – це ідея рівноправності всіх поколінь і всіх людей кожного покоління, справедливості в просторі і в часі, ефективного використання потенційних можливостей, збалансованості суспільного розвитку і збереження природи.

Стать – сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, які забезпечують продовження роду і дають змогу розрізнити у більшості організмів жіночі та чоловічі особини.

Фемінізація зайнятості – розширення зайнятості жінок у високооплачуваному секторі економіки; виникнення нових якісних видів зайнятості, які вважаються жіночими, оскільки жінки асоціюються з нижчою оплатою праці, гнучкими й неформальними видами трудової діяльності.

Фемінізм – теоретична основа руху жінок за свої права; громадський рух жінок за визнання рівних прав жінки з чоловіком у всіх сферах політичного, сімейного та громадського життя.